

Фрідріх ГЛАУЗЕР

ВАХМІСТР ШТУДЕР

КРИМІНАЛЬНИЙ РОМАН

Штудер не просто
розслідувач
протиправного вчинку,
він – дослідник життя.

Ф. ГЛАУЗЕР

ВАХМІСТР ШТУДЕР

КРИМІНАЛЬНИЙ РОМАН

Харків
«Фоліо»
2014

ББК 84 (4ШВА)
Г52

Серія «Майстри»
заснована у 2014 році

Переклад з німецької
Ю. Я Лісняка

Художник-оформлювач
Г. В. Кісель

ISBN 978-966-03-7020-3
(Майстри)
ISBN 978-966-03-7021-0

- © Г. Г. Лозинська (правонаступниця
Ю. Я. Лісняка), переклад україн-
ською, 1996
- © Г. В. Кісель, художнє оформлення, 2014
- © Видавництво «Фоліо», марка серії,
2014

ФРІДРІХ ГЛАУЗЕР ТА ЙОГО РОМАН «ВАХМІСТР ШТУДЕР»

Безперечно, детектив нині — один з найпопулярніших літературних жанрів. Детективи домінують серед книг, які вийшли друком упродовж ХХ століття. Однак детективний жанр тривалий час залишався поза увагою серйозної критики. Вірогідно, саме загальнодоступність і популярність творів викликала сумніви в їх художній вартості.

Витоки детективного жанру у глибокій давнині. Його елементи можна побачити у Біблії (в історії Каїна та Авеля маємо злочин, убивцю, жертву, причину злочину, докази, спробу приховати злочин, навіть знаряддя вбивства; цар Соломон влаштовує психологічну пастку псевдоматері тощо), детективною є історія «Тисяча й однієї ночі».

Першими літературними детективами зазвичай вважають оповідання Едгара По, написані у 1840-х роках, хоча елементи цього жанру використовувалися й інші авторами ще раніше. Наприклад, у романі В. Годвіна «Пригоди Калеба Вільямса» (1794) один із центральних героїв — слідчий-аматор. Значний вплив на розвиток детективної літератури справили «Записки» Є. Відока (1828 р). Однак саме Едгар По створив детектива-аматора Дюпена (оповідання «Убивство на вулиці Морґ»), який згодом породив Шерлока Холмса й патера Брауна (Г. Честертон), Лекока (Е. Габоріо) і містера Каффа (У. Коллінз). Саме Едгар По ввів у сюжет детективу ідею суперництва в розкритті злочину між приватним детективом і поліцією, у якому приватний детектив зазвичай бере гору.

Історія класичного детективу починається тоді, коли в англосаксонських країнах сформувалася дійова система дотримання суспільного порядку. В Англії це відбулося на початку ХІХ ст., а в середині цього ж століття вийшли друком перші класичні зразки: п'ять новел Едгара По, створені між 1840 і 1845 роками, в яких викладені фундаментальні принципи детективу:

Наступною віхою в розвитку англійського детективу стала публікація «Етюду в багрових тонах» А. Конан Дойла (1887 р.). Автор зосередив увагу на тому, чого Е. А. По торкнувся лише побіжно: власне, процесу дедукції. Він також увів значну кількість побутових деталей; уреальнив постать Шерлока Холмса.

Антиподом Шерлока Холмса став француз Арсен Люпен, в образі якого Морис Леблан втілює узагальнені риси французького характеру. В галузі детективної практики нововведеннями М. Леблана стало перетворення дії на розслідування, прискорення темпу розповіді, розширення переліку основних ситуацій класичних детективів (оповідач-злочинець, загадки зачиненої кімнати, віртуозний ланцюжок дедуктивних висновків).

Що ж таке детектив? Чи точніше: що таке детектив традиційний? Це насамперед відновлення соціальної рівноваги. Для того, щоб літературний твір з детективним сюжетом відбувся, потрібні три обов'язкові інгредієнти — сигнал біди (знайдена жертва), порушник громадського порядку (злочинець) і той, хто цей порядок повинен відновити (сищик)

Тривалий час вважалося, що детективний жанр — це щось устояне і незмінне, що створюється за унормованою схемою. У фокусі уваги — аналітичне міркування, напруга інтелекту, що прагне розв'язати криміналістську задачу. Головне, якнайскладніше закрутити сюжет і запросити читача до участі у процесі його «розкручування». Апофеоз таких творів — останні сторінки, на яких детектив розповідає читачеві, яким чином йому вдалося «вирахувати» і перемогти свого супротивника.

Загальновідомо, що детектив не може обійтися без злочину. Але, щоб детектив відбувся, одного злочину недостатньо. Злочин — матеріал, з яким працює письменник. Розкриття його в романі — процес оповідальний, а не кримінальний. Те, що робить оповідь про розкриття злочину художнім твором, залежить значною мірою не від сищика, а від оповідача. У розслідувача і письменника — різні завдання: одному необхідно розплутати злочин, іншому — захопливо розповісти про те, як це розплутування відбувається. Незаперечним правилом «детективного дійства» залишається, однак, те, що читач не повинен знати більше, ніж сищик.

Злочин у детективі — не лише «заміс» для розгортання сюжету, але й спосіб зв'язку літературного матеріалу з життям. І чим більше відходить письменник від стереотипів і шаблонних ходів думки, тим сміливіше він спирається на матеріал реального життя.

У ХХ ст. класичний детектив зазнає значних змін; він вже не обмежується лише логічною задачею, а намагається вирішувати художнє «надзавдання». Сищик у такому детективі шукає не так винуватця злочину, як істину.

Чому так відбувається? Та тому, що дедалі наполегливіше заявляє про себе аспект спротиву суспільній системі, яка породжує злочинців. Чим принциповіший, чесніший і проникливіший детектив, тим більшу недовіру до нього виявляють «стовпи суспільства», які є самі далеко не безгрішними.

Швейцарський детектив користується сьогодні популярністю у світі, але, як це не дивно, у нього не було свого «класичного» періоду. Його історія розпочинається з Фрідріха Глаузера (1896—1938)— письменника, який прийшов до детективу в той час, коли під пером його попередників і сучасників, насамперед Сіменона, Чандлера та Хеметта, традиційний роман-кросворд став збагачуватися соціально-психологічним змістом, розкривати глибокі і складні зв'язки між індивідуальною і соціальною психологією.

Глаузер цілком органічно вписався у цей процес. Відомі його слова, що «дію детективного роману легко переказати на півтора сторінках. Інше — сто дев'яносто вісім машинописних аркушів — «начинка». І вся справа в тому, як скористатися цією «начинкою». Глаузер пішов своїм шляхом. Як «начинку» для своїх детективних романів він використав власне життя. Це був сміливий, новаторський крок. Зазвичай життя письменника, який пише детективні твори, цікавить читача значно менше, ніж його робота. Звичайно, з соціальним досвідом автора, так чи інакше втіленим у детективі, читачі стикалися й раніше (Жорж Сіменон, Агата Крісті), але у Глаузера цей досвід проявлений безпосередніше, виразніше, тенденційніше. Його життя — ланцюг безкінечних митарств, воно здається кошмаром на тлі традиційного швейцарського благополуччя. Рано порвавши зі своїм оточенням (письменник народився у заможній буржуазній родині), Глаузер уперто, незважаючи на жорстокі удари долі, йшов супроти течії, розвінчуючи тривіальні соціальні міфи, показуючи непривабливі сторони «ліберального раю». У написаній незадовго до смерті короткій автобіографії фігурують назви притулків, інтернатів, лікарень та інших «закритих» закладів, куди його запроторювали можновладці за «непокору порядку»; «перевиховувався» він жорстоким, але цілковито безпорадним як педагог батьком та в Іноземному легіоні, десь у пісках марокканської пустелі. Затим була праця мийником посуду в Па-

рижі, шахтарем у Бельгії, різноробом у плодово-ягідних шкілках Швейцарії. Але попри все він залишався «вільним художником».

Доречно згадати й перебування початкуючого літератора серед дадаїстів, які зібралися в Цюріху з усієї Європи (там були Трістан Тцара, Філіппо Марінетті, Гійом Аполлінер, Блез Сандрар), а також курси психоаналізу, що стимулювало інтерес Глаузера до підсвідомого, виховувало в ньому здатність створювати цілісний, не розділений на «позитивні» й «негативні» компоненти образ людини.

Фрідріх Глаузер не був, однак, соціальним відщепенцем. Йому хотілося бути корисним людям, він прагнув виконувати роботу, до якої відчував душевну схильність. Але позбавлене внутрішньої динаміки суспільство зверхньо відверталось від усього, що говорило про болі, страждання, смерті, вперто виштовхувало його на периферію існування. І Глаузер у відповідь з не меншою впертістю відстоював свою концепцію мистецтва, вибудовану на фундаменті співчуття та співучасті. Свою «хворобливу тягу до катастроф», до житейських зривів він пояснював бажанням перебороти однамітність й односторонність ситого існування. «Я шукаю страждання, шукаю, звісно, неусвідомлено, якась частка мого «я» відчуває в ньому потребу, — писав Глаузер, зізнаючись, що «катастрофи» дивовижним чином заспокоювали його, звільняли від почуття якоїсь провини. — Тільки завдяки стражданню я знову тісно стикаюся з життям, це моя внутрішня потреба».

Що ж спонукало Глаузера, художника, який виявляв інтерес до підсвідомого, до глибин душі та її таємничої діалектики, звернутися до детективного жанру? Причин можна назвати декілька, але найперша і найважливіша — бажання знайти свого читача, свою аудиторію. На початку творчого шляху в Глаузера, автора автобіографічного роману про Іноземний легіон («Гуррама») та низки психологічно точних і тонких оповідань-замальовок, такої аудиторії ще не було. Її потрібно було завоювати, але не шляхом потурання невибагливим смакам, а, навпаки, піднімаючи малопідготовленого читача до рівня «серйозної» літератури. Через те у своїх літературно-критичних працях він вимагає глибокого проникнення у життя не лише від «серйозного роману», але й від детективу, за яким визнає право не лише розважати, але й виховувати читача.

Глаузер відкидає способи створення штучної напруги, виступає проти строкої функціоналізації частин твору, проти канонізо-

ваної техніки, згідно з якою все, про що йдеться в детективному творі, спрямоване на розгадку таємниці злочину, коли кожен персонаж — підозрюваний, кожен предмет — речовий доказ, навпаки, він віддає належне випадковості, відстоює право митця зосереджуватися на людях, предметах і явищах природи як самих по собі, а не лише у зв'язку з розкриттям злочину.

Перу Глаузера належать п'ять детективних романів: «Чай для трьох літніх пань», «Вахмістр Штудер», «Температурний листок», «Китаець» і «Крок і компанія». Всі вони створені за короткий проміжок часу, між 1935 і 1938 роками і майже всі пов'язані образом вахмістра Штудера, — раннім представником такого типу неконвенційного слідчого — чи то поліціанта, чи то приватного детектива, — якому через його наступників Марлоу Чандлерса, Барлаха Дюрренматта, Валландера Манкельса та Гункелера Шнайдера судилося стати центральною постаттю нового кримінального роману.

При опитуванні, яке проводилося 1990 року серед 37 фахівців-криміналістів щодо «кращого кримінального роман усіх часів», «Вахмістр Штудер» опинився на четвертому місці серед кращих німецькомовних детективів.

Образом вахмістра Штудера Глаузер створив оригінала і водночас прототип терпеливого, сповненого порозуміння, скрупульозного, методично виваженого слідчого. Необхідно відзначити тонке відчуття автором твору мови, драматургічно майстерну розробку сюжету, чітке бачення місця подій, тонке розуміння психології людей. Створені Глаузером образи володіють великою емоційною глибиною, а його захоплива оповідь непомітно зачаровує читача, втягує його у своє русло. Прикметно, що, хоча романи про Штудера написані у період між 1935 і 1938 роками, вони й понині не втратили своєї привабливості.

Створення образу вахмістра Штудера, який мовби відділився від свого творця і зажив самостійним життям, — велика творча удача Глаузера. Зовні Штудер зовсім не схожий на свого творця, хоча його «внутрішній портрет» виявляє спорідненість з моральним обличчям письменника. Обидва вони аутсайдери, невдахи, тільки Штудер — аутсайдер неявний, затаєний, він зберігає можливість жити в суспільстві і водночас триматися осторонь від нього. На службі в поліції він лише для годиться, насправді ж він служить внутрішньому закону — сумлінню. Роль слідчого дає йому можливість непомітно вносити свої корективи у виконання буржуазного правосуддя, карати зло і сприяти торжеству добра.

Глаузер наділив свого героя відмінною професійною підготовкою. У молоді роки Штудер брав участь у міжнародних конгресах криміналістів, у нього багато знайомих і друзів серед відомих сищиків. Проте становище вахмістра у поліційній ієрархії — всього лише нижній чин! — ніяк не в'яжеться з його знаннями і здібностями. Щоб усунути цю суперечність, Глаузер вводить до життєпису сищика епізод з банківською аферою, коли Штудер, демонструючи принциповість, відмовився «зам'яти» справу, в якій були замішані місцеві фінансові воротили, що коштувало йому пониження по службі. Блискучого комісара столичної поліції розжалували у рядові. Тепер він знову, дослужившись до вахмістра, працює в кантональній поліції. Хоча він має славу дивака і мрійника і до нього ставляться з деякою недовірою й зневагою, йому все ж доручають розслідування найбільш складних справ. Таке становище Штудера чи не найкраще відповідає тій функції, яку накладає на нього автор. Якби він був високопосадовим чиновником, то не мав би змоги контактувати зі світом знедолених. Якби письменник зробив його непримітним поліцейським, то тоді неприродно виглядала б його вражаюча проникливість.

Майже у всіх детективах Глаузера, за винятком «Чаювання трьох літніх дам», вся дія тримається на вахмістрі Штудері. Він — центральна постать у художньому універсумі Глаузера. Письменник розкриває внутрішній світ детектива, висвітлює його потаємні спонукання, нахили, неусвідомлені і здавлені потяги. Штудер цікавий як характер, поданий у протисторію з владою обставин. Поки він ретельно вивчає деталі злочину, читач придивляється до нього і непомітно зачаровується його особою, захоплюється його завзяттям і мужністю у боротьбі з силами, які перешкоджають розкриттю злочину. Зовні незворушний Штудер сповнений сумнівів, страхів, невпевненості в собі. Його становище нестабільне, у нього мало друзів і союзників, зате чимало ворогів і недоброзичливців, він боїться припуститися помилки, вагається, виявляє обережність, навіть дозволяє собі потішитися думкою про компроміс, помріяти про чин лейтенанта, про славу й достаток. Але це лише хвилинна слабкість, з якою Штудер швидко справляється. В кінцевому рахунку людина в ньому завжди перемагає чиновника.

Цікава сама історія твору. Роман, який спочатку мав назву «Злочин Ервіна Шлупфа», друкувався в газеті «Цюріхер Ілюстріртен» у липні 1936 року, а на початку грудня того ж року вийшов окремою книгою у видавництві Моргартен, Глаузер написав за

кілька місяців (з травня по серпень 1935 року), після переведення з лікарні для нервовохворих у Валдау до відкритої колонії у Шенбруні.

Назву «Злочин Ервіна Шлумпфа» редакція газети змінила на «Вахмістр Штудер», оскільки головний герой— детектив — постав як цілковито новаторська постать у швейцарській романістиці. На одному з читань, яке відбулося 6 листопада 1935 року в Цюріху після втечі Глаузера з колонії Шенбрун, слухачі позитивно оцінили роман: «Ми відкрили талант, великий талант, в цьому немає жодного сумніву». Однак, сам автор був налаштований скептично: він гадав, що «Злочин Ервіна Шлумпфа» так і залишиться його третім неопублікованим романом. Після схвалення твору він погодився на зміну назви, «підкоротив» текст і змінив прізвище старости герценштайнівської громади з Брутталера на Ешбахера, оскільки перше прізвище могло швидко вивести читача на слід. Він завуалював також мотиви підозри, що вказували на Ешбахера.

У 1939-му, за рік до смерті письменника, «Вахмістр Штудер» був екранізований акціонерним товариством «Презенс-фільм», у головній ролі виступив популярний актор Гайнріх Гретлер.

Про що цей роман? Поблизу селища Герценштайн, що у бернському кантоні, в лісі знайдено мертве тіло комівояжера Вічі. Поліція підозрює, що це вбивство з метою пограбування, оскільки з гамана жертви зникло триста франків. Цю суму було виявлено в одного з підозрюваних, раніше судимого помічника садівника у плодово-ягідному розсаднику Ервіна Шлумпфа. Для слідчого, який він цю справу, все ясно. Однак Шлумпф уперто заперечує свою вину, і вахмістр Штудер вірить йому, відчуваючи на рівні інтуїції, що тут щось не так.

У буцегарні Шлумпф здійснює спробу повіситися, але Штудер в останній момент витягає його із зашморгу. Затим вахмістру вдається переконати чиновників, що вбивство Вічі необхідно дослідити ретельніше. З цієї метою він їде до Герценштайну, аби на місці допитати свідків.

Все, про що розповідається у творі, стосується вбивства, жодної побічної лінії у творі немає. Дія відбувається впродовж п'яти днів. У перших двох главах — п'ятниця 5. 5. 1932 року, — окреслюється місце злочину та з'ясовуються деякі його обставини. У суботу вахмістр Штудер розпочинає своє розслідування у Герценштайні. У неділю розслідування продовжується, ведеться допит осіб, причетних до справи. В понеділок розслідування завершується та

офіційно оголошено, що мало місце самогубство, а у вівторок дія завершується самогубством старости Ешбахера. Поза цими часовими рамками відбувається тільки один короткий діалог, в якому окреслюється подальша доля учасників справи.

Дія роману побудована за класичною схемою детективного жанру і має типову тричленну структуру. У першій главі йдеться про кримінальний злочин (вбивство комівояжера Вічі), про підозрюваного у цій справі помічника садівника Ервіна Шлумпфа. У наступних сімох главах викладаються покази осіб, дотичних до справи. В останніх главах ідентифікується особа вбивці.

Штудер долучився до розслідування смерті комівояжера з власної ініціативи і вже тоді, коли попереднє розслідування вважається завершеним. Йому вдається з'ясувати, що Шлумпф, який взяв на себе вину за вбивство, був лише цапом-відбувайлом, безневинною жертвою родичів комівояжера. Дочка Венеліна Вічі Зонья вимагала від закоханого в неї парубка благородної самопожертви у дусі героїв тривіальних романів, яких вона начиталася. Уважно вивчивши життя родини Вічі, Штудер доходить висновку, що комівояжер Вічі хотів накласти на себе руки через борги, в які він потрапив унаслідок невдало проведених фінансових махінацій. Після невдалої спроби самогубства його пристрелив сільський староста Ешенбахер, який не витримав шантажу комівояжера, бо той знав про його махінації з опікунськими грішми. Після похорону Вічі Штудер змушує старосту зізнатися у скоєнні злочину. Натхненником злочину виявляється місцевий багач, власник плодово-ягідної шкілки Елленбергер, а реальним вбивцею — староста селища Ешбахер.

Події роману відбуваються у селищі Герценштайн. Лише початок твору й офіційне завершення справи відбуваються в туренському СІЗО. Мешканці Герценштайну представляють село, вахмістр Штудер, як правоохоронець з Берна, представляє місто. Важливий ще такий момент: Штудер проводить розслідування злочину в непривітному середовищі, де всі взаємопов'язані між собою і всі про все знають, але не хочуть розкритися.

Старший комісар карної поліції, з яким Штудер працював колись у Парижі, виходячи зі свого двадцятирічного службового досвіду, співчутливо заявляє, що легше розслідувати десять вбивств у місті, ніж одне — в селі. Бо в селі люди тримаються одне одного, як реп'яхи. І кожен має що приховувати. Від них нічого не дізнаєшся, нічогосінько... А в місті... Справді, тут це діло». Тобто Шту-

дер проводить своє розслідування у вороже налаштованому до нього середовищі, яке своєю мовчанкою не сприяє розкриттю злочину.

Всі події роману відтворюються через головного персонажа. Важливе місце у романі відведено снам Штудера, його загальним розмірковуванням. Тобто читачі мають змогу брати безпосередню участь у реконструкції злочину, співвідносити свої комбінаторські здібності з тими методами розслідування, які використовує Штудер. Така форма оповіді надає зображенню життєвої правдивості і створює належну психологічну напругу.

У роботі над детективним романом Глаузер йшов своїм шляхом. Він не приховував свого негативного ставлення до тривіальної літератури, яку розцінює як «певний вид повзучої отрути, що вихолощує здоровий людський розум».

Його вахмістр Штудер критично налаштований до тривіальних «жіночих» романів таких письменниць, як Феліцітас Розе Моєрбергер та Куртс-Малер. Він запитує у дочки комівоєжера, побачивши в її руках роман Феліцітас Розе: «Навіщо ви читаете таке сміття?» Таке ж дешеве тривіальне читиво Штудер виявляє і в будинку Вічі, і в кімнаті Ервіна Шлумпфа. Сюжети тривіальних романів підказують дружині Вічі та її сину ідею: спонукати батька до самопокалічення, щоб затим отримати повну суму страховки як при летальному випадку. Дослідниця творчості Глаузера Евеліна Якш справедливо зазначає, що «мотиви Шлумпфа і Вічі для їх безглузких вчинків мають, попри індивідуальні психічні особливості, спільне походження». Нерозбірливе читання тривіальних романів деформує їх мислення, викривлює об'єктивне світосприйняття. Вони й свою долю бачать тільки у світлі таких романів і через те живуть ілюзорною надією: знайти у власному житті щастя, кохання і багатство, якщо діятимуть за прикладом героїв таких романів.

Зокрема, підставою для вчинків Вічі та Шлумпфа служить тривіальний роман «Без вини винний» та серія бандитських творів про Джона Клінга. Перебуваючи під слідством, Шлумпф вважає себе героєм, який жертвує собою заради дівчини і, будучи безвинним, погоджується на ув'язнення. Глаузер застерігає таким чином від небезпеки перенесення фікційних вчинків героїв бульварних романів у реальну дійсність.

Наступний мотив роману, який пов'язаний з біографією Глаузера, — це психоаналіз (письменник проходив курси психоаналізу, лікуючись від шизофренії та залежності від морфію). У романі

є сцена жахливого сну Штудера, в якому фігурує загрозливий великий палець, що є, власне, першою вказівкою на вину Ешбахера. Штудер боїться свого осоромлення за те, що він не зняв своєчасно відбитки з пальців фрау Гофман на револьвері, знайденому на її кухні. Цей промах переробляється уві сні у формі подвійного приниження. По-перше, Ешбахер є свідком публічного осоромлення Штудера. По-друге він, Ешбахер, сам сміється з вахмістра. З тим Штудеру сниться, що він перебуває в камері з двома ліжками, на одному лежав Шлюпф, з рота якого звисав синій язик. Він теж підносив угору великого пальця правої руки, кліпав очима і вже хотів штрикнути вахмістра в око тим великим пальцем. У заціпенінні Штудер не міг боронитися і закричав...

Вахмістр підсвідомо вловлює у своєму сні, хто справжній вбивця. На принципах психоаналізу вибудований і сам злочин Ешбахера. Злочинець так підлаштував убивство, що сам накликав на себе підозру. Тобто Ешбахер мимоволі бажав викриття свого вчинку.

«Дивна річ трапляється з нами, людьми, — каже Штудер Ешберхеру. — Ми інколи робимо саме те, чого хотіли б уникнути, від чого застерігає нас розум. Один мій знайомий, він уже помер, завжди говорив про підсвідомість. Ніби вона має власну волю. І про вас, Ешбахер, я мимохідь увесь час думаю щось таке. Бо ж ви зробили все, аби звернути підозру саме на себе. І це не можна пояснити вашою любов'ю до гри, тут, мабуть, таїться щось інше. Власне, в глибині душі ви весь час хотіли, щоб це вбивство було розкрите».

Вахмістр Штудер кепкує з традиційного кримінального роману, заявляючи, що до вбивства належить хтось винний так само, як масло до хліба... Безумовно, Фрідріх Глаузер не сприймає такого спрощеного бачення вбивства. Про це він чітко говорить у відкритому листі про десять заповідей кримінального роману.

Безумовно, фінал роману відрізняється від завершення традиційних кримінальних романів. Тут не має офіційного покарання злочинця, юридичного засудження. Лише в кінці роману Штудеру вдається ідентифікувати вбивцю комівояжера. Ним є староста Ешбахер, який мовби «довершує» сплановане самогубство Вічі. Штудер, однак, не оголошує публічно ім'я вбивці, розуміючи, що жоден прокурор не стане порушувати справу проти можновладця, хіба що за наявності незаперечних доказів. Доведення вини Ешенбаха потребує іншого способу. У бесіді наодинці зі старостою він відтворює перед останнім хід і всі деталі злочину. Вражений такою проникливістю і принциповістю сищика, Ешбахер усвідомлює

свою безвихідь і сам вирішує проблему, спрямувавши своє авто, їдучи до в'язниці, у провалля.

Роман Глаузера відрізняється від традиційних кримінальних романів і незвичним зображення постаті детектива. Вахмістр Штудер не є «мудрогеликом», який наділений надлюдськими психологічними здібностями. Він звичайна, хоча й дещо дивакувата людина. Він не поспішає з висновками, часом «пригальмовує», покладається лише на свою інтуїцію. Його цікавить кожна деталь, подробиці особистого життя підозрюваних. Йому потрібні не стільки факти, скільки атмосфера, в якій жили ці люди, усякі дрібнички, на які ніхто не звертає уваги, а саме вони можуть пролити світло на всю пригоду.

Ще одна особливість роману Глаузера: відсутність у ньому поділу на антитетичні пари: добро—зло, злочинець—жертва. Сама постать жертви Венделіна Вічі не досить чітко профільована. Якби йому вдалося здійснити свій план, то саме він міг виявитися злочинцем через своє шахрайство зі страховкою. Після невдалої спроби самогубства вина Ешбахера не зменшується, але тепер вона вже не така однозначна. Староста Ешбахер — непроста, азартна людина, він любить гру, грає з людьми, грає на біржі, грає в політику, у нього потужні зв'язки, він не боїться покарання, але водночас він людина відповідальна, часом чуйна, мало не сентиментальна, як у ставленні до дружини, до рідні.

Вахмістр наділений великою спостережливістю, завдяки якій йому і вдається розкрити приховану правду. Покладаючись у своїх розслідуваннях на внутрішнє чуття, на інтуїцію, він часто поринає у фантазії, моделюючи в своїй уяві обставини, умови життя причетних до справи свідків, вловлюючи взаємозв'язки між фікційним і реальним. Уявляючи собі вітальню Вічі, родину за столом, він запитує сам себе: «Хіба ті романи не були для Анастасії Вічі чимось таким, як для її чоловіка горілка? Можливістю уникнути порожнечі, втекти у світ графинь і графів, палаців, озер, лебедів, гарного вбрання, кохання...» У цьому відношенні він відрізняється від традиційної постаті детектива, який свідомо шукає сліди злочину, щоб на їх підставі розкрити сам злочин. Глаузер відкидає сприйняття детектива, який покладається лише на дедуктивний метод, і кепкує з Шерлока Холмса, типового героя детективних романів.

У згаданому відкритому листі про десять заповідей кримінального роману Глаузер так характеризує роль детектива: «Він пови-

нен реагувати так, як ви і я. Ми забезпечуємо його такими реакціями. Даємо йому родину, дружину, дітей — чому він повинен залишатися холостяком?» Штудер дійсно щасливий у шлюбі, у нього є донька, читачі дізнаються багато інших деталей з його сімейного життя. У романі він змальований як вірний сім'янин, уважний і ніжний до дружини, хоча він не святенник і не приховує свого небайдужого ставлення до слабкої статі.

Важливою ознакою способу ведення розслідування Штудера є його вживання у світ думок і почувань підозрюваних. У відкритому листі так сказано про метод Штудера: «Чи пан Штудер вже створив собі бачення справи? Хотів би Кнок знати.

Погляд? Вахмістер відпив ковток з чашки, витер вуса, поміркував: поглядів він не мав ніколи. Він чекав, поки вживеться. Тоді розв'язка злочину з'явиться сама по собі».

Зазвичай, у детективному романі читач переймає точку зору детектива як переслідувача, мисливця за злочинцем. У Глаузера цього немає. Штудер не просто розслідувач протиправного вчинку, він — дослідник життя. Істина в детективному романі розкривається в самому кінці логічного ланцюга доказів. Глаузер у цьому плані не виняток, злочинець у його творі теж викривається лише на останніх сторінках. Але для нього важливіше з'ясувати, чому скоєний злочин, як він був скоєний? Тут-то й відбувається зближення літератури, призначеної для масового читача, з літературою серйозною, аналітичною, соціально-психологічною.

Увиразнивши характер свого героя, методи його праці, Глаузер створив правдивий живий образ: «У швейцарській літературі мало постатей, які змальовані з такою невідомою пластичністю. Рельєфно виписаний вахмастер Штудер робить Глаузера одним з найретельніших і довірливих портретистів у новітній німецькомовній літературі». (Дітер Фрінгелі)

На окрему увагу заслуговує мова твору у її швейцарсько-німецькому варіанті. Глаузер уводить у свій текст діалектизми й гельветизми, що дозволяє увиразнити індивідуальну манеру персонажів, правдивіше розкривати характер їх стосунків, зберігаючи при цьому локальний мовний колорит.

Прикметно, що для передачі негативних емоцій свого героя Глаузер вживає літературну німецьку мову. Якщо Штудер нею користується, а це трапляється доволі рідко, то це викликає однозначну реакцію оточення: у такі моменти вахмістра краще не драгувати.

Для надання зображуваному більшій достовірності й драматичності Глаузер використовує пряму мову. Розлогі пасажі у формі непрямой мови трапляються доволі рідко, здебільшого у підсумковій ситуації. Натомість для відтворення ходу думок вахмістра Штудера письменник використовує невласне пряму мову. Евеліна Якш зазначає з цього приводу: «Штудер у пасажах з невласне прямою мовою є носієм ідей Глаузера. Більшість фрагментів з невласне прямою мовою виражають ставлення Штудера, як і самого автора, до чисто людських і соціальних проблем».

Отже, з одного боку, Фрідріх Глаузер переймає деякі типи для кримінального роману ознаки, дія його романів відбувається здебільшого за класичною схемою детективного роману, що має трискладову структуру, характерну тільки для цього жанру.

З іншого боку, він відходить від узвичаєної схеми і зосереджує головну увагу не на розважальному аспекті, створенні напруги чи на дотриманні правомірності дії, а на відтворенні атмосфери розслідування, на непримітних деталях, на людських долях, на психологічно правдивому зображенні персонажів. Такі оповідні пасажі надають детективним романам Глаузера високої художньої вартості. Йозеф Гальперін, популяризатор творчості письменника, наголошує у своїх спогадах на тому, що Глаузер залишається майстром кримінальних романів, захопливим оповідачем, органічним формувачем людини, справжнім поетом.

Штудер не ідеальний образ детектива, він не позбавлений певних недоліків, йому властиві деяка безпорадність, меланхолія і навіть страх. Правда, моменти слабкості — здебільшого лише ретардована функція для зняття надмірної напруги, уповільнення дії. Вахмістр немовби застигає в заціпенінні і резигнації саме в ті моменти, коли йому необхідно було б діяти рішуче.

У такий спосіб розкриваються приховані страждання Штудера, виразнішим стає соціально-критичний вимір роману. Подібна «загальмованість», як і скептичні розмірковування Штудера, пов'язані з усвідомленням його безпорадності перед корумпованим суспільством.

І якщо Штудер не віддає реального винуватця злочину до рук правосуддя, то в цьому знаходить вираження його (і самого автора) глибокий скепсис щодо існування суспільної справедливості. У зорієнтованому на масового читача романі критиці піддається брехлива буржуазна мораль, розвіюється флер ідилічного фасаду обивательської добропорядності.

Серед німецькомовних письменників першої половини ХХ ст., які працювали у детективному жанрі, Глаузеру немає рівних за значенням і рівнем художньої майстерності. Образ вахмістра Штудера може бути зіставлений хіба що з образом сіменонівського Жюля Мегре або ж з образом Філіппа Марлоу американського письменника Реймонда Чандлера. Але Глаузер — митець надто талановитий і своєрідний, щоб обмежуватися копією.

Фрідріх Глаузер, творчість якого не бралася серйозно до уваги за його життя, напівзабутий і відкритий заново лише у 60—70-ті роки минулого століття, небезпідставно вважається прямим попередником іншого видатного майстра швейцарського детективу — Фрідріха Дюрренматта.

Нарешті, хоча і з великим запізненням, український читач має змогу ознайомитися з першою ластівкою художньої спадщини Глаузера — шедевром детективного жанру, романом «Вахмістр Штудер», проблематика якого виявляється надивовиж актуальною і співзвучною з нашим часом.

Іван Мегела

ЦЕ ВЖЕ СТАЛО НАБРИДАТИ

Тюремний наглядач Ліхті з потрійним підборіддям і червоним носом пробурчав: «Горить там чи що», — бо Штудер перебив йому обід. Але Штудер усе ж таки вахмістр-оперативник із бернської кантональної поліції, і його так просто до дідька не пошлеш.

Отож наглядач Ліхті підвівся, налив у склянку червоного вина, випив одним духом, узяв в'язку ключів і повів вахмістра до камери арештанта Шлюмфа, що його Штудер здав до в'язниці заледве годину тому.

Коридори... Довгі темні коридори... Мури дуже товсті. Тунський замок будували, здавалось, на віки. Усюди чаївся ще зимовий холод.

Важко було уявити собі, що надворі мліє над озером теплий травневий день, що люди одні прогулюються на осонні й нічим не клопочуться, інші гойдаються в човнах і засмагають до шоколадного кольору. Двері до камери відчинилися. Штудер на мить зупинився при порозі. Високо, аж під стелю — вікно, перехрещене грубими залізними ґратами: два горизонтальні, два прямовисні прuti. У вікні видно було вершечок чийогось даху — стара, почорніла черепиця, — а над нею — сліпучо-голубе розгорнене полотно неба.

Але на нижньому прuti висіла людина! Шкіряний пояс був зав'язаний тугим зашморгом. На тлі побіленої вапном стіни темніли обриси тіла. Воно звисало косо, химер-

но викручені ступні торкалися ліжка. А на шиї в повішеника блищала металева пряжка, бо на неї згори падав сонячний промінь.

— Господи! — вигукнув Штудер, метнувся вперед, вискочив на ліжку — наглядач Ліхті зчудувався з такої спритності цього вже немолодого чоловіка, — обхопив правою рукою тіло повішеника, а лівою почав розслабляти зашморг. Зламав собі нігтя, лайнувся. Тоді ступив з ліжка на підлогу й обережно поклав безживне тіло на ліжку.

— Якби ви, хай вам чорт, не були такі ледачі, — сказав він, — і хоч би позатягали вікна дротяною сіткою, то такого б не сталося! Авжеж! Ну, гайда, Ліхті, приведи лікаря!

— Так, так, — відгукнувся переляканий наглядач і почалапав у коридор.

А вахмістр зразу заходився робити повішеникові штучне дихання. Це в нього був ніби рефлекс, що лишився ще з тих часів, коли проходили курс негайної медичної допомоги. Аж хвилин за п'ять Штудерові спало на думку прикласти вухо самогубцеві до грудей і прислухатися, чи серце ще б'ється. Так, воно ще билосся. Повільно. Наче цоккав годинник, якого забули накрутити.

І Штудер знову взявся до штучного дихання, рухаючи руками непритомного. На шиї в того тяглась від вуха до вуха червона смуга.

— Що ж це ти, Шлюмфику! — тихо промовив Штудер, дістав з кишені носовичка, витер собі лоба, а потім провів хустинкою по молодиковому обличчі. Зовсім хлоп'яче обличчя: молоде, дві глибокі складки поза ніздрами. Норовливе обличчя. І дуже бліде. Так, це був Ервін Шлюмф, якого сьогодні вранці заарештовано в одній розпадині Горішнього Аргау. Ервін Шлюмф, обвинувачений в убивстві Венделіна Вічі, крамаря й комівояжера з Герценштайна.

І як це він, Штудер, нагодився так учасно! Бо він-таки якусь годину тому за всіма правилами здав Шлюмфа до в'язниці, наглядач із потрійним підборіддям розписався, і можна було спокійнісінько сісти в поїзд на Берн та й забути про всю справу. Це ж він не вперше заарештував людину, та, певне, й не востаннє. І чого йому раптом заманулося ще раз провідати Ервіна Шлюмфа? Випадково?

Може... Та що таке випадковість?.. Годі заперечувати — доля Ервіна Шлюмфа справді зацікавила Штудера. Точніше кажучи — Ервін Шлюмф припав йому до серця... Чому? Штудер кілька разів провів долонею по своїй потилиці. Чому? Бо ніколи не мав сина? Бо заарештований усю дорогу запевняв його, що ні в чому не винен? Ні. Всі вони не винні. Але запевнення Ервіна Шлюмфа звучали щиро. Хоча...

Хоча справа, власне, була цілком ясна. Крамаря й комівояжера Венделіна Вічі в середу вранці знайшли в лісі поблизу Герценштайна: він лежав долілиць, і за правим вухом мав дірочку від кулі. Кишені були порожні... А дружина вбитого запевняла, що її чоловік мав при собі триста франків.

А Шлюмф у середу ввечері розміняв у ресторані «Ведмідь» сотенного банкнота...

У четвер уранці місцевий жандарм хотів його заарештувати, але Шлюмф утік.

Отак і сталося, що капітан, Штудерів начальник, у четвер увечері зайшов до вахмістрового кабінету.

— Штудер, тобі треба провітритись. Завтра вранці поїдеш заарештуєш того Ервіна Шлюмфа. Тобі це буде на користь: починаєш гладшати...

На жаль, це була правда... Звісно, з такими дорученнями посилали єфрейторів, тепер довелось їхати вахмістрові-оперативникові... Теж випадковість?.. Чи доля?..

Одне слово, так він зіткнувся зі Шлюмфом — і вподобав його. Це факт! А на факти, навіть коли вони стосуються тільки почуттів, треба зважати.

Ох же ж і Шлюмф! Ледащо, та й годі. В кантональній поліції його знали. Байстріук. З ним увесь час був якийсь клопіт. Саме його досє в службі соціальної допомоги важило добрих півтора кілограма. Біографія? Ще підлітком наймитував у селянина. Крадіжки... Може, хлопець був просто голодний? Чи це можна з'ясувати аж тепер? А далі пішло як завжди в таких випадках. Виховна колонія в Тесенбергу. Втеча. Крадіжки. Знову спіймали, налупцювали. Нарешті випустили. Пограбування. Віцвіль. Випустили. Пограбування. Торберг — на три роки. Випустили. А потім цілих два роки тихо. Шлюмф працював у розсаднику Еленбергера в Герценштайні. Плата — шістдесят рапів за годину. Закохався в дівчину. Вони вже хотіли побратися. Побратися! Штудер чмихнув. Отакий лобур — сім'янин? А тоді оце вбивство Венделіна Вічі...

Власне, всі знали, що старий Еленбергер охоче наймає на роботу до своїх розсадників випущених на волю арештантів. Не тільки тому, що це дешевша робоча сила, ні; Еленбергерові, видно, було добре в їхньому товаристві. Ну що ж, у кожного свій пунктик, та й годі було заперечувати, що рецидивісти поводяться в старого Еленбергера цілком пристойно...

І звинувачувати хлопця в убивстві з грабунком тільки тому, що він у середу ввечері розміняв у «Ведмеді» сотню?.. Шлюмф запевняв, що це його заощадження, він їх носив при собі...

Тринди-ринди!.. Заощадження!.. З платні шістдесят рапів за годину? Це за місяць круглим числом півтораєста франків... За місяць — півтораєста франків... За помешкання — тридцять... Харчування? Два з половиною франки на день для людини важкої фізичної праці — небагато.

Сімдесят п'ять і тридцять — разом сто п'ять. Прання — п'ять... Сигарети, ресторан, танці, підстригись, помитись у лазні... Лишається щонайбільше п'ять франків на місяць. І з цього він за два роки навідрісав триста франків? Не може бути! І носив гроші при собі? Важко повірити. Такі люди не можуть носити гроші в кишені й не тринькати їх... У банку? Можливо. Але просто так, у гаманці?..

А проте Шлюмф мав при собі триста франків. Не повністю. Дві сотенних банкноти й ще франків з вісімдесят. Штудер бачив протокол прийняття арештанта до в'язниці, якого підписав Шлюмф:

«Гаманець, у ньому 282 фр. 25 рапів».

Отже... Все сходиться! Навіть спроба втечі з бернського вокзалу. Безглузда спроба! Дитиняча! І все ж така зрозуміла. Адже цього разу йому світило довічне ув'язнення...

Штудер похитав головою. І все ж... І все ж...

Щось тут не так. Спочатку це було тільки враження, якесь неприємне відчуття. Вахмістра аж морозило. Як холодно в цій камері! Чи скоро той лікар прийде?

А може, Шлюмф і взагалі не хоче опритомлювати?

Груди лежачого хлопчини піднялись від глибокого вдиху, заковані під лоба очі ожили, й він глянув на вахмістра. Штудер аж відсахнувся.

Неприємний погляд. А Шлюмф роззявив рота й закричав. Хрипкий крик, ляк, протест, страх, жах... Багато чого було в тому крикові. Він ніяк не хотів змовкати.

— Тихо! Тихо, чуєш? — шепнув Штудер. У нього аж серце закалатало. Врешті він зробив єдино можливе: затулив долонею роззявлений рот.

— Як лежатимеш тихо, — сказав вахмістр, — я ще посиджу тут коло тебе, а коли лікар піде, дам закурити. Чуєш? Я таки вчасно повернувся, — Штудер спробував усміхнутись, але та усмішка зовсім не подіяла на Шлюм-

фа. Правда, погляд його став сумирніший, та коли Штудер прийняв руку з його губ, Шлюмф тихо сказав:

— Нащо ви вийняли мене з зашморга, пане вахмістре?

Важко знайти належну відповідь на таке запитання... Надто коли ти не священик...

У камері запала тиша. Надворі цвірінчали горобці. На подвір'ї внизу маленька дівчинка тоненьким голоском співала.

Любий мій ангелочку,
З рути-м'яти листочку,
Не забуду, не забуду я тебе...

Тоді Штудер промовив раптом захриплим голосом:

— Слухай, ти ж мені розказував, що хочеш одружитись? Дівчина твоя... вона ж від тебе не відкинеться? А коли ти, як сам кажеш, не винен, то ще хтозна, чи тебе засудять. То невже ти не розумієш, що не міг утворити нічого дурнішого, як оця спроба самогубства? Це ж тобі закинуть як непряме визнання провини...

— Яка там спроба? Я справді хотів...

Але Штудерові не довелось відповідати. В коридорі почувалась хода, тоді голос наглядача Ліхті:

— Оце тут, пане докторе...

— О, ми вже ожили? — спитав лікар і взяв Шлюмфа за зап'ясток. — Штучне дихання? Чудово!

Штудер устав з ліжка й зіперся на стіну.

— Ну гаразд, — сказав лікар. — Що ж нам робити з ним далі? Небезпечний сам для себе! Потяг до суїциду! Знайома річ, знайома. Ми зажадаємо психіатричної експертизи... Правда ж?

— Пане докторе, я не хочу до божевільні, — гучно, виразно сказав Шлюмф і закашлявся.

— Он як? А чому? Ну що ж, тоді можна... У вас же тут напевне є камера для двох, Ліхті, й можна перевести його туди, щоб він не був такий самотній... Можна? Чудово...

Потім лікар спитав тихо, театральним шепотом, у якому чітко чулося кожне слово:

— А чого він такого наброїв?

— Герценштайнське вбивство, — таким самим виразним шепотом відповів наглядчач.

— Ах так... — кивнув лікар засмучено — чи принаймні так здавалося. Шлюмф повернув голову й глянув на вахмістра. Штудер усміхнувся, Шлюмф теж усміхнувся. Вони розуміли один одного.

— А що це за добродій? — спитав лікар. Ті усмішки спантеличили його. Штудер ступив уперед так рішуче, що лікар аж відступив на крок. Вахмістр застиг перед ним струнко. Його бліде обличчя з дивно тонким носом якось не пасувало до вже трохи розповнілої статури.

— Вахмістр Штудер із кантональної поліції!

Це звучало зачіпливо, норовливо.

— Ах так! Дуже радий, дуже радий! То це вам доручили розслідувати справу? — білявий лікар намагався вернути собі впевненість.

— Я його заарештував, — відказав Штудер коротко. — Між іншим, залюбки побуду з ним ще якусь часинку, поки він заспокоїться. Маю час. Найближчий поїзд до Берна відходить аж о пів на п'яту...

— Чудово! — сказав лікар. — Славно! Зробіть таку ласку, вахмістре. А ввечері неодмінно переведіть його до камери з сусідом. Зрозуміли, Ліхті.

— Зрозумів, пане докторе.

— Ну, тоді на все добре вам обом, — сказав лікар і вдяг капелюха. Ліхті спитав, чи замикати камеру. Штудер заперечливо мотнув головою. Проти тюремного психозу відчинені двері — мабуть, найкращий засіб.

Кроки в коридорі затихли.

Штудер неквапно запалив соломинку, яку витяг зі своєї сигари, потримав вогник під її кінчиком, поки з

другого кінця сигари пішов дим, і тицьнув собі в рот. Потім видобув з кишені жовту пачечку, сказав.

— На, закури!

Шлюмф зразу глибоко затягся димом. Очі його блищали. Штудер сів на ліжко.

— Ви добра людина, пане вахмістре, — сказав Шлюмф.

Штудерові довелося зробити над собою зусилля, щоб подолати дивне відчуття в горлі. Аби відігнати його, він широко позіхнув.

— Хай так, Шлюмф, — сказав він. — Та що далі? Чому ти хотів поставити крапку?

— Ну, це не так просто сказати, — відповів Шлюмф. Мовляв, йому все остобісіло. Та й знає він усю цю механіку. Як один раз потрапиш за ґрати, то більше не вирвешся з цього колеса. Рецидивіст!.. А тепер вистачить на вирок довічного ув'язнення... І та дівчина, яку пан вахмістр згадав, теж навряд чи захоче дождити. Та й дурна була б, якби дожидала. Хто вона, та дівчина?.. Звати Зонья, вона дочка вбитого Вічі... Чи вірить Зонья, що це він убивця... Він цього не знає. Він просто втік — тоді, коли почув, що звинувачують його... А як же це сталося, що саме на нього подумали?.. Ет, це через ту сотню, що він розміняв у «Леві». — У «Леві»? А не в «Ведмеді»?.. Та, може, й у «Ведмеді». Ну звісно, у «Ведмеді»! «Лев» — це шикарна ресторація, вони там грали з однієї нагоди...

— З якої нагоди? І хто грав?

— На весіллі. Бухегер грав на кларнеті, Шраер — на фортепіано, а Бертель — на контрабасі. Ну, а я — на цитрі...

— Шраер?.. Бухегер?.. — Та я ж... я ж їх знаю! — Штудер наморщив лоба.

— Ще б пак! — сказав Шлюмф і ледь усміхнувся кутиками вуст. — Бухегер часто про вас розповідав, і Шраер теж. Його ви заштопали три роки тому.

Штудер засміявся.

А, так! Давні знайомі!.. То вони, значить, зібралися в сільський оркестрик?

— Сільський оркестрик? — образився Шлюмф. — Ні! Справжній джаз. Еленбергер, наш хазяїн, навіть англійську назву нам придумав: «The Convict Band»! Тобто «Арештантський оркестр»... ..

Цей хлопчина, здавалось, радий був розмові про якісь неістотні речі. Та коли Штудер закидав щодо вбивства, він намагавсь ухилитися.

Штудер не наполягав. Хай Шлюмф блудить манівцями, коли його це тішить. Не тиснути! Все з'ясується само собою, треба тільки мати терпіння.

— То ви грали і в навколишніх селах?

— Аякже!

— І заробляли чимало?

— Та незгірше... — Шлюмф завагався й змовк.

— Ну що ж, Шлюмф, я тобі повірю, що ти не вбив Вічі заради його гаманця. Триста франків ти заощадив?

— Так, триста заощадив... — Шлюмф позирнув на вікно й зітхнув — може, тому, що небо було таке синє.

— Отже, ти хотів одружитися з дочкою вбитого? А звуть її Зонья? А батько й мати згодні були?

— Батько — так: старий Вічі казав, що йому байдуже. Він часто навідувався до Еленбергера й там розмовляв зі мною, — вбитий, як ви кажете... Він казав, що я порядний хлопець, хай навіть і сидів у тюрмі: адже йдеться не про суд, а коли я одружуся з Зоньєю, то мені вже буде не до всяких там дуросців. Зонья дівчина порядна... А крім того, хазяїн обіцяв мені місце старшого садівника, бо Котеро вже старий, а я справу знаю...

— Котеро? Це той, що знайшов трупа?

— Так. Він щоранку виходить прогулятись. Хазяїн йому дозволяє робити все, що хоче. Той Котеро родом з Юри, але в ньому вже не лишилось нічого від француза.

В середу вранці він прибіг до розсадника й сказав, що в лісі лежить Вічі, застрелений... Хазяїн зразу послав його викликати жандармів...

— А ти що зробив, як почув новину від Котеро?

Ет, відмахнувся Шлюмф, вони всі там перелякалися, що на них упаде підозра, — рецидивісти ж. Але цілий день було спокійно, до розсадника ніхто не приходив. Тільки Котеро ніяк не міг угамуватись, поки хазяїн гримнув на нього, щоб перестав колотитися...

— А в середу ввечері ти розміняв у «Ведмеді» стофранковий банкнот?

— Так, у середу ввечері...

Мовчанка. Штудер лишив пачку «Рачі ієппе» коло себе на ліжку. Не питаючись, Шлюмф узяв з пачки ще одну сигарету, а вахмістр простяг йому коробочку сірників і сказав:

— Сховай. І те й те. Та гляди не попадишся.

Шлюмф усміхнувся вдячно.

— Коли кінчається робота в вашому розсаднику?

— О шостій. У нас десятигодинний робочий день, — відповів Шлюмф і квапливо додав: — Я взагалі на садівництві знаюсь. Наш бригадир у Тесенбергу завжди казав, що я маю до цього кебету. І люблю це діло...

— Мене це не цікавить, — умисне суворо сказав Штудер. — А після роботи ти зразу пішов до села, до своєї квартири? Де ти мешкав?

— У Гофманів, на Станційній вулиці. Ви зразу знайдете ту хату. Пані Гофман — добра жінка... У них кошикарська майстерня.

— Це мене не цікавить. Отже, ти прийшов до своєї кімнати, помивсь, а тоді пішов вечеряти. Чи як?

— Так.

— Отже, о шостій шабашите. — Штудер видобув з кишені нотатник і почав щось писати. — О шостій шабашите, пів на сьому, за чверть до сьомої — вечеря... — Звів

очі на Шлюмфа. — Ти швидко їв? Чи повільно? Дуже голодний був?

— Не дуже.

— Отже, ти їв швидко й о сьомій уже скінчив вечерю.

Штудер неначе втупив погляд у блокнот, але очі його бачили все. Помітивши, що Шлюмпфове обличчя змінило вираз, він розвіяв напруту начебто невинним запитанням:

— Скільки ти заплатив за вечерю?

— Півтора франка. На обід в Еленбергера щодня дають миску юшки, а хліб і сир я приношу з собою. Еленбергер за юшку вираховує всього п'ятдесят рапів, а сніданок він дає за так, бо Еленбергер завжди поводився з нами по-людському, ми його любили, він і говорить так хвацько, глянути — то старий дідуган, і зубів уже нема, але... — все це Шлюмф вимовив одним духом, наче боявся, щоб його не перебили. Та Штудер цього разу не мав охоти теревенити.

— А що ти робив у середу ввечері від сьомої до восьмої години? — спитав він суворо. В сухих пальцях він затискав олівця й не підводив погляду на Шлюмфа.

— Від шостої до сьомої? — Шлюмф уже важко дихав.

— Ні, від сьомої до восьмої. О сьомій ти скінчив вечеряти, о восьмій розміняв у «Ведмеді» сотню. Хто дав тобі триста франків?

І Штудер пильно глянув на хлопця. Шлюмф відвернув голову вбік, тоді раптом упав ницьма на ліжку, затуливши обличчя зігнутою правою рукою, й затрусився всім тілом.

Штудер чекав. Він був задоволений. Дрібненькими літерами записав у нотатнику: «Зонья Вічі» — і поставив великий знак запитання. Тоді промовив несподівано лагідно:

— Шлюмф, ми це діло розплутаємо. Я не дуже допитувався в тебе, що ти робив увечері в вівторок, тобто на-

передодні вбивства. Бо знав, що ти однаково набрешеш. Та й однаково це є в протоколах. Ти тільки скажи мені ще одне: що за дівчина твоя Зонья? Вона одначка в родині?

Шлюмф рвучко підвів голову.

— Є ще брат. Армін.

— І ти того Арміна недолюблюєш?

— Я йому якось був доброго бобу всипав, — відказав

Шлюмф і вищирив зуби, мов собака, коли гарчить.

— Той Армін не хоче, щоб його сестра йшла за тебе?

— Так, та й з батьком він увесь час гарикався: Вічі таки часто нарікав на нього...

— Ага... А мати?

— Е, стара увесь час одно романи читає. — Хлопець так і сказав — «стара», без ніякої поваги. — Вона родичка старости Ешбахера, і той посадив її торгувати в станційному кіоску в Герценштайні. Вона увесь час сиділа в тому кіоску й читала, поки чоловік крамарював по селах. Ну, не те щоб крамарював... їздив скрізь своєю мотоциклеткою, розвозив мастику для підлог, каву тощо... І мотоциклетку теж там знайшли, стояла на дорозі, зовсім поблизу.

— А де лежав старий Вічі?

— За сотню метрів у лісі, Котеро так розповідав.

Штудер малював у своєму записнику чоловічків. Він раптом перенісся думкою далеко. До тієї розпадини в Горішньому Аргау, де заарештував хлопця. Двері йому відчинила мати. Дивна жінка та Шлюмфова мати! Вона й не здивувалась нітрохи. Тільки спитала: «Хоч поснідати йому можна?»

Юне дівча в Герценштайні, стара мати в Горішньому Аргау... а між ними обома оцей хлопчина Шлюмф, обвинувачений в убивстві...

Все залежатиме від того, якому слідчому припаде справа... Треба буде з тим слідчим поговорити. Може...

У коридорі почулись кроки. На порозі став наглядач Ліхті, його червоне обличчя сердито блищало.

— Вахмістре, пан слідчий хочуть поговорити з вами.

І Ліхті зухвало оскірівся. Неважко було здогадатися, що означає ця усмішка. Якийсь там оперативник перевищив свої повноваження, і тепер його кличуть, щоб як слід намилити йому шию...

— Ну, бувай, Шлюмф! — сказав Штудер. — Та не дурій більше. Переказати вітання Зоньї, коли побачу її? Так? Ну гаразд, може, я тоді ще раз тебе навідаю. Бувай!

Ідучи довгими коридорами замку, Штудер ніяк не міг ні викинути з думки, ні витлумачити собі той погляд, якого кинув Шлюмф услід йому. Так, було в тому погляді здивування, але чи не чаївся там на дні й безпросвітний відчай?

СПРАВА ВЕНДЕЛІНА ВІЧІ — ВПЕРШЕ

— Ви... — слідчий прокашлявся. — ...Ви — вахмістр Штудер?

— Так.

— Сідайте.

Слідчий удався низенький, худенький, жовтолиций. Лілувато-рудий піджак його був у плечах вимощений вабою. До білої шовкової сорочки він носив волошково-сіню краватку. На масивному персні з печаткою виднів герб, і перстень справді здавався старовинним.

— Вахмістре Штудер, я, з вашого дозволу, хотів би спитати вас, що ви, власне, собі надумали. Як це вам набігло в голову самочинно — я повторюю: самочинно! — втручатися в справу, яка... — Слідчий раптом затнувся й сам не знав чому.

Перед ним сидів звичайнісінький оперативник у чині вахмістра, вже не молодий, досить непримітний чоловік: сорочка з пом'ятим комірцем, сірий костюм уже трохи

торбистий, бо тіло, вбране в той костюм, розгладнуло. Чоловік мав бліде худорляве обличчя, рот його прикривали вуса, аж важко було сказати, чи він усміхається, чи дивиться поважно. І сидів цей оперативник на стільці розкарячивши ноги, ліктями зіпершись на стегна й сплівши пальці.

Слідчий і сам не знав, чому раптом почав величати його паном:

— Мені здається, ви, пане вахмістре, повинні розуміти, що перевищили свої повноваження...

Штудер усе притакував головою: так, звісно, повноваження!

— Яку ви мали підставу ще раз відвідати за всіма правилами ув'язненого Ервіна Шлюмфа? Звісно, я охоче визнаю, що ваші відвідини виявилися вкрай доречними, але це ще не означає, ніби вони належать до сфери повноважень оперативних органів поліції. Адже ви, пане вахмістре, служите вже досить довго, аби знати, що плідне співробітництво різних інстанцій можливе тільки тоді, коли кожна з них дбає про те, щоб лишатися точно в межах своєї сфери повноважень.

Не раз, ні, вже тричі повторилося слово «повноваження». Штудер уже зорієнтувався. Поталанило, подумав він: ті, котрі весь час козирають повноваженнями, ще не найгірші. Треба тільки говорити з ними приязно та вдавати, ніби сприймаєш їх дуже поважно, тоді вони з твоєї руки їстимуть.

— Звичайно, пане слідчий, — промовив вахмістр, і голос його був сама лагідність та повага, — я цілком свідомий того, що таки справді перевищив свої повноваження. Ви цілком слушно відзначили: я мав здати заарештованого Ервіна Шлюмфа до в'язниці, та й годі: на тому моя функція закінчувалась. Так, пане слідчий, людина — слабке створіння, — але я ще подумав, що спра-

ва, можливо, не така ясна, як гадалося спочатку. Цілком може бути, подумав я, що виявиться необхідним зібрати дальші матеріали в цій справі, і не виключено, що збирання доручать саме мені, а тому й захотів узайве зорієнтуватись...

Слідчий був, видимо, вже власкавлений.

— Але ж, вахмістре, — сказав він, — справа яснісінька. І, врешті, якби цей Шлюмф навіть повісився, це не було б дуже великим лихом: я позбувся б неприємної справи, та й державі не довелось би оплачувати судові витрати.

— Звичайно, пане слідчий. Але чи справді зі Шлюмфовою смертю вирішилась би вся справа? Бо ви й самі скоро пересвідчитесь, що Шлюмф не винен.

Власне, це твердження було нахабством, але Штудерів голос звучав так шанобливо й так настійливо просив, ба навіть вимагав потвердження, що добродієві з награвірованим на персні-печатці гербом нічого діяти не лишилось, як ствердно покивати головою.

Кабінет укривали панелі з бурого дерева, а що віконниці були зачинені, то повітря всередині ніби мерехтіло темним золотом.

— Але ж протоколи справи... — промовив слідчий уже трохи невпевнено. — Протоколи справи... Я, правда, ще не мав часу як слід узятись до них. Стривайте...

По праву руку від нього лежали стосиком п'ять течок із паперами. Він витяг спідню, найтоншу. На блакитній картонній палітурці стояло:

Шлюмф Ервін
Убивство

— На жаль... — озвався Штудер з невинною міною, — на жаль, останнім часом ми досить нерідко чуємо про недбало проведене слідство. І, можливо, краще було б, якби

й до такого ясного випадку підійти з усією необхідною скрупульозністю.

А подумки Штудер осміхнувся: «Маєш! Якщо ти мене — повноваженнями, то я тебе — скрупульозністю».

Слідчий закивав головою. Вийняв з футлярчика окуляри в роговій оправі, наклав на носа. Тепер він мав вигляд меланхолійного кіноактора-коміка.

— Авжеж, авжеж, вахмістре. Вам тільки слід зважити на те, що це в мене перше складне розслідування й що ваша компетентність у таких справах...

На цьому він затнувся. А Штудер заперечливо підняв руку.

Але слідчий не зважив на той жест. Він уже тримав у руці два фотознімки і подав їх через стіл Штудерові:

— Це знімки місця злочину.

Штудер уважно розглянув знімки. Вони були непогані, хоча й виконані не фахівцем криміналістичної фотографії. На обох видно було підлісок ялинового лісу, і на землі, всипаній сухою глицею, — знімки були дуже чіткі, — лежала ницьма людина в темному одязі. На лисій голові ззаду, пальців на три від правого вуха, саме над ріденьким віночком волосся, яке трохи прикривало комір піджака, виднів темний отвір. Все це мало досить неприємний вигляд, але Штудерові такі картини були звичні. Він тільки спитав:

— Кишені були порожні?

— Зачекайте, ось тут у мене рапорт жандармського капрала Мурмана...

— А, Мурман у Герценштайні! — перебив Штудер. — Так, так.

— Ви його знаєте?

— Аякже. Колега. Тільки вже багато років не бачилися. Що ж він там пише?

Слідчий перегорнув аркуш, тоді замурмотів сам до себе уривки фраз. Штудер уловлював:

— ...Чоловічий труп, що лежав животом униз... Отвір від кулі за правим вухом... Куля застрягла в голові... ймовірно з браунінга калібру 6,5 мм...»

— О, Мурман на зброї знається! — зауважив Штудер.

— «Кишені порожні...» — прочитав слідчий.

— А це що? — пролунало різке запитання. — Може, ви маєте лупу. — Зі Штудерового голосу зникла вся чемність.

— Лупу? Так. Зачекайте... Ось вам лупа.

Хвилинку в кабінеті стояла тиша. Крізь шпарину між віконницями прямо на Штудерове волосся падав сонячний промінь. Слідчий мовчки дивився на чоловіка, що сидів перед ним, на його широку округлу спину, на посивіле волоссячко, що блищало, наче шерсть сивого коня.

— Кумедія, — тихо промовив вахмістр Штудер. («Що, в біса, можна добачити кумедного в знімку вбитої людини?!» — подумав слідчий). — Адже піджак на спині зовсім чистий.

— Чистий на спині? Ну й що?

— А кишені порожні, — коротко сказав Штудер таким тоном, ніби ці слова пояснювали все.

— Не розумію... — Слідчий скинув окуляри й протер їх носовичком.

— Коли ви уявляєте собі, — сказав Штудер і постукав лупою по знімку, — коли ви уявляєте собі, що хтось підступно напав на цього чоловіка в лісі й убив його пострілом ззаду, то з положення трупа випливає, що вбитий падав уперед лицем. Адже так? Отже, він лежить долілиць і не ворухиться. А кишені порожні. Коли ж їх спорожнили?

— Нападник міг примусити Вічі спершу віддати гаманця...

— Не дуже ймовірно... А що сказано в протоколі розтину? Коли приблизно настала смерть?

Слідчий почав гортати папери — квапливо, наче школяр, що хоче одержати добру оцінку. Просто диво, як швидко помінялися ролі. Штудер так само сидів на незручному стільці, видимо, призначеному для допитуваних арештантів, а проте складалося враження, ніби саме він провадить допит!

— Протокол розтину, — сказав нарешті слідчий, прокашлявся, поправив окуляри й заходився читати: — «Потилічна кістка розтрощена... мізочок... застрягла в області лівої...» Але ж вам це все непотрібне... А, ось: «Смерть настала приблизно за десять годин до виявлення трупа». Ви хотіли знати це, вахмістре? «Трупа знайшов між пів на восьму й чверть до восьмої Жан Котеро, старший садівник розсадника Еленбергера... Отже, вбивство вчинено десь близько десятої години вечора».

— Десятої? Добре. Як ви уявляєте собі цю сцену? Старий Вічі вертається з ділової подорожі, спокійно їде своєю мотоциклеткою додому. Раптом його зупиняють... Уже тут багато неясного. Чому він устав з мотоцикла? Злякався... Припустімо, що його зупинили. Ну що ж, він мусив зіперти мотоцикла на дерево, а його самого хтось погнав у ліс... Чому напасник не забрав у нього гаманця на дорозі й не вшився?.. Так ні ж! Він примусив Вічі зайти з ним на сто метрів — адже там було сто метрів? — у глиб лісу. І застрелив його ззаду. Вічі падає долілиць... Можете ви, пане слідчий, сказати мені, коли в нього з кишени забрано гаманця з тими зниклими трьома сотнями франків?

— Гаманець? Три сотні франків? Зачекайте, вахмістре. Мені треба зорієнтуватись.

Тиша. Тільки гучно дзижчить муха. Штудер не ворухнувся, так і сидів, похиливши голову. .

— Маєте рацію... Пані Вічі посвідчила, ніби чоловік сказав їй уранці, що ввечері, можливо, привезе півтораста франків. Бо йому мають оплатити деякі рахунки. А сто п'ятдесят франків він мав при собі... Довідки по телефо-

ну з'ясували, що двоє клієнтів справді оплатили Вічі свої рахунки. Один рахунок на сто франків, другий — на п'ятдесят...

— Один на сто, другий на п'ятдесят? Дивно...

— Чому?

— Бо Шлюмф мав при собі три банкноти по сто франків. Одну він розміняв у «Ведмеді», а дві я в нього вилучив. І де подівся гаманець?

— Ваша правда, вахмістре. В цій справді ще є темні місця...

— Еге ж, темні місця! — Штудер здвигнув плечима.

«Уїдлиий тип», — подумав слідчий. Він нервувався, як колись на державному іспиті. Може, цей вахмістр піддатливий на лестощі?..

Тому слідчий сказав:

— Я бачу, вахмістре, ваша практична виучка в кримінології переважає мою... — Штудер щось пробурмотів собі під ніс. — Що ви кажете? — Слідчий аж руку до вуха приклав, ніби боявся пропустити бодай слово свого співрозмовника.

Але Штудер ураз неначе забув, де він. Бо заходився неквапливо прикурювати дешеву сигару.

— Може, краще закурите сигарету? — наважився неспіливо запитати слідчий, бо терпіти не міг диму від таких сигар. І простяг Штудерові через стіл розкритий портсигар. Та Штудер заперечливо похитав головою. Йому, вахмістрові Штудерові, сигарети з золотим мундштучком!..

Слідчий порушив тишу.

— Де ж ви набули таких практичних знань, пане Штудер?

Але навіть зміна форми звертання — «пане Штудер» замість «вахмістре» — не змогла розбудити мовчазного оперативника з задуми.

— І чому це ви з вашими знаннями не стали хоч би лейтенантом поліції?

Штудер рвучко підвів голову.

— Що?.. Що ви сказали?.. У вас попільничка є?

Слідчий усміхнувся й посунув через стіл мосяжну мисочку.

— Я свого часу працював у Граці в професора Гроса. А чому я не зробив кар'єри? Бачте, я колись попик пальці на одній банківській справі. Тоді я був комісаром у міській поліції... Еге ж, а під час війни... Після історії з банком я попав у неласку, і довелося починати все з самого низу. Таке буває... Але я хотів спитати ось що: як ви збираєтесь розв'язувати цю справу? З яких кроків починати?

Спочатку слідчий хотів був присадити цього вахмістра, пояснити йому, хто тут командує; адже, кінець кінцем, відповідальність за розслідування лежить на ньому... Але він відігнав цей перший імпульс. У Штудеровому погляді було щось таке очікувально-несміливе... Тому слідчий сказав досить примирливо:

— Ну, гадаю, почнемо з найзвичнішого. Викличемо родину Вічі, хазяїна... гм... звинуваченого...

— Ервіна Шлюмфа, — перебив Штудер, — уже судженого за грабунок, крадіжки та інші дрібніші злочини. Коли трупа відвезли до судово-медичного інституту?

— У середу ввечері...

— Як ви гадаєте, коли ми зможемо одержати з інституту висновок?

— Думаю, можна б показати труп обвинуваченому... Що ви на це скажете?

Запитання було ввічливе, але думав слідчий десь так: «Хоч би вже ти швидше забирався геть! Сигара смердить, поводишся настирливо, я, звісно, поскаржуся начальству, але що мені з того? Отже, так скоро я тебе не спекаюсь. Тому краще ладком...»

— Показати звинуваченому? — перепитав Штудер. — Везти його туди, щоб він знову дорогою спробував утекти?

— Що? Він хотів чкурнути від вас? І ви мені нічого про це не сказали?

Штудер подивився на слідчого спокійним поглядом і знизав плечима. Ну що можна відповісти на таке запитання?

— Я буду з вами цілком відвертий, пане слідчий, — раптом сказав він, і голос його звучав якось дивно глухо й схвильовано. — Годі нам уже ходити околясами. Ви думаете собі: «Цей старий zdeградований оперативник, що вже має йти на пенсію, хоче попишатись. Набивається в порадики. Але я його провчу. Ще сьогодні, тільки-но він піде, зателефоную до дирекції й поскаржуся...»

Мовчанка. Слідчий стискав у пальцях олівця й малював ним на вимочці кружальця. Штудер підвівся, вхопив стілець за спинку, пересунув його перед себе, зіперся руками на спинку — сигара між двома пальцями в нього все чаділа, — а потім заговорив:

— Я хочу вам дещо сказати, пане слідчий. Я залюбки подам у відставку, коли ця справа розслідуватиметься не так, як я хотів би. Та коли я буду відставником, то матиму право робити, що забажаю. І вийде велика кумедія. Я пообіцяв Шлюмфові взяти його справу в свої руки...

— Ви що, вже зробились адвокатом, вахмістре? — глузливо кинув слідчий.

— Ні. Але ж я можу найняти адвоката. Такого, що розіб'є вдрузки все звинувачення — і то перед судом присяжних. Вам цього хочеться? Тільки уявіть собі гаразд, як воно буде! Вас викличуть як свідка захисту й тикатимуть вам у вічі всіма промахами попереднього розслідування. Сподобається вам це?

«Та він зовсім схиблений! — подумав слідчий. — Справдешній сутяжник!

І чому арештувати підозрюваного вирядили саме цього Штудера? Якийсь фанатик справедливості! Невже такі

ще є на світі? Я ж увесь час йому поступався... Чи він уміє читати думки? Дурна історія! А коли цей Шлюмф і справді не винен, то вийде, чого доброго, скандал, на людей упаде підозра. Краще все ж таки працювати разом з ним». А вголос промовив:

— Дурниці ви наговорили, вахмістре. Я знаю справу ще дуже мало. Нащо такі погрози? Хіба я відмовлявся вислухати вас? Чому ви зразу викочуєте важку артилерію? Ви надто нетерплячий, пане Штудер. Хіба не можна обговорити все цілком спокійно? Ви, здається мені, дуже вразливий, вахмістре, але вам слід би пам'ятати, що й інші люди часом мають нерви... — Слідчий замовк, чекаючи відповіді, й не зводив очей з димучої сигари в Штудеровій руці.

— А, он що! — раптом сказав Штудер. — Он воно що... — Він підійшов до вікна, розчинив його й викинув сигару на двір. — Треба було самому здогадатися. Такі люди, як ви... То в цьому вся причина? Я відчував, що ви щось проти мене маєте. І думав, що це через Шлюмфа... А воно всього-на-всього сигара?

І засміявся.

«Кумедний чолові'яга! — подумав слідчий. — Усе на світі розуміє!.. Дим від дешевої сигари! Невже така дурниця справді може навіяти ворожий настрої?..»

І в ці думки втрутився Штудер:

— Цікаво. Часом нас дратує в людині якась нікчемна звичка: наприклад, куріння дешевих сигар. А на мене так діють дорогі сигарети з золотим мундштучком.

І сів.

— Правда, правда, — тільки й сказав слідчий, але в душі відчув щиру повагу до цього мастака читати думки. А потім додав:

— Я б хотів зараз викликати з камери вашого підзахисного Шлюмфа. Ви хочете бути присутнім?

— Атож. Залюбки. Але, може, ви будете такі ласкаві...

— Звичайно, — усміхнувся слідчий, — я поводитимуся з ним так, що він не буде вішатися знову, принаймні поки що. Бо я можу й інакше. Хочу також поговорити з прокурором. Коли виявиться, що потрібне дальше розслідування, ми залучимо й вас.

БІЛЬЯРД І ХРОНІЧНИЙ АЛКОГОЛІЗМ

Штудер ударив кием. Біла куля покотилася зеленим сукном, цокнулася об червону, відбилася од борту й просвистіла повз другу білу, ледь не зачепивши її.

Штудер поставив кия на підлогу, покліпав очима й сказав сердито:

— Трохи заслабко!

І саме в ту мить уперше почув густий голос, який йому малося почути ще не раз.

Той голос промовив:

— І повір мені, в цій історії з Вічі не все ясне; повір мені, там не сходяться кінці з кінцями... та ти й сам це знаєш. Хоча вони й злапали Шлюмфа...

Далі Штудер не розібрав нічого. Тиша, яка щойно панувала в залі, розсипалася, знову загули балачки за столами. Штудер повернувся й пильно подивився на чоловіка з на диво густим голосом.

Чоловік був високого зросту й мав худе зморшкувате обличчя. Він сидів у кутку кав'ярні за одним столиком із куценьким товстуном. Товстун безперестану кивав головою, притакуючи, а худий стариган сидів, зіперши лікоть на стіл, і говорив далі, піднявши вказівний палець. Губів було майже не видно, певне, чоловік був зовсім беззубий. Ось старий опустил руку, недбало підніс келиха до вуст і тільки тоді помітив, що келих порожній; його суворі вуса розтягла дуже лагідна усмішка — так усміхаються люди, що й самих себе сприймають трохи скептично.

— Розі, — звернувся він до офіціантки, що саме проходила мимо, — ще два келихи.

— Зараз, пане Еленбергер.

Старий ласкаво поплескав її по руці. В рудоволосої офіціантки був такий вигляд, наче в кицьки, що хоче замуркотіти й тільки шукає місця, де б їй ніхто не перешкодив у цьому.

— Твій удар, — сказав Штудерові його партнер, нотар Мюнх, товсту шию якого стискав високий крохмалений комірець.

Примруживши очі, Штудер вивчав розташування куль на більярді, а сам невідчепно думав: «Еленбергер? Еленбергер? І говорить про справу Вічі?» І, зайнятий думкою, що ж це, мабуть, той самий Еленбергер, власник садівничого розсадника в Герценштайні, хазяїн Шлюмфа, звичайно, знову «промазав». Не натер як слід кия крейдою, і кінчик сприснув із кулі з неприємним вискучим звуком.

Сукно більярдного столу, над яким висіла дуже яскрава, затінена дашком зісподу лампа, відбивав угору зеленуватий посвіт, що забарвлював хмарку тютюнового диму в якийсь чудний колір. Від столу, за яким сидів старий Еленбергер, почувся сміх, схожий на крехтання, але то сміявся не старий, а його товариш, огряденький куцан. А в тиші, що настала за тим сміхом, Штудер почув голос старого Еленбергера:

— Атож, Вічі не був дурнем. Але Ашбахер... Дводенне телятко не таке...

— Що з тобою, Штудер? — спитав нотар Мюнх.

Штудер мовчав.

Справа Вічі була неначе зачарована. Штудер сподівався забути про неї бодай на сьогоднішній вечір. А тут маєш: прийшов до кав'ярні пограти в більярд, аж тут, ніби навмисне, сидить цей Еленбергер і голосно говорить про справу Вічі. Звісно, про який спокій тепер може йтися...

Спина забитого на фотографії... Спина, до якої не пристало жодної ялинової глички... Рана в потилиці... Химерні імена в родині... Батько — Венделін, дочка — Зонья, син — Армін. Може, й матір звати Анастазія?.. А що ж!..

Вічі... це прізвисьце звучало так, наче гороб'яче цвірінкання. Венделін Вічі, що їздив як комівояжер мотоциклеткою й був знайдений застреленим у лісі... Пані Вічі, що сидить у станційному кіоску й читає романи...

А поки Штудер стояв, зіпершись на більярдний кий, і дивився на гру нотаря, що того вечора, здавалось, був у добрій формі, за його спиною знову пролунав густий приємний голос:

— Що ж то робить тепер наш Шлюмф? Як ти гадаєш, Котеро? Мабуть, ті менти вже запали його?

Від слова «менти» Штудер аж здригнувся. Його давно вже не зачіпали насмішки, якими обсипали кримінальну поліцію, надто оперативників. Тільки одне це паскудне слово доводило його до шалу. Воно якесь таке, ніби з напханого черева, сказав він колись своїй дружині. І тепер, почувши його з Еленбергерових вуст, він аж крутнувся і вступив у старигана очі.

Він зустрів звернений на нього погляд, і той погляд був неприємний. Штудер не витримав його довго. Дивні очі були в Еленбергера: холодні, а зіниці майже щілинкою, наче в kota. І райдужина дуже світла, сіро-голуба.

— Реванш? — спитав нотар Мюнх. Він мовчки провів серію ударів і скінчив партію.

Штудер похитав головою.

— Ти знаєш отого, за столиком? — спитав він і показав великим пальцем через плече.

Нотар випнув голову з високого комірця.

— Отого старого? Що сидить із товстунчиком? Ще б пак!.. То ж Еленбергер. Він сьогодні був у мене. Через одного чоловіка, Вічі... Та ти ж чув уже про цих людей! Того

Вічі, що його кілька днів тому вбито. Він був винен Еленбергерові гроші... Я того Вічі теж якось бачив.

Нотар Мюнх замовк і привітально помахав правою рукою, схожою на риб'ячий плавець. Штудер обернувся й побачив, що старий Еленбергер киває нотареві, підкликаючи до себе. Мюнх рушив через залу до нього. Підійшовши до круглого столика, нотар потиснув старому Еленбергерові руку й кивнув Штудерові, щоб теж підійшов. Коли Мюнх відрекомендував його Еленбергерові, з'ясувалося, що обидва вже чули один про одного. Між іншим, Еленбергерова рука була всипана ластовинням, що кольором нагадувало сухе листя бука.

— Ви образилися, вахмістре, що я тільки-но сказав «мент»? Я бачив — здригнулись, наче лошак, що відчув на собі гедзя.

— Та це ж однаково, — відказав Штудер, — якби садівника назвали «дроворубом».

— Хіба ж ні?

Еленбергер засміявся густим басом, покліпав зморшкуватими повіками, втяг губи між ясна — і не сказав нічого. Обличчя його надовго застигло, і в цю мить він здався аж надміру старим.

Вони сиділи за маленьким столиком, і їм було тісно. Поряд гуляло відчинене вікно, надворі стояла спека й духота, віяв гарячий вітер, а небо наче хто намастив їдкою сірою мастю.

Офіціантка сама поставила на стіл чотири високі склянки з пивом.

— Будьмо, — сказав Штудер, підняв склянку, вихилив і поставив на стіл. На вусах лишилась біла піна. — Х-хе...

Еленбергер крутив двома пальцями свою склянку на картонній підставці, виконуючи нею повільний танець. Тоді раптом спитав:

— Ви знаєте щось про Шлюмфа?

— Я його заарештував сьогодні вранці, — тихо відповів Штудер.

— Де?

— У матері.

Запала мовчанка. Старий Еленбергер похитав головою — так, ніби йому щось було неясне.

— Мент... поліцаї не завжди відзначаються тонкими манерами, — нарешті сухо промовив він. — Забирати сина від матері... Як на мене, то я волію щепити троянди чи прикопувати їх на зиму.

Нотар Мюнх ніяково затарабанив пальцями по мармуровій стільниці й покрутив шиєю в комірці. Товстунчик, що звався Котеро, а отже, був тим самим старшим садівником, що знайшов трупа, висякався у велику червону хусточку.

Штудер не зважав на тишу за столиком і дивився повз старого Еленбергера у вікно.

— Ну? І як там тепер Шлюмф? — сердито спитав старий.

— А він повісився, — спокійно мовив Штудер.

Нотар гучно плямкнув і спантеличено глянув на свого приятеля Штудера, зате Еленбергер схопився зі стільця, зіперсь кулаками на стіл і спитав гучним голосом:

— Що ти кажеш? Що це ти кажеш?

— Так, — мирно потвердив Штудер, — він повісився. — Вас цей хлопчина, здається, дуже цікавить?

— Ет! — відмахнувся Еленбергер. — Просто він не був мені несимпатичний. Він у мене добре справлявся... А тепер його нема живого. От як... Це вже другий, що його та стара відьма має на сумлінні, вона і ви... і ви, — Еленбергер затнувся. — Отже, він неживий? — спитав старий ще раз.

— Я цього не сказав, — заперечив Штудер і критично подивився на свою сигару. — Я саме вчасно нагодився, щоб того Шлюмфа... врятувати, хоча...

— То він живий? І де ж він тепер?

— У Туні, — благодушно відказав Штудер і сховав очі під повіками. — У Туні, в цюпі. Я вже розмовляв із слідчим, то непоганий чолов'яга, і справа не безнадійна, але темна, ох, темна... Отож-бо й лихо. А суд любить ясні справи, бо тоді судовий розгляд буває ефектний... Але Шлюмф від усього відмагається, і, звичайно, справу розглядатимуть присяжні... А хто ж не знає, які вони бувають.

Ці слова кілька разів переривалися то склянкою з пивом, то сигарою.

— Але, — вів далі Штудер, — ви почали були щось казати й не доказали. Кого це ви назвали відьмою? Чи не пані Вічі?

Еленбергер не відповів.

— Коли ви хочете щось знати, вахмістре, — сказав він згодом, — то слід приїхати до Герценштайна, подивитись самому на той звіринець. Справа варта заходу. — Потім, зітхнувши, додав: — Так, тому Вічі не солодко жилося. Він не раз мені скаржився, старий п'яндига. Та хіба він один у чарці киснув... Не одружуйтесь, вахмістре.

— А я вже одружений, — відказав Штудер, — і не можу нарікати. То старий Вічі пив?

— Аякже, — відповів Еленбергер. — І так пив, що Ешбахер, староста — він з лица такий, ніби свиня, хвора на бешиху — хотів вирядити його до «Гансена».

«Гансеном» у Бернському кантоні називають виправний заклад у Санкт-Йогансені.

Трохи перегода Еленбергер спитав:

— А про мене Ервін щось казав?

Штудер відповів ствердно. Шлюмф, мовляв, дуже хвалив свого хазяїна. А відколи це Еленбергер членствує в товаристві опікунів над колишніми в'язнями?

— Членствую? Чхав я на ту опіку. Мені просто потрібні дешеві робітники, *voilà tout* — та й годі. А що я поведжуся з тими хлопцями по-людському, то це з чисто діло-

вих міркувань, бо інакше вони всі розбіглись би. Я надто багато поблукав світом, і від так званих порядних людей мені з душі верне, а от «чорні овечки», як то їх дуже гарно прозивають, то зовсім інше. Адже в розкішну кримінальну історію будь-хто може вклепатися щодня й щогодини, наприклад, хоч би й в історію з убивством, а тоді спробуй виплутатися.

Старий Еленбергер підвівся:

— Мені час додому, вахмістре. Ходімо, Котеро... Гадаю, ми ще побачимось. Коли будете в Герценштайні, навідайтесь до мене. Бувайте здорові. — Еленбергер кивнув офіціантці, сказав: «Усе», — дав їй чимало зверху й рушив до дверей. Останнє, що відзначив у ньому вахмістр Штудер, було досить прикметне: до свого погано пошитого напіввовняного костюма Еленбергер носив модні брунатні черевики. І шкарпетки, що виглядали з-під куцих штанів, були з чорного шовку...

Другого ранку вахмістр писав щоденного рапорта. В канцелярії тхнуло пилюгою, мастикою для підлоги й застояним сигарним димом. Вікна були зачинені. Йшов дощ: кілька теплих днів були оmanoю; на вулицях свистів прикрий вітер, і настрої у Штудера був препоганий. Як його писати, цей рапорт? Тобто, власне, що писати, а що замовчати?

Аж тут його гукнули з дверей.

— Що там таке?

— Дзвонив слідчий із Туна. Тобі треба поїхати до Герценштайна. Адже ти вчора заарештував Шлюмфа! Ну, як там було?

— Шлюмф хотів утекти від мене на станції, але не вийшло, — сидючи, сказав Штудер, дивлячись на капітана знизу вгору.

— Хм... Тоді облиш того рапорта, — сказав капітан. — Напишеш згодом, їдь зараз. Тільки спершу зайти

ще до судово-медичного відділу. Може, там про щось довідаєшся.

— А я й сам хотів це зробити, — пробурчав Штудер, підвівся, взяв плаща, підійшов до невеликого дзеркала і пригладив щіточкою вуса. А тоді поїхав до лікарні на острові.

В асистента, що прийняв його, була прегарна краватка в червону й чорну карточку, зав'язана під відкладним комірцем невеличким вузлом. Говорячи, він поклав пальці правої руки на долоню лівої й із критичною, ледь бридливою міною розглядав свої нігті.

— Вічі? — перепитав асистент. — Коли його привезли?

— У середу ввечері, пане докторе, — відповів Штудер з якнайчистішою літературною вимовою.

— У середу? Стривайте... У середу, кажете? А, пригадую, це той проспиртований труп...

— Проспиртований? — перепитав Штудер.

— Так, уявіть собі, дві й одна десята проміле алкоголю в крові. Певне, він надудлився перед тим, як його застрілили... Так, я вас запевняю, пане комісаре...

— Я вахмістр, — сухо поправив Штудер.

— А ми тут у себе на всіх кажемо «комісар», воно краще звучить. Розумієте, річ не тільки в концентрації алкоголю, я вас запевняю, що такого розкішного цирозу печінки, пане комісаре, я ще зроду не бачив. Просто казково, я вам кажу. Він ніколи не лежав у психлікарні? Ні? Не бачив білих мишей або кінокартин на стіні? Або таких маленьких чоловічків, що танцюють, знаєте? Ну, такої собі справжньої, класичної білої гарячки ніколи в нього не бувало? Ах, ви не знаєте. Шкода. І його застрелено! З відстані приблизно один метр, слідів пороху на шкірі нема, тому я й кажу, що метр. Розумієте?

Штудер чув цю зливу слів, а думав про цілком інше: хто за національністю цей молодик із малесеньким вуз-

ликом на краватці?.. І нарешті, після останнього «Розумієте?», він здогадався.

— Parla italiano? — спитав він приязно. — Ви говорите по-італійському?

— Ma sicuro! Ну аякже! — Вибуху приязні в ньому вже не можна було загальмувати, і Штудер з усмішкою перетерпів той вибух.

Асистент так зрадів, що ніжно взяв Штудера під руку й повів у будинок. Професор ще не прийшов, але він, асистент, знає в цій справі не менше за професора. Він сам виконав розтин. Штудер спитав, чи можна ще побачити трупа. Асистент відповів, що можна. Його законсервовано. І невдовзі Штудер уже дивився на труп.

Отже, це і є Вічі Венделін, 1882 року народження, тобто йому п'ятдесят років: лисина на всю голову, жовта, наче стара слонова кістка; ріденькі обвислі вуса; м'яке, одутле підборіддя... Але найприкметніше — спокійний вираз обличчя.

Так, спокійний. Тепер, у стані смерті. Одначе зморщок багато... Добре, що цей Венделін Вічі позбувся всіх своїх клопотів...

У кожному разі, це не було пияцьке обличчя, і тому Штудер сказав:

— А він, власне, не схожий на... професійного алкоголіка.

— Професійного алкоголіка? Ну, ви й дотепник!

Далі почалась фахова розмова. Між ними обома лежало мертве тіло Венделіна Вічі. В цій позі рани за вухом не було видно. Штудер з італійцем згадали в розмові одну описану в юридичній літературі спробу видурити страхову премію (якийсь чоловік, застрахувавши життя, пустив собі кулю в серце, замаскувавши це самогубство під убивство), і раптом вахмістр запитав:

— У цьому випадку щось подібне навряд чи можливе, правда ж? — І показав пальцем на труп.

— Виключено, — відповів італієць, що вже відрекондувався як доктор Малакелле з Мілана. — Абсолютно неможлива річ. Щоб завдати собі таку рану, він мав би підняти руку ось так, — і завів правий лікоть за спину аж до лопатки. Замість револьвера він тримав у руці авторучку. Кінчик ручки опинився сантиметрів на десять від того місця за правим вухом, де на голові трупа видно було отвір від кулі.

— Виключено, — ще раз сказав асистент. — Були б сліди пороху. І саме з того, що їх не було, ми виснували, що постріл зроблено з відстані понад метр.

Штудер гмукнув. Він ще не був до кінця переконаний. Відкинув простирадло з мерця. Якись напрочуд довгі руки в цього Вічі...

— Покора! — промовив Штудер уголос, ніби нарешті знайшов слово, якого довго шукав. Ішлося про вираз обличчя покійника.

— Fatalismo! Щира правда! Він знав, що всьому кінець. Але я не певен, чи він знав, що зараз помре...

— Так, — погодився Штудер, — може бути, що він чекав чогось іншого. Але чогось такого, від чого не оборонишся...

ФЕЛІЦІТАС РОЗЕ І «ПАРКЕР ДУОФОЛД»

Дівчина читала роман Феліцітас Розе. Вона підняла книжку до очей, і Штудер побачив обкладинку: чоловік у рейтузах і блискучих чоботях стояв, зіпершись на балюстраду; на задньому плані в ставку перед замком плавали лебеді, і панночка в білому сором'язливо бавилась парасолькою.

— А навіщо ви читаете такі дурниці? — спитав Штудер. Бувають люди, надміру чутливі до йоду й броду, це називається ідіосинкразія... Штудерова ідіосинкразія стосувалась Феліцітас Розе і Гедвілі Кортс-Малер. Може,

через те, що його дружина колись любила їхні романи, читала їх цілими ночами, а потім уранці кава була рідка й не гаряча, а сама дружина — якась в'яла. А в'ялі жінки вранці...

Дівчина, почувши його запитання, звела очі, почервоніла, сердито відрубала: «Не ваше діло», — і знов утупилася в сторінку, але читати вже, видно, не хотілось; вона згорнула книжку й укинула в портфель, де, як устиг відзначити Штудер, були ще два брудні носовички, солідна товста авторучка і маленька жіноча сумочка. Потім дівчина звернула погляд у вікно.

Штудер, приязно всміхаючись, уважно розглядав її. Квапитись було нікуди...

Поїзд тягся отою місцевістю. Дощові краплі креслили на шибках пунктирні лінії, а потім, уже внизу, зливались у каламутні патьоки. А нові краплі креслили нові пунктири на шибці... бовваніли високі пагорби, проплив і сховався в тумані лісок...

У дівчини було гостреньке підборіддячко. Ластовиння на носі й на дуже білих скронях... Високі підбори черевичків були скривлені всередину. Як тільки черевик трохи зсовувався з ноги, ззаду, над п'ятою, блискала дірочка в темній панчосі.

Дівчина показувала проїзного квитка. Видно, часто їздить цим маршрутом. Куди ж вона їде? Може, до Герценштайна? Коси в неї скручені на потилиці невеликим вузликом, синій запорошений берет збитий на праве вухо.

Ковзнувши поглядом по дівчині, Штудер лагідно, по-батьківському всміхнувся. Але та батьківська лагідність не подіяла. Дівчина все дивилась у вікно.

Її руки неспокійно здригались. Під коротко обрізаними нігтями чорніли смужечки бруду. На правому вказівному пальці з внутрішнього боку була чорнильна пляма.

Дівчина ще раз розкрила портфель, довго порпалася в ньому, врешті знайшла, що шукала.

То була товста солідна авторучка, справжній «Паркер дуофолд», суто чоловіча авторучка брунатного кольору.

Дівчина відкрутила ковпачок, спробувала перо на нігті великого пальця й ще раз вийняла з портфеля роман Феліцітас Розе, але не для того, щоб читати його: вона хотіла на останній сторінці повправлятися у письмі. І почала щось там шкрябати. Штудер не зводив очей з літер, що з'являлись на папері:

«Зонья...»

Потім перо почало виводити інші літери:

«Навіки твоя Зонья...»

Штудер відвів очі. Якщо дівчина зараз підведе погляд, вона напевне збентежиться або розсердиться. А без пуття бентежити чи сердити людей не випадало. Коли ти поліцай-оперативник, це й так доводиться робити надто часто...

Вагоном пройшов провідник. Коло дверей суміжного купе він обернувся й голосно промовив:

— Герценштайн.

Дівчина, тримаючи авторучку в руці, вкинула роман Феліцітас Розе з вродливим графом у начищених вершницьких чоботях до портфеля й підвелася.

Трансформаторна будка. Багато будиночків на одну родину. Потім більший будинок з вивіскою: «Герценштайнський вісник. Друкарня Еміля Ешбахера». Поряд, у садку, дротяна вольєра. Там на сідацьких сидять, наче примерзлі, маленькі барвисті папужки. Завищали гальма. Штудер узяв свою валізку й рушив до дверей. Його постать у синьому плащі затулила увесь прохід.

Надворі ще крапотіло. Начальник станції надів теплого плаща; його червоний кашкет був єдиною кольоровою плямою серед тієї сіризни. Штудер підійшов до нього й спитав, де тут трактирня «Ведмідь».

— Станційною вулицею вгору, потім ліворуч, перший великий будинок, із літніми столиками в садку... — І начальник станції відійшов.

А де ж поділась дівчина? Та дівчина, що на останній сторінці книжки в м'якій обкладинці написала дрібним, трохи тремтячим почерком: «Навіки твоя Зонья...»? Зонья? Дівчат із таким ім'ям небагато...

А, он вона стоїть — перед кіоском, вітрина якого закладена книжками в яскравих оправах. Вона нахилилася до відсувного віконця, й Штудер почув:

— Мамо, я вже йду додому. Коли ти прийдеш?

У віконці щось нерозбірливо промурмотіли.

Отже, це таки Зонья Вічі... І в матері, певне, така сама зовнішність. У тієї матері, що за протекцією старости Ешбахера стала продавчиною в станційному кіоску.

Пані Вічі мала такий самий гостренький носик, таке саме гостреньке підборіддячко, як і дочка.

Штудер купив дві сигари й почовгав через пристанційний майдан. Дуговий ліхтар. Навкруг ліхтарного стовпа — клумба з дебелими червоними тюльпанами. В одному з горішніх вікон станції з гучномовця гримів «Марш полку дойчмайстрів». Кроків на п'ятдесят попереду вахмістра йшла дівчина Зонья.

Коло дверей перукарні стояв блідий юнак у білому халаті з голубими вилогами. Зонья підійшла до того юнака, а Штудер зупинився біля якоїсь вітрини. Він скося стежив за тими двома; вони пошепотілися, потім дівчина щось віддала в руку юнакові й подріботіла далі. З дверей перукарні линув якийсь в'язкий голос: «Зараз ви почуєте сигнали точного часу з хронометричної обсерваторії в Нешателі...» А крізь зачинені двері крамниці, коло якої стояв Штудер, пробивалися звуки маршу «Самбр-е-Мез»...

«У селищі Герценштайні люблять музику», — відзначив собі вахмістр і зайшов до перукарні.

Поставив валізу, повісив на вішалку свого синього плаща і, зітхнувши, сів у одне з крісел:

— Поголоти.

Коли юнак нахилився над Штудером, вахмістр побачив між голубими вилогами перукарського халата, в верхній кишенці камізельки, ту саму товсту авторучку, яку в поїзді була видобула з портфеля дівчина на ім'я Зонья. Штудер спитав навмання:

— Лахва, ге? Коли дівчата дарують тобі такі дорогі авторучки?

Помазок із мильною піною на мить завис над вахмістровою щокою. Штудер дивився на руку, що тримала той помазок. Вона тремтіла. Значить, щось тут було не так. Але що? Штудер бачив у дзеркалі юнакове обличчя — біле, як сметана. Надміру червоні губи були підібгані й не прикривали верхніх зубів, пожовтілих і попсованих. Невже Зонья закохалася в такого шмендрика? Хіба ж такий хлопець із Шлюмфа, попри все його минуле, попри вчорашній розпач? Учорашній? Невже це було щойно вчора? І людина, що висіла на перехресті ґрат, і той, хто кричав у камері, з якої ще не вивітрився зимовий холод, а надворі під вікном маленька дівчинка співала: «Не забуду, не забуду я тебе...»

Помазок знову м'яко заходив по Штудерових щоках.

— Невже це я вас так налякав? — спитав Штудер блідого юнака. Той похитав головою. А Штудер заспокоював його далі. — Ну що ж тут такого, коли дістанеш подарунків від дівчини? Хоча мені все ж таки чудно, що дівчина, яка ходить у дір'явих панчохах, може робити такі дорогі подарунки...

— Авторучка — то спадщина по батькові... Так, спадщина.

Голос був хрипкий, наче в юнака в роті та горлянці пересохло, та й язик висох.

У кутку гримів гучномовець. І враз Штудер аж здригнувся. Те, що десь далеко розповідав у мікрофон якийсь чоловік, обходило і його. Юнак, що неуважливо крутив помазком у мисочці, припинив ці рухи й застиг.

А далекий голос сказав якось особливо настирливо:

— Перше ніж провадити далі наш полуденний концерт, я маю зачитати коротке повідомлення бернської кантональної поліційної управи: вчора ввечері пропав пан Жан Котеро, старший садівник у розсаднику пана Еленбергера, що в Герценштайні. Очевидно, йдеться про брутальне викрадення, причини якого ще не з'ясовані. Пан Котеро вчора приїхав з Берна додому десятигодинним поїздом разом зі своїм хазяїном. Саме коли вони збирались повернути з шосе на путівець у бік селища Герценштайна, на них наїхала ззаду машина з незасвіченими фарами. Пан Готліб Еленбергер, упавши, вдарився головою об кам'яний бордюр шосе й знепритомнів. Опритомнівши незабаром, він побачив, що його супутник, пан Жан Котеро, зник. За машиною теж і слід запався. Попри сильний головний біль, пан Еленбергер зайшов до поста кантональної поліції. Розшуки, проведені в околицях селища з допомогою жандармського капрала Мурмана та кількох місцевих жителів, нічого не дали. І досі від зниклого не знайдено жодного сліду. Кантональна поліція подає його прикмети: зріст — метр шістдесят сантиметрів, огрядна комплекція, червоне обличчя, ріденьке волосся, чорний костюм... Повідомлення, що можуть бути корисними в розшуках, надсилати на адресу...

Молодий перукар, човгаючи підощвами, ступив кілька кроків. Щось клацнуло. Голос замовк, перукар повернувся. Лунко заляскала об правильний ремінь бритва.

— Не дряпає? — спитав перукар, поголивши одну щоку.

Штудер заперечливо буркнув.

І знову мовчанка.

Коли гоління скінчилося, Штудер умився над мискою.
— Тальк? — спитав юнак, ритмічно стискаючи гумову грушу пульверизатора.

— Ні, — відказав Штудер. — Пудру.

Більш не було вимовлено й слова.

Виходячи, Штудер помітив на столику в глибині зали стосик книжок у м'яких обкладинках. Він прочитав назву верхньої:

«Спогади Джона Клінга». А нижче: «Таємниця червоного кажана».

Виходячи з перукарні, Штудер усміхнувся у вуса.

КРАМНИЦІ, ГУЧНОМОВЦІ, ЖАНДАРМ

— Ну ж і Герценштайн! — промурмотів Штудер. На кожному будинку по обидва боки вулиці були вивісочки: «М'ясо», «Хліб», «Бакалія», «Каса споживчого товариства», «Аптека»; поміж ними — винарня, тоді ще одна: «Монастирець», «Виногроно». Потім знову: «М'ясо», «Бакалія», «Тютюн і сигари»; велика вивіска: «Молитовня євангелічної громади». А за нею, в садочку — «Армія порятунку». Цей ряд уривався перед нешироким лужком. А за лужком починалося знову: аптека, бакалія, хлібна крамниця. Вивіска лікаря: «Д-р мед. Едвард Ноєншвандер». Так, так, той самий, що виконав перше, поверхове обстеження трупа... І нарешті — Штудер уже думав, що збочив з дороги, — він побачив великий кам'яний сірий будинок з дахом, що виступав наперед: трактирня «Ведмідь».

Вахмістр зажадав кімнату й дістав мансарду. Кімната була чиста, пахла деревом, вікно виходило на затилля будинку, на луг, залитий білою піною цвіту. За лугом лежала засіяна житом нива ніжно-бузкової барви. Замикала краєвид стіна чорного ялинового лісу з ясно-зеленими плямами листяних дерев. Ці барви надзвичайно подоба-

лися Штудерові. Він постояв кілька хвилин біля вікна, розкрив і розібрав валізу, помив руки й спустився вниз. Сказав офіціантці, що прийде їсти десь за півгодини. А тоді подався шукати жандармський пост.

Коли простував вулицею повз усі оті численні вивіски, що йшли одна за одною, його увагу привернула друга особливість Герценштайна. З кожного будинку чулася музика — то неприємно гучна — з відчинених вікон, то приглушена — там, де вікна були позачинені.

— Герценштайн, селище крамниць і гучномовців, — промурмотів Штудер, і йому здалось, наче це слово характеризує якусь частину атмосфери селища.

Жандармський капрал Мурман скидався на колишнього короля рингу. Мундир на ньому був розстебнутий, розхристана була й сорочка, волосся на грудях росло густіше, ніж на голові.

— Здоров, — сказав Штудер.

— О, Штудер!.. Ти ще граєш у більярд? Сідай! — Потім Мурман пронизливо, з протяглим «і-і-і» покликав когось — очевидно, пані Мурман, тільки неясно було, чи та зветься «Емі-і-і», чи «Ані-і-і». Та, власне, хіба не однаково?

— Білого чи червоного? — спитав Мурман.

— Пива, — коротко відповів Штудер.

Пронизливий крик пролунав знову, і на весь дім розітнувся протяглий звук «і-і-і!». Не забарилась і відповідь — не менш пронизливим голосом. Тільки на тон вище. Потім на дверях з'явилася пані Мурман: вона скидалась на статую Гельвеції з вісімдесятих років минулого століття. Тільки обличчя було куди розумніше, ніж у вищезгаданої статуї. Адже від патріотичних образів не вимагають розуму. Та й навіщо він їм?

Король рингу спитав її, чи вона ще пам'ятає Штудера, і розумна Гельвеція кивнула головою. Потім запитала, чи Штудер уже їв. Вахмістр відповів, що замовив у

«Ведмеді» обід, і дебеле подружжя одностайно розсердилось. Куди це годиться, адже ясна річ, що Штудер має їсти тут, — і цьому громовому дуєтові годі було заперечувати. На щастя, нагорі заверещав третій голос, і пані Мурман — як же її звали, Емі чи Ані? — відкланялася. Штудерові довелось пообіцяти, що на вечерю він прийде неодмінно.

— Гм, так... — буркнув Штудер, допив своє пиво, зітхнув: — Ох... — і замовк.

— Так, — притакнув Мурман, допив своє пиво, коротенько засміявся, скліпнув сльози, що виступили на очах від пивної вуглекислоти, й теж замовк...

У невеличкій канцелярії панував мирний настрій. В одному кутку стояла стара друкарська машинка; її клавіші жовто полискували, а вся вона була велика й солідна, саме до пари капралові Мурманові. Крізь відчинене вікно Штудер подивився в городець: облямовані самшитовими живоplotиками грядки, на яких уже посходив шпинат. А посередині, там, де живоplotики утворювали химерні арабески, червоно жевріли тюльпани. Жовті братки, які скромно оточували їх, уже відцвітали. Вони скидались на людей, що не належать до жодної партії й тому не досягли в житті нічого.

— Ти приїхав через Вічі? — спитав Мурман, притлумивши свій непомірний голос. Вереск нагорі вже стих, і Мурман, видно, не хотів будити його знову.

— Так, — відказав Штудер і випростав ноги. Стілець був вигідний, з бильцями під лікті. Штудер, спочиваючи, дивився на городець, осяяний сонцем. Але сонце сяяло недовго: удруге нахмарило, і тільки тюльпани жевріли, не здавались.

Штудер думав про свою розмову зі слідчим. Скільки хитрості довелося витратити! Ні, з Мурманом виявилось куди краще мати справу, хоч він не носив чесучевих сорочок...

— Тут так тихо, — промовив Штудер трохи перекодя, і Мурман засміявся. Бо в нього, мовляв, нема гучномовця, як у інших герценштайнців. На ті слова засміявся й Штудер.

Потім обидва знову замовкли, аж урешті Штудер спитав, чи Мурман вважає Шлюмфа винним.

— Тринди-ринди! — тільки й відказав жандарм.

І це єдине слово дало вахмістрові Штудеру більше певності, ніж усі кримінологічні й психологічні тонкощі, які він збирав досі, щоб зміцнити в собі переконання в невинності Шлюмфа, досі переважно емоційне.

Штудер знав, що Мурман — чоловік мовчазний. Розговорити його було нелегко. Правда, на ті слова, якими люди обмінюються в пустих щоденних розмовах, він не був скупий. Але там, де йшлося про важливіші речі, одне його слово, як-от «тринди-ринди», варте було майже стільки, як найавторитетніші міркування якогось експерта.

— Ти, Штудер, не знаєш цього звіринця Герценштайна, — сказав Мурман трохи перекодя. Він натоптав собі люльку і повільно курив. — Я вже скоро шість років тут, — провадив він. — І знаю все тутешнє життя. Я нічого не можу зробити. Мушу пильнувати. Розумієш, дипломатія. (Він сказав: «Дипло-ма-а-атія» і примружив одне око.) Добре, що ти приїхав. Бо я такий... — Він простяг обидві руки перед собою, стуливши докупи могутні зап'ястки й тим вельми виразно показуючи, який він безпорадний...

Тоді знову замовк.

— Розумієш, — почав він трохи згодом, — Ешбахер, тутешній староста... — і знову надовго замовк, тоді докинув: — Але старий Еленбергер... — І поморгав правим оком.

— А Котеро десь пропав, — докинув Штудер і надпив трохи зі склянки.

— Не турбуйся, — благодушно відказав Мурман. — Знайдеться.

— Та-ак... але ж ти сам зняв тривогу в поліційній управі — аж по радіо передавали?

— Я? — перепитав Мурман і тицьнув себе великим, волохатим вказівним пальцем у голі груди. — Я? Ти що, хворий, Штудер, що такі дурниці питаєш? То ж сам Еленбергер, аби побавитись! Він сказав якось, мовляв, поліційна управа теж не для собак побудована, треба їм там якусь роботу завдавати. А всі оті приймачі...

Штудер сам собі подумав, що цей Герценштайн таки чудне селище, а його жителі ще чудніші. Але він вирішив не надокучати більш Мурманові, тим паче що у «Ведмеді» вже напевне чекав на нього обід. Отож він попрощався й пообіцяв прийти ще ввечері.

Мурман, видно, оцінив його тактовність, бо сказав прощаючись:

— Наговоритись іще встигнемо, а в мене звичка близько полудня часинку поспати. Коли щовечора мусиш перевіряти дотримання поліційної години по всіх забігайлівках, то вдень потім голова наче половою напхана.

Й широко позіхнув.

І ось Штудер уже знову стоїть на асфальтованій вулиці. Праворуч і ліворуч, скільки сягає око — крамниці, крамниці, крамниці. І будинки не німі...

Була субота, заповуденна година.

Крізь стіни, крізь позачинені вікна й крізь незачинені, лилася тірольськими трелями пісня «Грітлі Венгер»...

Вона звістувала неділю.

ПОТРОХУ ВСЕ ОСТОБІСІЛО...

Сало було тверде, а квашена капуста плавала в надто рідкій ющечці. В залі було майже безлюдно. За прилав-

ком офіціантка протирала келихи для вина. Дощ нарешті зовсім ущух, але небо було затягнене сліпучо-білою запоною.

Штудер відчував якийсь прикрий щем у носі: видно, починалась нежить. І не диво — адже травень видався такий холодний. Штудер покуштував каву. Вона була точно така рідка й вистигла, як та, що виходила в його дружини, коли вона цілими ночами читала. Штудер вилив туди чарку вишнівки, зажадав ще чарку й заходився вивчати «Герценштайнський вісник». Настрій його помалу кращав, він умостився в куточку, відхилившись назад, і ворухив плечима доти, доки вони прилягли вигідно до стін.

Ту хвилину до зали ввійшов юнак. Офіціантка насамперед різким жестом звеліла замовкнути чоловікові, що в іншому кутку щось негучно просторікував про питання, над якими мучилась останній тиждень національна рада, а потім сказала: «Привіт!»

Це слово прозвучало так, наче здушений зойк радості, і Штудер зацікавився, як би й кожен, навіть найсолідніший чоловік, коли він чує поруч себе вияви чиеїсь ніжності.

— Кухоль світлого! — коротко відрубав юнак, видимо відхиляючи той вияв.

— Зараз, Арміне, — відповіла офіціантка терпляче, але з ноткою докори в голосі.

Армін? Штудер придивився до хлопця пильніше. То був один з тих молодиків, котрі, маючи вельми буйну чуприну, вимощують її над лобом за допомогою перманенту. Синій піджак так тісно облягав стан, що аж узявся брижами, широкі світлі штани прикривали підбори черевиків і мало не тяглись по землі.

Обличчя? Так, у ньому була якась подібність із іншим обличчям, яке Штудер бачив уранці в залитому безжаль-

ним світлом приміщенні. Обличчя юнака було худе, гладеньке, безвусе, але підборіддя таке саме: м'яке, трохи за-жиріле...

Щасливі випадковості нагромаджувались. Так, це напевне Армін Вічі.

Можливо, зараз буде й підтвердження.

Офіціантка пригорнулася до хлопця. Армін сприйняв це поблажливо.

— А хіба ти не мусиш сидіти в крамниці? — спитала вона.

— Сестра приїхала, вона сьогодні по обіді не працює: до Берна їй не треба їхати.

І взагалі, провадив він, йому все обридло. До крамниці однаково більш ніхто не заходить, скоро доведеться по хатах крам носити, як батькові, і, може... Подальша пауза явно мислилась як дуже промовиста.

— Нічого, Арміне, — сказала офіціантка. На вигляд їй було років із тридцять, риси втомленого обличчя досить вродливі. — А їздити з крамом ні в якому разі не можна: Шлюмф не єдиний, там, у старого Еленбергера, є й ще такі, здатні на все...

Вона раптом помітила, що Штудер прислухається, й стишила голос до шепоту. Армін хильнув пива. Піднімаючи кухоль, він манірно відстовбурчив мізинця. Офіціантка зашепотіла шпаркіше; Армін відповідав тільки поодинокими словами, але ті його нечисленні слова звучали ваговито. Хоча, як подумалося Штудерові, вони тільки звучали так. Штудер видобув годинника. Пів на третю. Він дуже втомився, все тіло боліло, й той шепіт його драгував. Може, вийти пройтися? Зайти до Еленбергера? Провідати давніх знайомих — Шраєра, що грає тепер на фортепіано, і Бухегера-контрабасиста? Джаз-оркестр, прозваний «Convict Band»... Гуморист же з того Еленбергера! Добери-но, що воно за тип. Але за своїх людей, видно, дбає...

А може, краще сходити до тієї жінки, в якій мешкав Шлюмф?

Химерна газетка цей «Герценштайнський вісник». Виходить двічі на тиждень з додатками: «Для жінок», «Пальмове листя», «Сільськогосподарське». Що це за «Сільськогосподарське»? Чомусь така назва драгувала вахмістра Штудера. О, а це що? «В останню годину ми дізнались про смутну подію — смерть нашого заслуженого односельця В. Вічі, який на п'ятдесятому році життя поліг жертвою безчесного бандитського нападу. Пан В. Вічі був відомий як взірець вірності й відданості своєму обов'язкові, і спогад про нього навіки лишиться дорогим для нас, бо він був одною з тих уже рідкісних у наші дні натур, — Штудер погладив вуса, бо слова «рідкісних у наші дні натур» сподобались йому особливо, — які за звичаєм предків...» — так, так, усе це нам знайоме. Штудер перескочив через кілька рядків.

Та раптом він затнувся й облишив читати. Щось відвернуло його увагу — можливо, несподівана тиша: шепіт стих. Штудер обережно визирнув через край газети. Почувся брязкіт монет. Офіціантка порпалась у шкіряній торбі, яку носила під запаскою. Армін удавав байдужого, тільки час від часу недбалим рухом правої руки пригладжував свою гарно завиту шевелюру. А пальцями лівої тарабанив по столі.

Та ось ліва рука шаснула під стіл. «Цікаво, скільки вона йому дасть?» — подумав Штудер. Почувся шелест банкноти.

— Я хочу розрахуватися, — голосно промовив Штудер. Офіціантка спалахнула й рвучко звела голову, Армін сердито глянув на самотнього клієнта, Штудер відповів йому твердим поглядом, якого юнак довго не витримав; Штудер непомітно кивнув йому. Подумки він так сформулював своє спостереження: «Якийсь тут є негарний душок».

— Обід коштує... — офіціантка прощобетала рахунок, Штудер поклав на стіл п'ятифранковика й недбало висипав дану йому решту в кишеню штанів.

— Розрахуйтесь, Берто! — гукнув юнак із-за свого столика. Й помахав двадцятифранковою банкнотою.

Як називають у Франції таких типчиків, що сидять на утриманні в жінки? Штудер не міг зразу пригадати — назва якоїсь риби.

А, точно: макрель!.. Макро!..

Там, де від шосе відбігав у правий бік путівець, стояв великий щит:

*Садівнича шкілька й розсадник троянд
Готліба Еленбергера*

Стрілка на щиті вказувала напрям. Штудер відклав візит на потім. Краще повернути ліворуч — дорога трохи піднімається на гору, зате зразу входиш у ліс: переважно гличні дерева, зовсім мало листяних... Запах ялини здоровий, особливо помічний від нежиті, це ще батько казав. Дорогою Штудер обдивився той бордюрний камінь, об який, мабуть, учора ввечері вдарився головою старий Еленбергер. Звичайнісінький бордюрний камінь, крові на ньому немає, тож нехай собі лежить праворуч, а ми піднімемось вище лісовою стежкою...

Це нікуди не годиться — накидатися на справу, як голодна свиня на їдло. Й сьогоднішнім днем можна задовольнитися. Він познайомився з багатьма людьми, назбирав у пам'яті образків — ніби стосик цукеркових обгорток. Але образки були гарні: спершу Венделін Вічі з концентрацією алкоголю в крові 2,1 проміле, що, на думку асистента-італійця, обізнаного з кримінологією, заслуговувало назви «проспиртованого трупа». Потім — Зонья з діркою в панчосі й чудною поведінкою під час зустрічі з

перукарчуком. І врешті макро зі своєю приятелькою-офіціанткою...

Господи, до чого ж люди скрізь однакові! В Швейцарії вони трохи криються, коли хочуть вискочити за рамки дозволеного, і, поки цього ніхто не зауважив, усі ближні мовчать. А Венделін Вічі, що лежить законсервований у судово-медичному інституті, був «уже рідкісною в наші дні натурою».

От і добре.

А хіба що! Такі вирази — це частина життя; люди, до яких вони прикладені, чалапають собі дорогами життя далі, і нікого не хвилюють їхні дрібніші чи більші гріхи, якщо тільки...

Отож-бо: якщо тільки не станеться чогось непередбаченого. Наприклад, убивства. А до вбивства потрібен винуватець, як до хліба — масло.

Інакше люди нарікатимуть. А коли потім так званий винуватець спробує повіситись, але раптом нагодиться вахмістр-оперативник із вельми міцною головою, то може статися, що всі дрібні нещастя, які трапляються в житті кожної людини, раптом набувають ваги; тоді з ними працюєш так, як муляр із цеглою, — споруджуєш будинок... Будинок?.. Ну, поки що, скажімо краще, «стіну»...

На узліссі Штудер зупинився, втер лоба й роззирнувся. На телеграфному стовпі відпочивав канюк. Аж ось надлетіла гавка й почала докучати спокійному птахові. Канюк злетів, гавка за ним, кракаючи неприємно-хрипким голосом. Канюк не озивавсь. Він підіймався чимраз вище й вище, прямуючи проти вітру й ледь ворущачи крильми. А гавка летіла за ним. Вона хотіла скандалу й не відставала, раз у раз накидалась на тихого птаха. Та врешті мусила здатись. Канюк уже злетів на таку висоту, де гавці було страшно. І вона, кракаючи, шугнула вниз. А канюк облетів повне коло, і Штудер позаздрив йому. Тут, на землі, відкараскуватись од гав було не так легко.

Штудер заходив по лісу чимраз глибше. А ліс був тихий-тихий...

Як далеко зайшов вахмістр? Над головою в нього легенький вітер, бавлячись, колихав верховіття, а внизу стояв тихий шелест.

І раптом цей прохолодний шелест перебили інші звуки. Затріщало гілля, почувся стогін — так, наче поранений звір насилу-насилу повз кудись по землі... За якимсь кущем Штудер побачив чоловіка, що лежав ницьма й скімлив. Піджак на спині розпоротий, чуприна скошлана, черевики в багнюці.

Чоловік уткнувся обличчям у згин ліктя й плакав.

На мить перед Штудеровими очима постала інша картина: Шлюмф, що отак само уткнув був очі в згин ліктя...

Тоді Штудер поплескав лежачого по плечі й спитав:

— Що сталося?

Чоловік повільно перевернувся горілиць, закліпав очима, але не відповів. Штудер упізнав гладкого коротуна Котеро, старшого садівника з розсадника Еленбергерра.

Та коли вахмістр ще раз спитав, що сталося, той знову почав скімлити. Але тепер було виразно чути слова:

— Господи! Господи! Слава Богу, що нарешті нагодився хтось. Я вже трохи дуба не врізав у цьому лісі. Еге ж, еге ж! Мені зовсім зле, бо мене так змолотили...

Хто ж його змолотив, поцікавився Штудер. Тоді скімлення урвалось, ліве око товстуна лукаво закліпало — друге було підбите, розпухлий синець майже затуляв його, — і старший садівник Котеро промовив спокійнісінько:

— Ой, вам би хотілось це знати, еге? Але від мене не дізнаєтесь. Що було, те було — може, було, а може, й ні... Та нічогісінько не було! Власне, ви мали б допомогти мені підвестись, а потім допровадити мене додому, адже я геть

змок, цілу ніч у лісі... Правда, ви мене... Еге ж, хазяїн мене, певно, чекає; він дуже непокоївся за мною?

— Він оголосив по радіо, що ви пропали, — сказав Штудер.

Тоді Котеро вмить схопився, але обличчя його перекривила гримаса. Потім на ньому розлився вираз гордості.

— По радіо? — перепитав він. Потім додав захоплено: — О, Еленбергер — золото, не людина! Що там із ним, із нашим хазяїном? Дуже він покалічився?

Штудер похитав головою й заявив суворо, що покине Котеро тут у лісі, якщо той не скаже, хто на нього напав.

— Це ваше діло, пане вахмістре, робіть як знаєте, — сказав товстунчик, дістав з кишені дзеркальце, гребінець і почав чепуритися.

— Отак... а тепер можете відвести мене додому. Адже це ваша провина, що мене так наколошматили. Але Котеро — чоловік твердий, він нічого не скаже, він знає, як треба служити своєму хазяїнові...

Тоді, помовчавши трохи, куцанчик поскаржився:

— Старіємо... Нема вже тої сили. Шкода, що хазяїн не був учора зі мною, він би показав тим хлопцюгам...

— Хлопцюгам? — перепитав Штудер. — Яким хлопцюгам?

— Хе-хе, — засміявся Котеро. — Ви б раденькі були про це довідатись, вахмістре, але я нічого не скажу. Я більше в ці ігри не бавлюсь... Крапка... Кінець... Я більше не бавлюсь! — І він вельми енергійно покрутив головою, хоча йому, видно, таки добре боліло.

Штудер нахилився. Котеро обняв вахмістра за плечі, підвівся, стогнучи, й повільно рушив. Штудер підтримував його.

— Ох, спина! — скаржився Котеро. — Як вони мене били! Та ще й приказували: «Отаке! Якийсь оперативник

із міста хоче пхати носа в наші тутешні справи! Це тобі, Котеро, ще тільки невеличкий завдаточок. Щоб ти держав писка на замку. Зрозумів? У нас тут є свій жандарм. Нам не потрібні ніякі менти з міста!» Еге ж, отак і сказали. Тому від мене ніхто нічого не випитає. Ви зрозуміли, вахмістре? Я й рота не розтулю. Я мовчу, я мовчу, я могила... — Далі старий Котеро промимрив ще щось, але вже зовсім нерозбірливе.

Коли Штудер і сподівався, що з'ясує весь цей інцидент у Еленбергера, то на нього там чекало розчарування. Еленбергер сидів на лавочці перед своїм будинком. То була невелика вілла, ще досить нова; за будинком повітка, далі блищали шибки теплиці. Еленбергерова голова була товсто замотана бинтами.

— Он як, — сухо сказав він. — Значить, Котеро знайшли ви? Дякую, вахмістре. Ви справдешній «бог із машини»! — і в'яло засміявся, побачивши здивоване Штудерове обличчя.

— Навіщо ж тоді ви збаламутили радіо? — нарешті спитав Штудер.

— Згодом самі зрозумієте, — відказав Еленбергер і провів долонею по своєму білому тюрбані. — Може, цим я зробив послугу вам...

— Послугу? — Штудер розсердився. — Котеро відмовчується. Ви теж нічого не сказали. Хто напав на вас, хто викрав вашого старшого садівника?

— Вахмістре, — мовив Еленбергер, напустивши на обличчя дуже поважну міну. — Яблука бувають різні. Такі, які можна рвати й зразу їсти, бо вони вже достигли, і такі, що їх треба покласти влжати, бо вони досягають аж у грудні чи навіть у березні... Зачекайте, вахмістре, поки яблуко достигне. Майте терпець. Зрозуміли?

І Штудер мусив задовольнитись цією відповіддю. Навіть поновити своє знайомство зі Шраером та Бухегером

він не зміг. Вони, мовляв, ще працюють. Садова шкілька — не державне підприємство, — ущипливо промовив Еленбергер. Тут і в суботу пообіді робота не стоїть...

КІМНАТА ДО ВИНАЙМУ

Шлюмф розповів вахмістрові, що мешкав в одного подружжя, яке мало кошикарську майстерню на Станційній вулиці. Прізвище їхнє Гофмани.

Розшукати будинок було неважко. На хіднику перед майстернею стояли лозові підставки під вазони, що так і просилися до чиєїсь вітальні. Штудер увійшов, десь у задній кімнаті приглушено дзеленькнув дзвоник, і до крамниці вийшла жінка. На ній була запаска в синю смужечку, сива голова — акуратно зачесана. Жінка спитала, чого пан бажає, і чемність її звучала завчено.

Він прийшов, відказав Штудер, з'ясувати дещо про Ервіна Шлюмфа, що мешкав тут.

— Я — вахмістр Штудер з кантональної поліції, — відрекомендувався він. — Мені доручено розслідування справи, і я хотів би дізнатися про хлопця якнайбільше.

Жінка кивнула головою, обличчя її посмутніло.

Це жахлива історія, сказала вона. Та нехай пан вахмістр зайде, вона сама вдома, чоловік подався розносити крам, то хай пан вахмістр зайде на хвилинку до кухні, вона саме зварила каву, то, може, й він філіжаночку вип'є, коли хоче... Без ніяких церемоній.

Кави Штудерові саме хотілося.

І він не пошкодував, бо кава виявилася добра, не оте ледь тепле пійло, що у «Ведмеді». Кухня була маленька, біла, дуже чиста. Тільки стілець, на який сів Штудер, був надто маленький для нього.

Штудер почав обережно розпитувати.

— Чи справно Шлюмф платив за помешкання?

— Так, так, щомісяця, останнього числа, коли й сам одержував платню, він приходив і клав на стіл двадцять п'ять франків.

— А вечорами завжди лишався вдома?

— Перший рік — так, але з минулого почав частенько приходити пізно.

— Ага, — сказав Штудер, — дівчина завелася?

Пані Гофман усміхнулась. Усмішка була ласкава, материнська. Штудер у душі зрадів за цю жінку. А вона кивнула головою.

— Але до Шлюмфової кімнати дівчина не заходила?

— Ні, ніколи. Я б такого не дозволила. Не те що я тут бачу щось погане, але в такому маленькому селищі!.. Та ви самі розумієте, пане вахмістре!..

Штудер розумів. Тепер була його черга кивнути. І він переконано кивнув. Штудер сидів у своїй улюбленій позі, широко розставивши ноги, лікті поклавши на стегна, а пальці сплівши. Сухорляве обличчя нахилилося вперед.

— І ніколи та дівчина не приходила, щоб викликати Шлюмфа й кудись його повести?

— Ні... Тобто... одного разу... в середу ввечері...

— О котрій годині?

— О пів на сьому. Шлюмф саме повернувся з роботи, помивсь у себе в кімнаті... Він іще мився, коли дівча зайшло до крамниці, бліде як крейда, але я з того не дивувалась, адже батька її перед тим знайшли замордовано... Вона сказала, що їй треба поговорити зі Шлюмфом, то чи не покличу я його. Тоді він вийшов, я залишила їх у кухні наодинці, але вони розмовляли навряд чи й хвилину. А потім дівча пішло. А Шлюмф вернувся додому аж після півночі...

— Це було в середу, тобто ввечері того дня, коли знайдено трупа, правда?

— Так, пане вахмістре. Я тої ночі погано спала й чула, як о четвертій годині ранку Шлюмф у самих шкарпетках спускається сходами. А о сьомій уже прийшов Мурман і хотів заарештувати Ервіна, але його вже не було...

«Ервіна...» Як ласкаво прозвучало це ім'я в устах сиво-голової жінки! Той Ервін прожив у цих людей два роки, отже, поведився пристойно, інакше вони б його не тримали стільки...

— А ви знали, в яких бувальцях він побував?

— Ох, пане вахмістре, — зітхнула пані Гофман. — Йому не щастило, тому Ервінові. Мій тато завжди казав: «Не судить, то не судимі будете». Ні, ні, я не стою за неподобників, але ви ж самі знаєте, пане вахмістре, як воно часом буває. Ервін уже на другому тижні життя в нашому домі все нам розповів — про всі свої грабунки, і про Горберг, і про виправну колонію... Якось до нього мати приходила... Така добра жінка... Ервін дуже любив свою матір... Ви бачили її?

Штудер кивнув головою. В його вухах забринів спокійний старечий голос: «А можна йому хоч поснідати?»

Над дверима до кухні озвався дзвоник.

— Мабуть, хтось до крамниці зайшов, — сказала жінка, підвелася, дбайливо налила Штудерові ще кави — цукор і молоко хай уже сам бере, — і вийшла обслужити клієнтів.

Штудер маленькими ковточками випив каву і видобув годинника: скоро шоста. Ще є час.

Він пройшовся кухнею туди й сюди, зчепивши руки за спиною. Й ні про що не думав, тільки час від часу хитав головою, коли нав'язувалася якась думка. Двічі пройшов повз білу кухонну шафу, навіть не помічаючи її, аж поки, рвучко обернувшись, болюче вдаривсь об її ріжок. Аж тоді подивився на шафу — уважно й осудливо. То була звичайна біла кухонна шафа — нижня частина ширша, з дерев'яними дверцятами, а на цій широкій нижній части-

ні здіймалася вужча шафка зі скляними віконцями. Сто- сик тарілок, поряд чашки та склянки, кілька мисочок для печені. На верхній полиці лежали старі газети, рівнень- ко складені, а поряд — пожмаканий, старий обгортковий папір. Дверцята були ледь прочинені. Штудер утупився в безладну купку обгорткового паперу. Тоді знуджено ви- тяг знічев'я той папір із шафи, міцно взявши обома рука- ми, щоб жоден клаптик не впав додолу, поклав ту купку на стіл і заходився акуратно її складати.

Піднявши м'ятий клапоть (він і згодом пам'ятав його колір, то був синій папір, як той, що в нього вгортають цукрові голови), Штудер побачив щось чорне.

Зіпершись кулаками на стіл, схиливши набік голову, Штудер утупив очі в ту чорну річ. Жодного сумніву: піс- толет браунінг, калібру 6,5, зброя-іграшка. Але чого опи- нився цей браунінг у кухні пані Гофман? І як він виявив- ся між цим папером? Невже Шлюмф... Паскудна історія. Якби слідчий у Туні дізнався про цю знахідку...

Штудер завагався. Може, на колодочці знайдуться від- битки пальців, хоча колодочка рубчаста і ті відбитки на- певне не будуть такі виразні, щоб ними можна було щось довести...

Над дверима знову дзеленькнув дзвоник. Мабуть, клієнти вийшли з крамниці. Зараз повернеться пані Гоф- ман.

— Ет, — голосно промовив Штудер, узяв зграбнень- кий чорний предмет — і на мить перед його очима зри- нула дірочка, яку пробила ця річ, вхідний отвір кулі паль- ців на три за правим вухом на потилиці Венделіна Вічі. А потім Штудер сховав пістолета в задню кишеню штан- нів...

Двері відчинилися. Пані Гофман повернулась не сама. З нею ввійшла Зонья Вічі.

— Я хотів на подяку за каву трохи зробити тут лад, — сказав Штудер, та це вже було непотрібне. Він узяв паку

обгорткового паперу, кинув на горішню полицю шафи й сів. Дівчини ніби й не помітив.

— У селищі вже знають, що це ви розслідуєте справу, пане вахмістре, тому осьде Зонья хоче з вами поговорити, — сказала пані Гофман. Тоді обернулась до дівчини: — Сідай, кава ще є...

Штудер придивився до дівчини. Маленьке личко з гостреньким носиком, з ластовинням на скронях було бліде й розгублене. А очі весь час уникали Штудерового погляду. Ті очі налякано блукали по кухні, від столу, на якому щойно лежав жмут паперу, до шафи, де папір лежав тепер. Губи були стиснуті.

Штудерові захотілося підвестись і погладити дівчину по голові, заспокоїти її, як ото заспокоюють тремлячого собаку. Але він не міг цього зробити. Може, дівчина щось знає про схований пістолет? Може, то Шлюмф сховав зброю, а ввечері перед утечею розповів дівчині, де зброя лежить? Чому тоді Зонья не прийшла раніше й не забрала пістолет? Скільки запитань!.. Штудер аж зітхнув.

А Зонья підійшла до нього і, видно, аж тепер упізнала в ньому того чоловіка, що в потязі зробив їй зауваження щодо Феліцітас Розе, бо зашарілася, коли Штудер подав їй руку. Але, можливо, зовсім не тому вона зашарілась. Мирний настрій, що досі панував у кухні, був порушений. Настало якесь напруження, спричинене не тільки збен-теженням (чи, може, страхом?) маленької Зоньї Вічі, — ні, Штудерові здалося, ніби в поведженні пані Гофман теж змінилося щось.

Мовчанку, що запала в кухоньці, порушувало тільки цокання годинника — білого порцелянового годинника з синіми цифрами. Ця мовчанка підточувала оптимістичний настрій Штудера, і в ньому помалу наростала, сковуючи його, якась безнадія. Можливо, тут був причиною ще й отой незвичайний тягар у задній кишені його штанів.

— Там, мабуть, іще клієнти були? — раптом спитав Штудер.

— Ні, ніяких клієнтів... — Пані Гофман похитала головою. — Двоє добродіїв заходили...

— Двоє добродіїв? Яких же це?

— Староста селища й учитель Швом.

— І чого ж вони хотіли?

Пані Гофман затято мовчала. Штудер поглянув на Зонью Вічі, яку подумки називав «Феліцітас», але дівчина тільки здвигнула плечима.

— А ти прийшла разом із тими двома добродіями? — спитав у неї Штудер.

Вона сказала, що привела їх обох, коли побачила, що вахмістр зайшов до крамниці.

Штудер підвівся, почухав лоб — що далі, то все ускладнюється... З пані Гофман, мабуть, більше нічого не витягнеш... Але, може, з дівчини?..

— Бувайте, фрау Гофман, — приязно мовив Штудер. — А ти йди-но зі мною. Нам іще треба трохи побалакати...

Оглядати Шлюмфову кімнату не було сенсу. Там, напевне, вже замечено й прибрано, а Шлюмфові речі запаковано й покладено десь-інде...

Виходячи з дому, Штудер побачив, що не помилявся в цьому. На зеленій віконниці одного з вікон другого поверху була пришпилена біла карточка, і на ній написано нерівними літерами: «Кімната до винайму».

Вахмістр іще раз обернувся до пані Гофман, показав на оголошення й спитав, чи вже приходили наймачі.

Пані Гофман кивнула головою.

— І хто ж?

Пані Гофман завагалася, тоді подумала, що в запитанні нема нічого небезпечного, й відповіла:

— Вчитель Швом дуже хотів найняти кімнату для якогось родича, що має до нього приїхати на місяць.

А тоді ще приходив Гербер, той, що за підмайстра в перукарня... Ну, та й годі.

— І ви закликали їх обох до кухні й частували кавою?

Пані Гофман зашарілася й збентежено потерла руки:

— Ну, розумієте, я ж цілий день сама...

Штудер кивнув головою, підняв капелюха й, широко ступаючи, пішов геть. Поряд нього дріботіла Зонья Вічі. Її підбори стукотіли по асфальті. Але панчохи вона поміняла. Принаймні над задником правого черевика вже не видно було дірочки...

УДОМА В РОДИНІ ВІЧІ

Будинок стояв осторонь на згірку, посеред невеликого висілка, але виявився старіший за всі довколишні. Двері до крамниці були поряд із дверима до помешкання, ліворуч; за ними — відкрита веранда, на задній стіні якої стелилось намальоване озеро, а за ним — засніжені гори, рожеві, наче водянисте морозиво з полуниць. Над дверима виднів напис мудро закрученими літерами:

«Заходьте до оселі, внесіть думки веселі!»

Під вікнами першого поверху — синьою фарбою назва садиби:

«Гірська тиша».

Над вітриною крамниці, в якій вицвітали барвисті рекламні плакати, була вівіска, так само вицвіла:

«В. Вічі-Мішлер, продовольчі товари».

Присадок був занедбаний, між непопідв'язуваним горохом буяв бур'ян. Коло рогу будинку стояли іржаві граблі.

Штудер усю дорогу чекав, чи дівчина заговорить. Але й Зонья теж мовчала. Аж тепер сказала несміливо:

— Я ще вранці в вагоні подумала, що ви їдете з Берна, у справі Шлюмфа, що ви з поліції...

Штудер кивнув головою й зачекав, що буде далі.

— А коли побачила, що ви йдете до пані Гофман у крамницю, то покликала дядька Ешбахера. Бо пані Гофман така балакуча...

Штудер мовчки здвигнув плечима. Вся історія раптом почала йому не подобатись. Треба було вранці розпитати жандарма Мурмана докладніше...

Учитель Швом і перукарський підмайстер Гербер, подумав він, — отже, того юнака, що читає романи Джона Клінга й приймає в подарунок авторучки, звати Гербер, — ці двоє заходили до кухні пані Гофман. І Зонья... І, звичайно, Шлюмф.

Хто сховав пістолета? Чому його сховано саме в такому місці? Може, сподівалися, що пані Гофман його знайде й побіжить у поліцію? Припустімо, пані Гофман справді знайшла б того пістолета. Вона взяла б його в руки й, цікава, як усі жінки, почала роздивлятися. Після цього на ньому, звичайно, не знайшли б ніяких відбитків пальців. Отже, заспокоював себе Штудер, нічого страшного, що й він без ніяких застережних заходів просто вкинув пістолета до кишені... Шкода, що не спитав у пані Гофман, о котрій годині Шлюмф повернувся додому у вівторок увечері чи, радше, вночі... Але, власне, й питати не треба було, відповідь напевне є в протоколах; так, Штудер пригадав сторінку, на якій стояло: «Пані Гофман на запитання слідчого відповідає, що обвинувачений у ніч убивства прийшов додому аж о першій годині...»

Штудер похитав головою. Цікаво, що цей обтяжувальний факт зовсім його не зацікавив. Усе було скомпоновано занадто просто: рецидивіст убив людину, ніякого алібі він, звичайно, не має, в нього знайдено гроші вбитого, свідчити він не хоче, твердить, ніби не винен, тоді намагається позбутись життя... Відгонить — так, усе це відгонить поганеньким детективним романом...

Ну звичайно ж, без вини винний у даному разі цілком реальна постать, хлопець, що попав був на криву стежку, але вже досить давно вибрався з неї на рівну, і ось тепер... А що читав той Шлюмф у вільний час? Може, також Феліцітас Розе? Чи Джона Клінга? Власне, було б дуже цікаво це з'ясувати. Маленька дівчина напевне все знала, та дівчина, що дарує дорогі авторучки... Може, в неї інтрижка з отим перукарчуком Гербером? Щось не схоже... Але чому тоді такий дорогий подарунок?

Авторучка... Так... Авторучки звичайно носять у лівій нагрудній кишені піджака або в верхній кишені камізелки. Вічі міг брати її з собою, надто коли їхав збирати замовлення. Може, брав і у вівторок?.. Але ж коли він віддав ручку дочці?.. Кишені у Венделіна Вічі були порожні, а до спини піджака не прилипла жодна ялинова глиця...

Обоє ввійшли до кухні... У зливальниці немитий посуд... На столі тарілка, в тарілці масло, поряд лежить гребінець.

Штудер лишився сам. Зонья вийшла.

Через відчинені двері Штудер перейшов до сусідньої кімнати. Завіски на вікнах були сірі, на піаніно лежав шар пилуки. Позаду грюкнули, зачинившись, двері: в будинку гуляли протяги. Від струсу з портрета, що висів над фортепіано, злетіла хмарка. Портрет зображував покійного Венделіна Вічі, ще молодого: видно, знімок зробили на весіллі. Між гострячками крохмального комірця стриміла невелика чорнява голова. Вуса вже тоді сумно обвисали. А очі...

На столі, застеленому червоно-жовто-голубою скатеркою з торочками, лежало багато журналів. Масивна чорна шафа теж була геть закладена журналами.

Штудер трохи погортав їх. Усі на один лад: знімки собак та дітей, каплиця в горах, роман з продовженням, поради хатній господині, куточок графолога. І на кожній ти-

тульній сторінці лізло в очі: «Ми страхуємо наших передплатників... При цілковитій інвалідності або смерті ми виплачуємо...»

П'ять різних журналів. Якщо всі вони виплачують страхування, це виходить... це виходить досить кругленька сума. А що сказав нотар Мінх? Старий Еленбергер мав розписки й хотів зажадати сплати?

Нагорі хтось ходив туди й сюди. Що робить Зонья там нагорі, нащо вона лишила його самого в кімнаті? Ось пересунуто якийсь важкий предмет. Штудер осміхнувся. Дівчина, мабуть, застилає постелі — аж тепер, увечері. Дивний порядок панує в родині Вічі...

Штудер і далі гортав журнали. Наткнувшись на кілька підкреслених місць, він прочитав:

«І тоді в ній піднялося щось гаряче, палюче. Вона кинулась у його обійми, обхопила за шию так міцно, наче хотіла не відпускати ніколи, ніколи...»

І далі:

«І ми, Зонье, серце мое кохане, дружинонько моя люба, ми будемо щасливі...»

«Зонья закусила губу. Тремтячи всім тілом, бліда, як крейда, стояла вона перед ним...»

Штудер зітхнув. Йому згадалась ріденька, ледь тепла кава і жінка, що вранці ходила, як сновида, бо цілу ніч читала романи.

Потім вахмістр підійшов до чорної шафи. Вгорі на ній, якраз під фотографією Венделіна Вічі, стояла ваза з восковими трояндами й кількома гілочками в барвістому осінньому листі. Й Вічі, здавалось, косував очима на ту вазу. Штудер бездумно підняв її — ваза була дивно важка. А, осіннє листя також штучне! Штудер труснув вазу. У ній щось забряжчало. Він перевернув вазу...

Два, чотири, шість, десять — п'ятнадцять гільз випало звідти. Калібр 6,5...

Нагорі стало тихо. Штудер сховав одну з гільз у кишеню піджака, решту висипав назад у вазу, поправив букет і поставив вазу на місце. На сходах почувлись кроки — хтось спускався вниз. Штудер відчинив двері до кухні й зупинився на порозі.

Хай пан вахмістр вибачить, сказала Зонья; вона хотіла трохи прибрати нагорі: адже він хоче оглянути будинок? Мама прийде аж після дев'ятигодинного потягу, а доти їй треба сидіти в кіюску на станції. Але Армін буде вдома скоро.

Зонья щебетала, уникаючи Штудерового погляду; та тільки-но вахмістр відводив очі, як зразу відчував, що дівчина дивиться на нього. А коли знову поглядав на неї, повіки її зразу ж опускались. Які довгі вії в дівчини... Лоб закруглений, опуклий. Волосся гладенько зачесане. Зонья мала куди чепурніший вигляд, ніж уранці в потязі.

— А Шлюмф просив переказати тобі вітання, — недбало сказав Штудер. І виглянув у вікно. В кінці городу стояла стара повітка. Крокви попрогиналися, в цегляних стінах зяяли діри. І дверей не було.

Зонья мовчала. Обернувшись, Штудер побачив, що дівчина плаче. Плач був невтримний, маленьке личко перекривилося, коло гостренького носика врізалися глибокі зморшки, скривились і губи, а по щоках стікали сльози, затримувались на підборідді й скрапували на блузку. Руки були стиснуті в кулачки.

— Що ти, дівчинко, — сказав Штудер, — ну що ти...

Він збентежився. Єдине, що врешті спало йому на думку, — це дістати з кишені хусточку, ступити до дівчини й незграбно вимочити їй сльози.

— Ну годі, годі, йди сядь...

Зонья припала до вахмістра, все її тіло здригалося, плечі були м'які. Штудер чомусь зітхнув.

— Ходімо, ходімо сядеш...

Зонья сіла на стілець. Простягнені руки поклала на стіл, поряд тарілки з маслом і гребінця...

Надворі вже темніло. У Штудера лишилось мало часу. О пів на восьму йому треба було до Мурману, вечеряти...

Зонья затримувала його. Він не хотів її випитувати... Батько в неї загинув, хлопець у тюрмі, вдень вона їздить до Берна на роботу, брат бере гроші в офіціантки, а мати в станційному кіоску читає романи...

— Ервін, — лагідно промовив Штудер, — твій Ервін просив мене, щоб я переказав тобі вітання.

— А ви вірите, що він справді винен?

Штудер мовчки похитав головою. Зонья на мить усмінулась, потім сльози потекли знову.

— Він не зможе довести, що не винен, — хлипаючи, сказала вона.

— То ти дала йому ті гроші?

Просто диво, як може змінитись людське обличчя! Зонья втупила застиглий погляд просто себе, до вікна, в той бік, де стояла стара повітка-розвалюха з чорною прямокутною дірою замість дверей. І мовчала.

— А чому ти подарувала Герберові, перукареві, авто-ручку?

— Бо він... бо він щось знає.

— Так, так... — сказав Штудер.

Він сів до столу. Табуреточка була замала для його огрядного тіла, і він почував себе неvigідно.

— І давно ви живете в цьому будинку? — спитав він.

— Тато збудував його на мамині гроші, — відповіла Зонья, і видно було: вона рада, що може про щось говорити. — Тато служив на залізниці, кондуктором, а потім мама одержала спадок. Мама родом тутешня, з Герценштайна, а тато — з Зеланда. Мама завела крамницю, а тато й далі служив кондуктором. Під час війни торгу-

валось у них добре, тоді в Герценштайні було ще небагато крамниць. А потім тато вийшов на пенсію. Власне, просто звільнився й навіть від пенсії відмовився, бо мав хворе серце, і його б не стали тримати на службі. Так, під час війни їм жилося добре. Арміна хотіли після школи віддати до гімназії в Берні, щоб потім здобув і вищу освіту. А тоді прогорів банк, і ми позбулися всього. Все урвалось. Мама зробилася лиха, тато подався крамарювати. Але заробляв мало. А воно ж така дорожнеча на все!.. Мама не вміє грошми порядкувати, вона їх розтринькує на ліки та всяку таку всячину. Дядько Ешбахер раз чи двічі допоміг...

Останні слова Зонья вимовила затиноючись.

— Ну, що там у вас із дядьком Ешбахером?— підохотив її Штудер.

Мовчанка.

— Але ж ти пішла й поклікала його, як побачила, що я зайшов до пані Гофман.

На обличчі в дівчини відбилась тяжка мука. Штудерові стало жаль її. Він вирішив не допитуватись далі. Ще одне тільки:

— А що воно за вчитель Швом?

Зонья почервоніла, вдихнула повітря, хотіла відповісти, але не здобулась на голос, закашлялась, почала шукати хусточку, тоді втерла очі тильним боком долоні й промимрила:

— Він учить у школі другого ступеня, а ще він писар селищної управи, і завідувач відділу, і регент у змішаному хорі...

— То він тісно зв'язаний зі старостою, «дядьком» Ешбахером?

Зонья кивнула головою.

— Ну, бувай здорова. — Штудер простяг їй руку. — І не плач. Усе буде добре.

— Бувайте здорові, пане вахмістре, — відповіла Зонья й подала йому свою маленьку ручку. Під нігтями вже було чисто.

Вона не підвелася, щоб провести Штудера, і той вийшов сам. У передпокої вахмістр зупинився, пошукав у кишені носовичка, згадав, що користався ним у кухні, повернувся і не постукавши зайшов до кухні.

Там уже не було нікого. Двері до другої кімнати були відчинені... Перед масивною чорною шафою стояла Зонья. Вона тримала в руці вазу з восковими трояндами та штучним осіннім листям і наче зважувала її. Очі дівчини були спрямовані на батьків портрет. Долі біля кухонного столу лежав Штудерів носовичок.

Штудер тихо підійшов до столу, підняв носовичка й нечутно відступив до дверей.

— Добраніч, дівчино, — сказав він.

Зонья рвучко обернулась, поставила вазу. Тоді отямилась:

— Добраніч, пане вахмістре...

Навдивовижу, погляд її нагадав Штудерові погляд її хлопця, Ервіна Шлюмфа: в ньому виднів подив і безмежний розпач.

СПРАВА ВЕНДЕЛІНА ВІЧІ — ВДРУГЕ

— Сідайте, Штудер, — сказала пані Мурман. На столі стояв великий таріль з нарізаною ковбасою та шинкою, була й салата, а на одному ріжку столу, коло Мурман, красувались чотири пляшки пива.

— Та скиньте піджака, Штудер, — додала пані Мурман. Тоді відкланялась, їй, мовляв, треба дитину погодувати.

— Ну, Штудер, знайшов щось? — запитав Мурман, не підводячи погляду. Він саме старанно наштрикував на ви-

делку жмутик салати. Потім заглиблено, побожно заходився жувати її.

— Знайшов Котеро, — відповів Штудер і пильно обдивився шматок соковитої шинки.

— Ти ба, — сказав Мурман. — І що ж... — Він одним духом вихилив склянку пива. Далі обидва мовчали.

В кутку кімнати стояла селянська шафа, розмальована гірляндами рож.

Мурман виніс тарілки. Потім сів і закурич люльку.

— Ну, розкажуй...

Але Штудер мовчав. Він сягнув у задню кишеню штанів, видобув знайденого в пані Гофман пістолета й поклав на стіл. Тоді порився в кишені піджака, блиснув проти лампочки знайденою в домі Вічі гільзою і врешті спитав:

— Вона від цього пістолета?

Мурман уважно обдивився те й друге. Покивав головою.

— Калібр той самий, — тихо сказав він. — А чи набій вистрелено саме з цього пістолета, так зразу не скажеш. Це штука тонка. Треба дослідити відбиток бойка на капсулі. Де ти її знайшов?

— У вігальні Вічі. Всього їх було у вазі п'ятнадцять. Схоже на те, ніби хтось дуже старанно випробовував пістолета...

— Он як?— озвався Мурман.

— Зонья боїться... Принаймні чотирьох людей напевне боїться: перукарчука, вчителя Швома, свого брата Арміна і, можливо, «дядька» Ешбахера.

— Так, це, мабуть, правда, — сказав Мурман. — Зонья думає, що її батько сам відібрав собі життя. А коли про це здогадаються, Вічі не одержать грошей від страхування. А Гербер, перукарчук, помітив, що в тому так званому убивстві кінці з кінцями не сходяться. І тепер Зонья боїться, що він комусь про це скаже... Розумієш?

— Розкажи мені всю історію з початку. Мені потрібні не стільки факти, скільки атмосфера, в якій жили ці люди. Зрозумів? Усякі дрібнички, на які ніхто не звертає уваги, а вони можуть пролити світло на всю пригоду... Світло!.. Наскільки можливо, звичайно.

З довгими паузами, з далекими відхиленнями від теми, з численними вставленими слівцями «так?» або «тямиш?» жандармський капрал Мурман розповів вахмістрові Штудерові приблизно таку історію:

— Венделін Вічі одружився двадцять два роки тому. Він тоді служив на залізниці. Подружжя спочатку наймало помешкання в Ешбахера, а потім у пані Вічі померла якась там тітка, спадщина була чимала, і вони наважились поставити власний будинок...

— А як, між іншим, звать пані Вічі?— спитав Штудер.

— Анастасія... А що?

Штудер усміхнувся, помовчав трохи, тоді сказав:

— Та просто так, розповідай далі.

— Отож вони поставили хату, пішли діти, і подружжя було неначе щасливе. Жінка була трудяща, в садку й на городі лад, і крамниці давала раду. Вечорами, було, сиділи рядочком на лавці перед будинком, Вічі газету читає, жінка плете.

...Штудер виразно побачив перед собою ту картину. Під вікнами другого поверху ще пишалась нова, невицвіла назва будинку, а над дверима — примовка: «Заходьте до оселі, несіть думки веселі». Венделін Вічі сидів на лавці в сорочці з закасаними рукавами, час від часу відкладав газету (читав він, звичайно, тільки «Герценштайнський вісник»), підводився, щоб підв'язати на шпалері гілочку, яку гойдав вітрець, і вертався назад... У пісочку бабралися двоє малюків. Довкола стояла тиша. Чути було густий запах сіна. Жінка озивалась: «Розв'язи вузлик!..» Мир і спокій. У крамниці дзеленчав дзвоник. Обоє неквапно підводились, разом ішли до крамниці, гомоніли з

клієнтами про погоду, про політику... Венделін (а цікаво, як кликала його дружина? Власне, це теж би варто знати, — «таточку»? Мабуть. Воно пасує...) Венделін закладав великі пальці за пройми камізелки, він був шанований громадянин, старостин свояк, домовласник... А потім рік у рік усе сходить на пси. Жінка його зненавиділа, вона одно читає романи, потім фінансова скрута, син тягне руку за матір'ю, садок занедбується, Венделін стає мандрівним крамарем, пиячить, вивчає журнали зі страхування... При повній інвалідності сума така, як у разі смерті... Але оту картину годі було відігнати: лавка коло будинку, і діти, що граються в піску, і гілочка, розгойдана вітром, і Венделін, що жовтим ликом її підв'язує...

Якусь хвилику Штудер не слухав Мурмана, тоді насто-рожився, почувши:

— ... І собака в них теж був. Одного разу, коли Вічі на-підпитку йшов додому, якісь хлопці хотіли його набити. Собака загавкав і кинувся на хлопців. Тоді один із них убив його каменюкою...

Звичайно, і це сюди пасувало. Вічі почуває себе самот-нім і заводить собаку. Може, то було єдине створіння, що не дорікало йому, єдине, якому він міг поскаржитись... І знову Штудер поринув у фантазії.

... Він бачив, як родина Вічі сидить за столом у вже зна-йомій йому вітальні. В кутку стояло припале пилюкою піаніно. Вічі силкувався читати газету... І сварливий го-лос дружини: вони, мовляв, застраховані й уже скільки грошей виплатили за те страхування! Ця жінка не дума-ла про те, що, зрештою, досі вона мала всю вигоду від того страхування, отих журнальчиків із романами в них. Хіба ті романи не були для Анастазії Вічі чимось таким, як для її чоловіка горілка? Можливістю уникнути порожнечі, втекти в світ графинь і графів, палаців, озер, лебедів, гар-ного вбрання, кохання, що виявляється в таких фразах, як: «Зоньє, моя єдина, кохана...»

Мурман уже давненько замовк. Він не хотів перебивати Штудерові фантазії. І раптом Штудер усвідомив ту мовчанку. Він стрепенувся:

— Далі, далі... Я слухаю.

Щось не схоже, відказав Мурман. І про що ж це Штудер так глибоко задумався?

— Скажу згодом, — відповів Штудер, — а поки що опиши мені оті два дні: як знайшли трупа, як його обстежували, як утікав Шлюмф...

— Та там нема чого більше розказувати, принаймні не більше, ніж є в протоколах. Зачекай хвилинку...

Мурман підвівся, щоб принести протоколи.

В кімнаті стояла глибока тиша. Вахмістр підійшов до вікна й відчинив одну стулку.

З темряви долинула тиха пісенька. Штудер знав її. Вчора цю пісеньку співала під вікном в'язничної камери маленька дівчинка:

«Любий мій ангелочку...»

Спів дзюркотів згори: пані Мурман присипляла дитину.

Жандарм повернувся, сів, розіклав аркушики протоколу перед собою й почав говорити. Штудер стояв біля вікна, зіпершись на стіну.

— Котеро... між іншим, як ти знайшов того Котеро?— спитав Мурман.

Штудер відмахнувся: «Потім...»

— Отож Котеро прибіг на жандармський пост і почав белькотіти про якийсь труп, що нібито лежить у лісі... Убитий!.. Я зразу зателефонував урядовому намісникові, і той пообіцяв приїхати. Я зібрався, вийшов і за своїми дверима наткнувся на старосту Ешбахера та вчителя Швома. В цьому нема нічого дивного: адже Швом ще й писар в управі. Вони причепилися до мене, Ешбахер хотів узяти розслідування в свої руки... Але спіймав облиз-

ня. Я не дозволяю собою командувати. Залучив лише сільського фотографа...

Отже, вони рушили до місця злочину вп'ятьох — староста, Швом, фотограф і сам він, Мурман... Вів їх Котеро. Коли прийшли, Мурман наказав фотографові зробити кілька знімків, і той справді зробив їх так як слід.

— Правда, — погодився Штудер, — робота добра. А ти помітив, що на спині піджака не видно було ялинової глищі?

Мурман похитав головою.

— Мені це не впало в очі. Та головне, що ти помітив. Староста весь час мені товкмачив: це, мовляв, убивство, і напевне з метою грабунку, і хто ще міг його вчинити, як не котрийсь із отих злочинців, що їх набрав до себе на роботу Еленбергер... Звичайно, розійшлась чутка, і коло трупа вже зібралась юрба, так що намісникові неважко було знайти дорогу. Потім вони викликали ще доктора Ноеншвандера, той ствердив факт смерті й наказав забрати труп до селищної лікарні. Я сказав, що розтин треба робити в судово-медичному інституті. Доктор Ноеншвандер розсердивсь, але врешті погодився з цим, тільки склав від себе протокола, під заголовком «Протокол розтину», дослідив рану зондом, а потім ученими словами виклав свою думку...

— Кишені були порожні?

— Порожнісінькі, — сказав Мурман. — Я ще тоді звернув на це увагу.

— А чому?

— Сам не знаю...

— Але ж того дня Вічі нібито мав при собі триста франків? Йому ж оплатили якісь рахунки? Та й з дому брав гроші.

— З дому він напевне ніяких грошей не брав, за це я можу головою ручитися. Але сто п'ятдесят франків мав,

бо одержав по рахунках, і ті селяни, до котрих він заїздив, підтвердили це.

— Далі!— сказав Штудер, закуривши свою смердючу сигару.

— Намісник — такий собі несміливий чоловічок, — повів далі Мурман. — Він увесь час притакував Ешбахерові. А той одно товк «убивство, вбивство», й мені це вдалось підозрілим. Бо я певен, що Вічі сам укоротив собі віку.

— Цього не може бути, — перебив Штудер. — Асистент у судово-медичному все мені показав. Мали б лишитися сліди пороху. Правда, Вічі мав довгі руки, але спробуй уявити собі, як він мусив тримати зброю... — Штудер увійшов в освіт лампи, взяв зі столу браунінг, перевірів, чи зброя на запобіжнику (хоча магазин був порожній), а потім підняв його... Штудер спробував відтворити ту позу, яку продемонстрував йому асистент-італієць. Та руки в нього були досить товсті, й нічого не вийшло.

Мурман похитав головою.

— Вічі був довгорукий і гнучкий, так що мав можливість...

— Розкажуй далі!— перебив його Штудер.

— Та більш нема чого. За наказом намісника я пообіди ще допитав Еленбергерових робітників. Там нічого нового не вплигло. Потім я пішов до Вічі, але застав удома тільки сина. Той не захотів сказати нічого... Врешті Армін признався, що вже чув, ніби його батька вбито в лісі, але то справа поліції. Я аж сторопів. Я ж іще вранці послав до них фотографа, щоб якимось підготував родину до звістки про смерть... І уяви собі: той хлопчисько каже, що це, власне, щастя, що батько загинув, а то б його однаково дуже скоро забрали на примусове лікування...

— А триста франків?

— Тоді я подався до станційного кіоска й розпитав пані Вічі. Вона розповіла, що її чоловік зранку взяв із со-

бою сто п'ятдесят франків. Я кажу — навіщо він узяв із собою стільки грошей, але вона одно торочить, що ті гроші були йому потрібні. Більше не хотіла сказати нічого. А потім заговорила достоту як її син: що їй уже несила було терпіти, чоловік пив дедалі більше й більше, й Ешбахер казав, що його треба віддати під опіку. Вона вже не давала Венделінові грошей, та Еленбергер увесь час допомагав його — під розписки, звісно... «Так, — кажу я, — але ж ті півтора ста франків, що Вічі взяв із собою в дорогу, — звідки вони?» Тоді вона помітила, що забрехала, і спочатку промимрила, що чоловікові ті гроші були доконче потрібні, тому віддала йому свої останні, але далі вже не хотіла сказати нічого.

— Тобто ті гроші були потрібні Вічі саме на щось?

— Та слухай, це ж простісінька річ! Вічі стріляється в лісі. Він домовився з Шлюмфом, щоб той прийшов на те саме місце годині, скажімо, об одинадцятій. Шлюмф мав забрати браунінга, бо якби зброя зосталась коло трупа, ніхто б не повірив, що це вбивство. Шлюмф мав прибрати зброю і, коли треба, спровадити підозру на себе, а за це йому давали триста франків, а крім того, йому пообіцяли, що віддадуть за нього Зонью, коли слідство закриє справу... Йому це втовкмачили, і він, дурень, повірив, а тепер от уклепався в халепу...

— І ти гадаєш, він не може розкрити нічого?

— Звичайно, бо тоді він утяг би Зонью в усю цю історію.

— Чуєш, Мурман... А втім, ні, скажи мені спочатку, хто тебе повідомив, що Шлюмф розміняв у «Ведмеді» сотню.

— То ж бо, що я не можу цього сказати. Ввечері я сидів тут, у своєму кабінеті, й писав рапорта. Аж ураз здзвонив телефон. Я взяв слухавку, обізвався, але той себе не назвав, тільки проторохтів: «Шлюмф розміняв у «Вед-

меді» сотню», — а коли я спитав, хто це говорить, він поклав слухавку.

— І що ж ти тоді зробив?

— Я не квапився, спочатку дописав рапорта, потім опівночі пішов на обхід по всіх шинках. У «Ведмеді» відкликав господаря набік і спитав, чи це правда, що Шлюмф розміняв у нього сотню. «Так, — потвердив господар. — Сьогодні ввечері, годині о дев'ятій. Шлюмф замовив півлітра червоного, тоді випив чарку коньяку, потім два великі кухлі пива, а після всього ще один коньяк!..» Мене здивувало, що Шлюмф так багато випив, і я спитав господаря, чи той Шлюмф завжди так дудлить. Ні, каже хазяїн, звичайно такого не бувало, я, каже, аж сам подивувався. Можливо, каже, тепер, коли Зоньїного батька не стало, Шлюмф утратив дівчину?.. Я ще зателефонував, чи мені арештувати Шлюмфа, і намісник віддав наказ. Але вранці, як я пішов по хлопця, його вже не було. Тоді я зателефонував до поліційної управи...

— Так, — озвався Штудер, — а мене в п'ятницю послали арештувати Шлюмфа... А кімнату його ти обшукав? Знайшов там щось?

Мурман похитав великою головою.

— Нічого, — сказав він. — Принаймні нічого обтяжливого.

— А книжки в кімнаті були?

Мурман кивнув головою.

— Які?

— Ет, такі, знаєш, брошури в строкатих обкладинках: «Спаяні коханням», «Без вина винні»...

— «Без вина винні»? Ти не помилився?

— Не помилився: «Без вина винні». Ну, й ще там усякі детективні романчики. Про якогось Джона Клінга, здається. Такі собі бандитські романи, знаєш?

— Так, — потвердив Штудер. — Знаю...

Він знову стояв у затінку, коло вікна. А тепер обернувся і виглянув на двір. Повз будинок пронеслися шляхом два автомобілі. Коли, сяючи фарами, майнув третій, Штудер тихо спитав, не обертаючись до Мурмана:

— Ешбахер, звісно, теж має авто?

— Має, — потвердив Мурман. — Ти згадав пригоди зі старим Котеро? Ні, тут помиляєшся... Адже Еленбергер тоді, як на них із Котеро наїхали, зразу послав по мене й був лихий, як чортяка. Я, звісно, ту ж мить зателефонував до старости Ешбахера, й він приїхав машиною. Ще й Гербера з собою прихопив, отого перукарчука, ти знаєш, — той був на мотоциклетці. І я поїхав туди з Ешбахером. Ми цілу ніч шукали Котеро понад шляхом. А перед тим я навіть подзвонив іще до Берна, щоб пильнували там автохуліганів. Але нічого з того не вийшло. А де ти знайшов Котеро?

— У лісі, — замислено відповів Штудер. — Там, де ви його не шукали. Але він нічого не хотів сказати.

Мовчанка. В сусідній оселі говорив репродуктор. Звук нагадував гавкіт захриплого собаки.

— Слухай, — раптом сказав Штудер. — Еленбергер тоді попросив тебе, щоб ти оголосив про зникнення Котеро по радіо? Адже так?

Мурман кивнув головою:

— Я тільки переказав до поліційної управи, а далі там самі все зробили.

— Що ж, подивимось, чи не можна допомогти яблукові, щоб воно швидше достигло...

Мурман витріщився на колегу. Що він верзе, цей Штудер? Просто Мурман не був присутній при тій розмові з Еленбергером, який казав: «... а декотрі треба покласти влезатись, бо вони достигають аж у грудні чи навіть березні... Зачекайте, вахмістре, поки яблуко достигне...»

Але Штудер не любив довго чекати. Згодом він подумав, що, може, краще було послухатися старого Еленбергера, бо ті два запити, які він передав телефоном до Берна, дали такі несподівані результати, що вони ще дужче заплутали вже й так достатньо заплутану історію. Але Штудер, звичайно, не міг цього знати...

— Завтра в «Ведмеді» танці. Там гратимуть твої знайомі, — сказав Мурман, прощаючись. — Буде Ешбахер, та й старий Еленбергер...

— Може бути весело, — відказав Штудер. Потім ще поцікавився, як, власне, звуть Мурманову дружину: Анні чи Еммі?

— Ні, — сказав Мурман, — її звуть Їда, а я її кличу Їді. Що це в тебе, заскок якийсь, що ти так цікавишся, як жінок звуть?

Штудер похитав головою.

— Та ні, просто така звичка, — сказав він, ошкірившись. — Добраніч.

Однаке, пройшовши кілька кроків, повернувся.

— Слухай, Мурман, — спитав він, — а кухню в пані Гофман ти обшукував?

— Поверхово. Я теж думав — може, знайду того браунінга.

— А не пам'ятаєш — у шафі, на верхній полиці, лежав жмут обгорткового паперу?..

— Як не пам'ятаю! Добре пам'ятаю. Там на споді був аркуш синього паперу, як отой, що в нього цукрові головки вгортають. Я той жмут вийняв, коли господиня вийшла до крамниці, і перебрав його. Не знайшов нічого. А що?

— Бо я там, під тим синім папером, оце-от знайшов.

— Ти ба! — сказав Мурман, видобув із кишені капшука з тютюном і набив люльку. — Ти ба! — повторив ще раз.

— А в кухні вже встигли побувати: Зонья, вчитель Швом, перукар Гербер — тільки не Шлюмф. Так, а тепер я піду до «Ведмеда».

— Тоді до одинадцятої години, — сказав Мурман і пустив з люльки хмарку диму. — Ешбахер, певне, вже там...

ВІДБИТОК ПАЛЬЦЯ

Ніч була прохолодна. Хоч від жандармського посту до «Ведмедя» було недалеко, Штудер устиг трохи змерзнути. Він вирішив випити ще один грог, бо застуда знов озвалась тиском у голові й неприємним лоскотом у горлі. Але вахмістр не хотів сидіти в спільній залі. Він спитав господаря, що стояв на дверях, чи нема меншої кімнати. Господар ствердно кивнув головою.

Кімната була поряд із залом, двері до зали стояли навстіж. У залі стояв гамір, гомоніло багато голосів, між ними гойдались уривки музики, які вихаркував репродуктор (добре увімкнений, подумав Штудер); потім чийсь голос промовив: «П'ятдесят з козирного туза...» Потім залунали зчудовані вигуки. А голос іще додав: «І чирви...»

Тембр голосу щось викликав у пам'яті, але Штудер згадав, що саме, аж тоді, коли диктор з гучномовця оголосив: «А на закінчення нашого розважального концерту послухайте...» Так, диктор говорив літературною німецькою мовою, але його інтонації, манера говорити були такі, як у голосу з-за картярського столу.

Господиня принесла грог, підсіла до Штудера, запитала, як йому ведеться і чи посувається розслідування; на її переконання, вбивцею був Шлюмф... Але що такий злочин ставсь у Герценштайні, цьому тихому селищі, винен іще дехто...

Було наче вві сні. Господиня говорила, а Штудерові здавалось, наче співає тірольським фальцетом Грітлі Венгер. А коли надійшов ще й господар (на вигляд багато молодший за дружину, кривоногий — драгунський вахмістр, як виявилось згодом), — так, коли заговорив ще й госпо-

дар, то голос у нього був достеменно як у коміка-кондитера Гегервайлера.

Де ці люди розгубили свої голоси? Чи їх отруїло радіо? Може, герценштайнські гучномовці викликали нову епідемію? Мутацію голосу?

О, ось ізнову...

У великій залі хтось поскаржився, що його кухоль уже порожній, і вимовив ці прості слова в такій співучій каденції, що Штудерові здалось, ніби він чує модну пісеньку: «Не маю я авта, не маю я маєтку...»

Вахмістр підійшов до дверей і з-за одвірка обережно окинув залу поглядом.

За тим самим столом, за яким він удень обідав, сиділо четверо чоловіків. Найдужче впадав у очі чоловік у кутку: важкий, огрядний чолов'яга. Сиві котячі вуса їжачились, обличчя було червоне, загострене донизу, підборіддя спочивало в складках жиру. Лисина жаріла, на лоб спадало ріденьке пасмо каштанового волосся.

— Хто то сидить? — тихо спитав Штудер у господині.

— Отой з гострим підборіддям? То ж Ешбахер, наш староста.

Штудер усміхнувся, мимохіть згадавши старого Еленбергера та його коротке, але влучне визначення: свиня, хвора на бешиху. А все ж не зовсім воно так, подумав вахмістр. В Ешбахера були незвичайні очі, дуже, дуже незвичайні. Потайні, проникливі... Ні, це не боже телятко!

Партнером старости в картах був чоловік, що замість голови мав неначе величезну ясно-жовту губку для ванної. Штудер бачив його тільки ззаду, та ось почув і голос:

— На жаль, на жаль, мушу пасувати...

Це був той самий голос, котрий щойно скаржився, що його кухоль порожній, — голос, наче в куплетиста.

— А з ким то розмовляє староста? — запитав Штудер.

— А то вчитель Швом.

«Таким я й уявляв його», — подумав Штудер. Білявий чуб був завитий. Швомову шию обіймав високий накрохмалений комірець, чорний сурдут був видимо шитий на замовлення... Штудер бачив іще тільки руки. Поросьть на них блищала в світлі лампи.

За іншим столом сиділо четверо молодиків — серед них Армін Вічі й перукарський підмайстер Гербер, решта двоє були зовсім юні, з пушком на щоках і в куцях штаних, до середини литок. Вони теж грали в карти. Репродуктор щойно оголосив: «Ви щойно прослухали на закінчення нашого вечірнього концерту...» Ніхто не підвів очей, тим часом голос вів далі: «Перше ніж подати прогноз погоди, передамо ще повідомлення кантональної поліційної управи. Йдеться про Жана Котеро, старшого садівника з розсадника Еленбергера, про зникнення якого оголошено сьогодні опівдні...» Штудер уже знав це повідомлення, в Берні поквапились передати його. Тепер йому було цікаво, який ефект справить це тут.

«Викрадений повернувся. Він не зміг повідомити нічого певного ні про напасників, ні про причини його викрадення, проте вахмістр Штудер, якому доручено розслідування вже відомого публіці убивства в Герценштайні, гадає, що викрадення старшого садівника Котеро та травма, завдана панові Еленбергерові, тісно пов'язані з цим убивством. Осіб, що знають якісь подробиці згаданої пригоди, просимо з'явитись на жандармський пост Герценштайна або телефоном повідомити кантональну поліційну управу про помічене ними».

Пауза.

Штудер став у самому порозі й спостерігав за враженням від радіоповідомлення.

Четверо хлопців ніби заціпеніли. На картярському столі, майже посередині, лежала решта колоди — чотири карти одна на одній, — але жодна рука не ворухнулася,

щоб перевернути їх. Свої карти, складені віялом, кожен гравець притискав до грудей.

За старостиним столом оголошення начебто не схвилювало нікого. Там саме почали нову партію. Ешбахер тримав свої карти в руці, а другою рукою підпирав важезну червонолицю голову. Вуста його були ледь скривлені, вуса їжачились. А гучномовець хрипів далі:

«Можливо, кантональна прокуратура розпочне...»

Ешбахер сердито махнув рукою й сказав голосом, дивно схожим на дикторський:

— Годі з мене цього харчання, вимкніть!

Офіціантка, що обслуговувала залу, наче тільки й чекала цього наказу. В репродукторі клацнуло. Запала тиша.

Свіжовишкрябані столи ясно жовтіли, чорні прямокутники простилочок під карти чітко вирізнялись на них. Від літрових карафок відбивалось жовте світло двох лампочок під стелею. Штудер виразно почув, як об рубчасту поверхню порцелянової попільнички черкнув сірник. Староста Ешбахер припав до погаслу сигару й голосно промовив серед тиші:

— Подайте он хлопцям літр червоного за мій рахунок.

За столом Арміна Вічі загомоніли:

— Мерсі, пане старосто, щиро дя...

Хлопці за столом знову заворушилися. І той рух теж був трохи примарний. Неначе в автоматів повернули вмикачі. Раптом почалися шаблонні рухи, віяла карт піднялися до очей, карти почали ляскати по столі.

Ешбахер сидів на своєму місці, випроставши спину. Він так само тримав свої карти в жмені. Погляд його був утуплений у хлопців, він наче хотів примусити їх, щоб глянули на нього. Але хлопці поринули в гру. Офіціантка підійшла до них, ніжно притулилась до Арміна Вічі, повільно ставлячи на стіл літр червоного вина. Це наче не сподобалось Армінові, бо він різко обернувся — і помітив суворий Ешбахерів погляд. Староста поманив його

рукою з затиснутими в пальцях картами. Армін підвівся й слухняно підійшов до столу старости. Той щось гостро зашепотів до Арміна, а Штудер помітив, що Ешбахер не спускає з очей і його. Вахмістр стояв на дверях сам, господиня вже пішла, і він виразно бачив, як Ешбахер моргнув до Арміна Вічі, звертаючи хлопцеву увагу на нього, Штудера. Тепер і Армін косував на вахмістра. Штудер відчув якусь ніяковість, йому захотілось допити свій грог, що вже напевне вихолов... Але він ще хотів додивитись цю пантоміму до кінця.

Однак більш нічого не сталося.

— Ешбахер, вибирай козир, — сказав чоловік, що мав замість голови губку, а голос, як у куплетиста, — вчитель Швом.

— Так, так, — кинув староста сердито. І кивнув головою Армініві: мовляв, можеш іти. Тоді одним рухом розпустив карти в руці віялом і пирхнув: — Пасую! — І звернувся до офіціантки: — Берті, причини двері, бо тут тягне.

Штудер вернувся до свого грогу. Двері, в які він досі виглядав, зачинилися.

У своїй кімнатці Штудер роздягся. Тоді підійшов у піжамі до вікна й задивився на тиху околицю. Місяць був дуже білий, час від часу перед ним пропливали хмарки, лан жита був якийсь дивно синюватий...

І вахмістрові пригадався один добрий знайомий, з яким він колись працював у Парижі. Мадлен на прізвище, він був старший комісар карної поліції. Сухорлявий спокійний чоловік, що міг поглинути неймовірну кількість білого вина не сп'янівши. Якимось він зрезюмував перед Штудером свій двадцятирічний службовий досвід.

— Штудер (він вимовляв «Стюдер»), — сказав він, — повір мені: легше розслідувати десять убивств у місті, ніж одне — в селі. Бо в селі люди тримаються одне одного, як реп'яхи, і кожен має що приховувати... Від них нічого не

дiзнаєшся, нiчогiсiнько... А в мiстi... Справдi, тут це дiло небезпечнiше, але ти знаєш це кодло, воно язикате, воно розляпує все... Ну, а в селi!.. Боронь нас Боже вiд розслiдування вбивства в селi!

Штудер зiтхнув. Комiсар Мадден мав рацiю.

А ще в ньому глухо озивався докiр, що вiн не повiвся з належною обачнiстю, коли знайшов браунiнга. Може, все-таки пощастило б виявити на ньому вiдбитки пальцiв? Хоча що це дало б? Вiн же не змiг би прийти до вчителя Швома чи старости Ешбахера з дактилоскопiчним приладдям та формулярами i якнайлюб'язнiше попросити їх, щоб вони, з ласки своєї, погодились увiчнити на цих офiцiйних паперах вiдбитки своїх шановних пальцiв... Звичайно, є й iншi методи добування таких вiдбиткiв: сигаретнi коробки, — але Штудер сигарет не курив, крiм того, всi ці методи були страшенно складнi. В книжках вони себе виправдують, i в контррозвiдцi, здається, вони iнколи приводили до успiху, але в буденнiй практицi?... Штудер чхнув i лiг спати.

...Вiн сидiв у величезнiй лекцiйнiй залi, втиснутий у тiсне крiсло. Дошка столика перед ним болюче давила живiт, Штудер не мiг випростати ноги. Повiтря в залi було задушне, вiн насилу дихав. Перед чорною настiнною дошкою без упину ходив туди й сюди чоловiк у бiлому халатi й говорив. А на дошцi був намальований крейдою гiгантський вiдбиток великого пальця. Лiнii на ньому утворювали якийсь несамовитий вiзерунок, завитки, спiралi, гори, долини, хвилi. Вiд окремих звивин були прокресленi вгору, за межi вiдбитка, прямi лiнii, на них стояли цифри. А чоловiк, що ходив туди й сюди перед дошкою, показував на тi цифри й повчальним тоном говорив: «Вiд колиски й до могили папiлярнi лiнii лишаються незмiннi, запам'ятайте це, панове, i коли збiгаються дванадцять пунктiв, ми маємо математичний доказ. Це великий палець, панове, вiдбиток великого пальця чоловiка, що про-

пав через недбальство одного службовця, але я віднайшов його за допомогою мого нового методу спостереження хвиль на відстані. Винуватець сидить серед вас, я не називатиму його прізвища, бо його вже достатньо покарано. Він муситиме піти на пенсію і в такому віці голодувати, бо не виконав свого обов'язку. Бо цей великий палець, дами й панове...»

В передньому ряду сиділа Зонья в білій сукні й зневажливо дивилась на Штудера. Від цього Штудерові було дуже боляче. Але найдужче мучило те, що поряд Зонї сидів староста Ешбахер і обнімав дівчину за плечі. Штудер хотів сховатися під сидіння, бо відчував на собі погляди всіх слухачів, але сховатись не міг: сидіння було надто вузьке. І раптом на дверях зали з'явився начальник поліції й голосно сказав: «Ти знов напартачив, Штудер? Іди сюди, швидше йди сюди...» Штудер насилу протиснувся до проходу, Зонья і Ешбахер сміялися з нього, а добродій у білому халаті раптом виявивсь учителем Швомом і проспівав: «бо це кохання, дурне кохання...» Ешбахер сидів, піднісши вгору великого пальця, й той палець виростав і виростав, аж поки став такий завбільшки, як малюнок на дошці... «Пороскопія, — гукнув учитель Швом у лікарському халаті. — Дактилоскопія!» — гучно прокричав він. А коло вікна стояв комісар Мадлен, сердито дивився на все те й вичитував: «Ви забули Локара, Стюдер, п'ятнадцять, і шість, і шість, і одинадцять пунктів, цього вистачило для ідентифікації в справі Девіня. А в справі Вічі?.. Все забули, Стюдер? Як вам не соромно!» А начальник поліції дістав з кишені наручники й скував Штудерові руки. Потім сказав: «А за твої півлітра червоного в станційному буфеті я не заплачу. Ні, ні!» Штудер заплакав, наче мала дитина, в носі лоскотало, він пошкандибав за начальником... На спині в того, перед самими Штудеровими очима висіла біла таблиця. На ній був знов той самий відбиток великого пальця. А під ним жирні круглі літери: «Жодної

ялинової глици, зате пропав відбиток великого пальця...» Потім Штудер опинився в камері з двома ліжками. На одному лежав Шлюмф, і з рота в нього звисав синій язик. Він теж підносив угору великого пальця правої руки й кліпав очима. Він підвівся, з так само висолопленим язиком ступив до Штудера, став перед ним і хотів уже штрикнути його в око тим великим пальцем. А Штудер був скутий, він не міг боронитись і закричав...

Місяць світив йому просто в очі. Піжама була вогка, він геть спітнів. Довго лежав і не спав. Образи сну не давалось відігнати, і Штудер боявся заснути. Його турбував не великий палець, не гігантський відбиток. Дивним чином він не міг відігнати іншого образу, побаченого вві сні: Ешбахер, що обнімає Зонью за плечі й сміється з нього, Штудера...

Надворі було тихо. Герценштайнські гучномовці мовчали.

«THE CONVICT BAND»

Старий Еленбергер у білій пов'язці на голові скидався на естрадного факіра, який заставив свого вдяганого на сцену смокінга і тепер мусить ходити в позиченому вбранні. Правда, він не ходив, а сидів самотньо й тихо за одним із численних круглих залізних столів, що під своїми червоними парасолями нагадували мухомори, сфантазовані художником-експресіоністом.

Погода була ясна, тепла і, здавалося, навіть тривка. На гіллі каштанів у садку коло «Ведмеда» стриміли вгору дебели рожеві пірамідки, а квітки осипались на столи рожевим снігом.

Садок був великий, і в глибині, коло паркана, що обгороджував його, височів поміст. На ньому танцювали дві пари. Тулячись аж до паркана, грав оркестрик. Ручна арфа, кларнет, контрабас. Ідучи через сад, щоб привіта-

тися зі старим Еленбергером, він кивнув музикантам. Усі троє кивнули у відповідь — зраділо, як здавалось. Той, що грав на арфі, усміхнувся, на мить відняв руку від струн і помахав нею. То був Шраєр.

Шраєр, якого Штудер заарештував три роки тому на кварталі... Контрабасист помахав смичком — теж знайомий, фахівець із пограбування мансард, але вже два роки поліція нічого не чула про нього.

Штудер підсів до столу старого Еленбергера.

— Добридень... Як справи?... Гарна погода...

Потім Еленбергер спитав:

— Ну, достигли вже яблука, вахмістре? — й ошкірився беззубим ротом.

— Ні, — відповів Штудер.

Пиво було свіже. Штудер довго пив. Музика грала танго.

— «На Цюріхському пляжі», — промовив Еленбергер тоном знавця музики. Й клацнув язиком. Ноги він простяг перед собою. Чорні шовкові шкарпетки й брунатні півчеревики...

— *A la votre, commissaire*, — сказав старий Еленбергер. — За ваше здоров'я, комісаре. — Тоді поцікавився, чи вахмістр говорить і по-французькому.

Штудер кивнув головою. І глянув старому в обличчя — бо те обличчя дивно змінилося. Риси були ті самі, але вираз уже інший. Так, наче актор, що досконало грав ролі старого селянина, раптом відкинув удавання. Але з-за маски з'явилося зовсім не акторське обличчя; перед Штудером сидів задумливий літній добродій, що вільно, без акценту говорив по-французькому, супроводячи свою мову делікатними рухами руки. Шкіра на руці була всіяна цяточками, що кольором нагадували сухе букове листя.

Хай комісар не дивується, що він так симпатизує колишнім в'язням, сказав Еленбергер так само по-фран-

цузькому. Він заробив свої статки в колоніях, а там йому завжди давали робітників-в'язнів. Він умів ладнати з рецидивістами... Але проти дурості нема ради. Йому на старість забаглося додому до Швейцарії, і він купив землю в цьому Герценштайні... Власне, додав він, оця садова шкілка, яку він улаштував, просто забавка. Адже заробляти грошей йому вже не треба, капітал приміщено надійно, — так надійно, як лишень можливо в такі ненадійні часи.

Штудер слухав балачку старого досить неуважно. Намагався порівняти того старого Еленбергера, котрий жив у його пам'яті, з чоловіком, що сидів перед ним зараз. Уже в п'ятницю ввечері, в кав'ярні, за круглим столиком коло вікна, в якому виднів ядуче-зелений вечір, власник садівничої шкілки викликав у нього якесь дивне, непевне почуття. Йому тоді здалося, ніби в цьому старигані все фальшиве. Все? Не зовсім. Те почуття, яке, здавалося, мав Еленбергер до Шлюмфа, було напевне щире...

Але яку мету має Еленбергер сьогодні? Чому так змінився? Штудер непомітно похитав головою. Йому здавалося, що й сьогоднішнє обличчя Еленбергера ще не справжнє. Чи в нього взагалі нема того «справжнього» обличчя? Може, це якийсь потенційний, нездійснений шарлатан? Не добереш його...

Поблизу сіло двоє хлопців і дівчина. Зонья Вічі привіталася зі Штудером легеньким кивком. Хлопці перешіптувалися, шкірилися, позирали скося на Штудера, обмінювалися якимись заувагами. Коли офіціантка принесла пиво, Армін Вічі з викликом обняв її за стан. Офіціантка на хвилюку затрималась, заливаючись рум'янцем, на втомленому обличчі був зворушливо-радісний вираз... Але її покликали. Вона лагідно випрочалась.

Армін Вічі пригладив долонею завиту перманентом чуприну, що копичилась над низеньким лобом. Мізинець був відстовбурчений...

— Un maquereau... — тихо промовив Штудер ніби сам до себе — не осудливо, а скорше добродушно відзначаючи факт.

— Та звісно, — відказав Еленбергер і осміхнувся беззубим ротом. — Господи, тип не такий рідкісний, як можна подумати.

Армін сердито позирнув на обох. Французької він, звичайно, не знав, але, певне, відчув, що говорять про нього.

Другий юнак за Арміновим столом виявився підмайстер перукаря, Гербер. На ньому були широкі сірі фланелеві штани й голуба сорочка з короткими рукавами без краватки. Руки в нього були зовсім тонкі...

Він підвівсь і вклонився Зонї. Обое піднялись на поміст для танців. Побачивши цю пару, Шраєр, що грав на ручній арфі, збився на фальшивий акорд. Штудер звів очі... І побачив, що всі троє музик дивляться на нього. Він кивнув їм, сам не знаючи, чому кивнув так заохотливо.

Музики мали однакове вбрання: полотняні штани гірчичного кольору, такого ж кольору плетені безрукавки, та й сорочки на них були гірчично-жовті.

Старий Еленбергер неначе вгадав, що думає Штудер, бо сказав:

— Це я подарував їм оте вбрання... І придумав його теж я. Мені закортіло трохи подратувати тутешніх добродіяних обивателів... Господи, чим же ще тут можна розважатись?..

Штудер кивнув головою. Йому дедалі менше хотілось говорити. Він трохи відсунув стільця од столу й прибрав своєї улюбленої пози: широко розставив ноги, лікті на стегнах, пальці сплетені. Перед ним лежав садок, крізь густе листя подекуди пробивалось сонячне проміння й кидало білі цятки на сіру тінь доріжок. Коли музика замовкала, над людським гомоном вібрував щебет невидимих у кронах дерев пташок.

Йому, вахмістрові Штудеру, було якось мулько на серці...

Спочатку все йшло аж надто добре, а тепер його чомусь найдужче гнітив сон минулої ночі. Вранці оглянув пістолет. Дешевенька модель, він невиразно пам'ятав, що бачив такий у Берні на якійсь вітрині. Дванадцять чи п'ятнадцять франків, здається. Вчора Штудер зателефонував із жандармського поста, назвав номер пістолета й попросив поцікавитись у магазинах, де продають зброю. Звичайно, з'ясувати, хто купив, справа майже безнадійна... Але, може, пощастить довести, що Шлюмф ніяк не міг купити цього браунінга...

Коло нього хтось зупинився. Спочатку Штудер побачив тільки дві чорні холоші, добре випнуті на колінах. Потім його погляд неквапно рушив угору: величезне черево, яке стримував широкий тканий пояс, відкладний комірець, чорний вузол краватки. І нарешті вмощене в складках жиру обличчя старости Ешбахера. Штудер згадав свій сон.

Але Ешбахер аж саяв приязню. Він чемно привітався, спитав, чи можна сісти до Штудерового столу, щиро потиснув вахмістрову руку, а потім, відсапуючись, сів... Офіціантка, не чекаючи замовлення, принесла великий куваль світлого пива, яке зникло в Ешбахеровому нутрі, тільки трохи піни зосталось на дні куваль...

— Ще один, — сказав староста й відсапнувся. Поплескав старого Еленбергера по руці, а той пирхнув якось чудно, наче кіт, що не знає, чи йому замуркотіти вдоволено, а чи засичати сердито на того, хто його потривожив.

Ешбахер зам'яв незручність, запропонувавши зіграти партію «цугера».

Офіціантка, що принесла друге пиво, метнула назад, повернулася з простилочкою для карт, розстелила її на столі, поклала загострений брусочок крейди на чисту гри-

фельну дошку й відійшла, прихопивши три порожні кухлі.

— Три рапи за очко? — запропонував Ешбахер.

Старий Еленбергер похитав головою. Маска бувалого чоловіка, що без акценту говорить по-французькому, змінилась іншою. Тепер за столом сидів старий дядько, який неприємно рипучим голосом промовив:

— Три рапи замало. Я менш як по десять не граю...

Штудерові стало ще мульткіше. «Цутер» — з біса ризикувана гра. Коли не пощастить, і незчуєшся, як програєш п'ятнадцять франків... А п'ятнадцять франків — то гроші!.. І програш у карти не годиться вносити до списку службових видатків. Але, знов же, Штудера так цікавила поведінка обох його партнерів за грою, що він урешті ствердно кивнув. Ешбахер підтяг до себе простилку й написав на верхньому краї три ініціали: «Ш», «Ел.» і «Е». Тоді заходився тасувати й здавати карти. Старий Еленбергер видобув з кишені піджака окуляри в залізній оправі й начепив на ніс...

У першому турі Штудер набрав півтора ста очок. Він перевів дух.

— Вахмістре, — сказав староста й почухав нігтем під своїм котячим вусом, — я чув, ніби ви скоро йдете на пенсію?

— Так, — потвердив Штудер.

— Що ж, — Ешбахер одним рухом розпустив свої карти віялом, підняв їх перед очі й повів далі: — У мене для вас... У мене для вас є дуже цікава пропозиція. Один мій знайомий, — довірчо провадив він, — відкрив детективне бюро й шукає ділову людину, яка знала б мови, мала трохи клею в голові й могла самостійно провадити розслідування. До роботи треба приступити якомога скоріше. Про те, щоб вас без мороки відпустили з поліційної управи, я подбаю сам. У мене є зв'язки. Згода? Тоді я завтра зателефоную...

— Штудерові краще було б не дуже заслухуватися змієловою дудочки, — докинув Еленбергер. — Бо змієлови завжди обіцяють зірку з неба, а як придивишся ближче, то воно навіть не світлячок.

Ешбахер сердито скинув на нього оком.

— А може, Еленбергерові краще було б не дуже розтуляти писок, бо ще ворона влетить, — злобно сказав він.

— То хай пан староста віч-на-віч робить свої пропозиції Штудерові. А коли він їх робить прилюдно, то я маю цілковите право висловити й свою думку.

Штудер перетасував карти.

З-за столу поряд підвівся Армін Вічі, обняв офіціантку за стан і потяг її на поміст для танців, хоч вона й опиралась. Підвівся й перукарчук Гербер із червоними губами, взяв Зонью за руку. Дівчина пішла з ним видимо неохоче.

Штудер задивився на ці дві пари, що танцювали на помості, тулячись одне до одного. Зонья вперлась долонею в плече перукарчукові, ніби хотіла зберегти певну відстань. Музика грала, а Шраер ще й приспівував: «Вітаю, вітаю, як кажуть швейцарці...»

— Ну, ну, — квапив Ешбахер, — граймо вже!

Але й він обернувся й став дивитись на танцюристів.

— Еге, Зонья, — кивнув він головою. — Славне дівча!

— Ну, Ешбахер мусить це знати краще за будь-кого, — тихо зауважив Еленбергер, потім знову зареготав несподівано гучно, як на його кощаву статуру.

На дверях, що вели з будинку в садок, з'явилась господиня, роззирнулася, ніби когось шукаючи, побачила їхній столик і рушила до них.

— Пане старосто, — мовила вона фальцетом Грітлі Венгера, — вас просять до телефону.

— Гаразд, — буркнув Ешбахер. Може, це щодо його вкраденої машини.

Штудер нашорошився.

— А коли ж це у вас украли машину? — спитав він.

— Учора ввечері, — відповів Ешбахер. — Він поставив її отут перед «Ведмедем», а як опівночі зібрався додому, її вже не було. Забув замкнути дверцята.

Штудер подумки лайнувся. Навіть на Мурмана не можна покластися. Чому жандарм не розповів йому про це?

— Зараз повернуся, — сказав Ешбахер і пішов за господинею. Своє товсте черево він ніс перед собою, як мандрівний крамар коробку, в якій викладено його крам.

Старий Еленбергер раптом знову став висококультурним чоловіком, заговорив вишуканою французькою мовою й натякнув Штудерові, що старости треба остерігатися.

— А ви ще казали, що староста дурний, як Боже телятко, — нагадав йому Штудер.

— Та то просто вираз такий, — відказав Еленбергер і розсіяв свої карти по всьому столі. Ні, він не дурний, той Ешбахер, о ні... Його, Еленбергера, не здивувало б, якби виявилось, що ота крадіжка машини — то такий собі викрут, і більш нічого. Та староста вже вертався. Його котячі вуса перекособочила крива усмішка.

— В Туні злапали, — сказав він. — Доведеться їхати по неї. Але вам теж треба до телефону, вахмістре, з вами хоче говорити слідчий...

— Зараз? У неділю?

— Так... А ввечері можете повертатись до Берна. Справа вже вирішена...

— Га? — спитав старий Еленбергер.

Але Ешбахер насадив на голову свій фетровий капелюх із широкими крисами, попрощався: «Бувайте здорові», — й пішов.

Біля телефону справді був слідчий.

Найперше він сказав:

— Ну, що ж, Шлюмф признався, вахмістре...

— Признався? — крикнув Штудер у телефон. Його вже по-справжньому брали чорти. Бо такі забагато зійшлося докупити: сон минулої ночі, пістолет, порожні гільзи у вазі на фортепіано, старостина пропозиція, напруження між Еленбергером і Ешбахером, Зонья Вічі, що танцювала з перукарчуком Гербером, а ще, насамперед, — відповідь жандарма Мурмана на запитання, чи вважає він Шлюмфа винним: «Тринди-ринди!» Так сказав Мурман.

— Отже, Шлюмф признався, вахмістре...

— Коли? — сердито спитав Штудер.

— Сьогодні після обіду, о пів на першу, якщо вас цікавить точний час...

Ще й іронія! Цього вже було забагато для вахмістра Штудера!

— Гаразд, — зовсім тихо сказав він. — Я завтра вранці приїду до Туна, пане слідчий.

— Ви вважаєте, що маєте їхати саме сюди?

Це геть відбило Штудерові терпець. Що він, цей слідчий, не може говорити по-людському? Не міг сказати простіше?!

— Так, — прохрипів Штудер, — це необхідно!

У слухавці кахикнуло.

— Та це я просто питаю, — примирливо сказав слідчий. — Бо я радився також із паном прокурором, і той теж гадає, що даліше розслідування буде зайве. От ми й вирішили відкликати вас...

Штудер не дав йому договорити.

— Прошу, — сказав він якнайвишуканішою літературною мовою. — Відкликати мене ви можете. Та все ж я б радив вам спочатку познайомитися зі спеціальними дослідженнями щодо признань обвинувачених. Річ у тому, що признання бувають різні... А втім, якщо вам так хочеться мене відкликати, можете це зробити. Я, бачте, й сам уже думав про те, щоб узяти відпустку. Герценштайн сподобався мені надзвичайно. Тут таке чисте повітря!..

Може, я й дружину сюди викличу. Коли ви спіймали того, хто вкрав машину?

— Гм-гм?.. — гмукнув слідчий. — Того, хто вкрав машину? Сьогодні вранці його затримано. Рецидивіст...

— Він розмовляв зі Шлюмфом?

— Так... певне... мабуть, розмовляв. Ми посадили його в ту саму камеру...

— Та що ви!.. Ну, до побачення, пане слідчий. До завтра. Може, я привезу ще одного важливого свідка... — І Штудер повісив трубку.

Більш ніхто не танцював. Усі столи були зайняті. Офіціантка бігала з тарілками тонкої ементальської ковбаси, товстої жирної кминової, матоволискучого сервелату. То ті то ті замовляли ще світло-жовту гірчицю в скляних баночках. На столах з'явилися пляшки з вином. Армін Вічі замовив пляшку ноєнбургерського. Зонья тільки пригубила. Вона мала якийсь переляканий вигляд.

Троє музикантів із «Convict Band» у своєму ядуче-жовтому вбранні — із коротких рукавів стирчали жилаві, засмаглі руки, — сиділи за столиком, якого присутні зовсім близько до Еленбергерового. Але Еленбергер гордо, штивно сидів за своїм столиком сам. А перед хлопцями стояли дві пляшки вина й великий таріль із шинкою.

Йдучи між рядами столиків, Штудер мимохідь завважив, що Армін Вічі скорчив зневажливу усмішку, а Зонья зіперлася щокою на тильний бік долоні й невидючим поглядом дивилась перед себе; її келих був ще повний, і соковита кминова ковбаса лежала на тарілці перед нею незаймана.

А вахмістр знову сів за столик старого Еленбергера. Музиканти раптом одноставно захотіли випити за вахмістрове здоров'я. Перед ним на столі раптом з'явився порожній келих, тоді підвівся музикант Шраєр із пляшкою в руці й налив Штудерові вина...

— За п'ять хвилин будьте коло пошти, пане вахмістре, — шепнув хлопець. — Я вам дещо покажу...

Штудер скосував на Еленбергера — той начебто нічого не побачив — і непомітно кивнув Шраєрові. «Що це означає? Що знає цей хлопець?» Тоді цокнувся з усіма трьома — з Бухегером, сухорлявим чоловіком із неправильними рисами обличчя й великими, схожими на совочки, зубами, — з Бертелем, ім'я якого він забув, але його самого невиразно пам'ятав: може, і його колись заарештовував? Тепер він грав на контрабасі і, видно, ладнав з усіма іншими...

Вахмістр Штудер голосно сказав:

— Випиймо за музику! — і вихилив свій келих. Йому пригадалося кумедне прислів'я: «Вино після пива — то втіха правдива, а пиво після вина — то звичка дурна...» Слова вчепились голови, і він мусив сказати їх уголос, троє музик засміялись, ніби з обов'язку, та коли сміх відлунав, Штудер тихо промовив:

— Шлюмф признався, що це він убив!

Спостерігати реакцію чотирьох чоловіків за столом було дуже цікаво. Старий Еленбергер прокашлявся й сказав так само тихо:

— *Vous n'y comprendrez jamais rien, commissaire...* (Ви нічого в цій справі не зрозумієте...)

Бертель схопився — він був схожий на кмітливу мавпочку — й на повний голос вилаявся, згадавши в тій лайці Спасителя й мільйони зірок.

А Шраєр провів долонею по довгому чорному волосі, трохи повернув обличчя вбік, а Бухегер, худючий ведмідь, тільки й промовив:

— Йолоп!

Еленбергер сказав так, щоб ті троє молодих за сусіднім столом добре почули кожне його слово: «Оце так! То Шлюмф, виходить, признався!» — й ледь помітним рухом

голови показав вахмістрові: подивіться, мовляв, на Зонью, її брата й того перукарчука. І справді, на той стіл звістка подіяла ще дивовижніше.

Зонья вся зіщулилась, пальці зціпила в кулак, випростала спину і втупила ненависний погляд у брата. Потім тихо у нього спитала. Армін здвигнув плечима. Перукарський підмайстер Гербер поблід, його доти землистий вид зробився аж зелений, він заспокійливо погладив Зоньїну руку, ніби хотів сказати: «Не хвилюйся, дівчинко, хай Шлюмф пропав, але ж є ще я...» Потім на обличчі в Зоньї проступив ляк, вона хотіла встати, але брат і Гербер стримали її, втиснувши в руку келиха. Зонья трохи випила, потім дістала з сумочки носовичка, втерла очі й позирнула на Штудера. Штудер ледь підняв руку заспокійливим жестом; тоді Зонья раптом усміхнулась довірливо, і Штудер зрозумів, що він, коли буде потрібно, може розраховувати на її підтримку.

— Мені, мабуть, доведеться облишити Шлюмфову справу... — голосно сказав Штудер, підвівся, вклонивсь усім довкола й, широко ступаючи, рушив із садка.

За п'ять хвилин його наздогнав Шраер. Він уже перевдягся з оркестрантського строю в звичайний костюм.

— Я добре знаю Шлюмфа, — сказав Шраер, пристосовуючись до вахмістрової ходи. — І казав йому зразу, тільки-но він найнявся до Еленбергера: «Стережись, не злигуйся зі спідницями, це ніколи до добра не доводило. Ну, офіціантка якась там, то ще дарма. Але дівчата з селища — боронь Боже!» Що, хіба не так, пане вахмістре?

Штудер буркнув щось і зітхнув. Тим, хто вже відсидів термін, нелегко доводилося, коли вони, вийшовши на волю, знаходили собі роботу. Досить було, щоб хтось упізнав такого й гукнув йому навздогін: «Тюряжник!» — і що йому тоді робити? Скаржитись? Та навіть це слово

не було потрібне — слово, яке вважалось найстрашнішою образою; досить було самим ставленням продемонструвати зневагу. А то, власне, здебільше були не такі-то й погані люди... Коли Штудер свого часу заарештував оцього Шраера, що той саме робив? Допомагав жінці, в якій мешкав, лушити квасолію... Так, справді...

— То що ти хотів мені показати? — спитав Штудер.

— Зараз побачите, пане вахмістре... Справа в тому, що Вічі сам відібрав собі життя...

Знов це твердження! Мурман теж так гадає. Самогубство!.. Та хай йому абищо! Хіба той Вічі чаклун чи що?..

Він, звісно, мав довгі руки. Та хай навіть зумів націлити пістолет собі за праве вухо й вистрелити з цієї пози, однаково лишається один нез'ясований факт: відсутність порохових слідів. Зменшений заряд? Неправдоподібно. А як же? Уявм собі, що йому стало відваги — але ж тоді хтось мусив після пострілу прийти й забрати браунінга. Того самого браунінга, що потім лежав схований під обгортковим папером у кухні пані Гофман. Хто його там сховав? Хто забрав пістолета в лісі? Й оце називається з'ясована справа?

— А чого це ти вирішив, що Вічі сам прострелив собі голову?

— Та оце ж я й хочу вам показати...

На шляху завивали автомобілі. Злобно дирчали мотоцикли. Відчувалася неділя. Будинки мали знелюдний вигляд, але навіть сьогодні вони не були німі. Там щось рипіло, там гуло, часом долинали уривки мелодії...

Герценштайнські гучномовці бавилися з атмосферними перешкодами, доглянути їх нині було нікому... Тому вони самі від себе пустували, аби присмачити нудьгу безлюдного надвечір'я. Протягом тижня для них було так багато діла... Вони співали, грали, говорили. Професори, урядові радники, священники, психологи... Гучномовці

слухняно повторювали слова, що їх вичитував якийсь поважний добродій з написаного, й ті слова пхались у вуха герценштайнцям, просочували їхні голови... Вони діяли так, як обліжний дощ на мочарище... Гучномовці були владарями в Герценштайні. Хіба ж сам староста Ешбахер не говорив голосом диктора?..

Аж ось нарешті оселя Вічі. Й тут крізь позачинені віконниці гриміло радіо, та ще й так гучно, що Штудер спершу подумав, ніби в котрійсь із кімнат зібралась компанія... Але то був тільки один із самотніх гучномовців, що не хотів мовчати й нудитись.

«Гірська тиша» — було виведено на фасаді синьою фарбою, що вже почала лупитися. І ще — «Заходьте до оселі, несіть думки веселі...»

Чому ці слова діяли на Штудера, ніби глум? Думки веселі? Чи в житті родини Вічі справді були колись веселі дні? Він побачив Венделіна Вічі в камізельці, без піджака, як він читає газету, підводиться, щоб під'язати до шпалери неслухняну гілочку... Пронизливо задзеленчав дзвінок у крамниці... Балачки про політику...

А тепер Вічі лежав у побіленому вапном підвалі з діркою від кулі за правим вухом...

Штудер здригнувся. Шраер сказав:

— Ідіть за мною, пане вахмістре! — Й рушив уперед через садок до старої повітки, в якій вже попрогиналися крокви... Дверей не було, на їхньому місці з'яв чорний отвір.

Але в повітці було не так-то й темно. Кілька черепчин розбилось, і світло, що проникало крізь дірки, змішувалось із темрявою в сіру сутінь...

Поламані лопати, погнуті граблі, порожні ящики, пакувальна стружка, коробки з-під прального порошку, обгортковий папір... Блискучі порошоківки танцювали в світляних стовпах, що сягали від даху до підлоги.

— Ну, що тут? — спитав Штудер і закашлявся. В повітці йому було важко дихати.

Шраер підійшов до столу ящиків, обережно відсунув його вбік і нарешті витяг якісь двері — очевидно, двері повітки, на яких іще теліпались іржаві завіси.

— Маєте ліхтарика? — спитав він.

— Маю.

— То присвітіть, — зажадав Шраер.

Штудер провів променем по дверях. І тихо свиснув крізь зуби.

Дві, чотири, шість, десять — п'ятнадцять дірочок від куль. Усі посередині дверей. Усі поміщались у прямокутнику заввишки сантиметрів шістдесят, а завширшки — з сорок. І той прямокутник був світліший за решту поверхні зчорнілих від негоди дверей. Штудер нахилився нижче. Так, прямокутник простругано: на дошках було видно сліди рубанкового леза...

Але найдивніше в тих дірочках від куль було ось що: перші, в лівому верхньому кутку прямокутника, мали явно обсмалені краї.

— Сліди спалаху! — тихо промовив Штудер.

Дірочок із такими слідами було п'ять. Коло шостої сліди були не такі помітні, і що нижче в прямокутнику, то менше й менше. Останні три дірочки мали чисті краї, деревина навколо них лишилася біла.

Двері були товсті. Всі кулі засіли в дошках. Штудер вийняв із блокнота тоненького олівчика й заходився виміряти глибину дірочок. Ліхтарика він тицьнув у руку Шраєрові. Штудер виміряв по кілька разів, морочився так і сяк, притискав ніготь великого пальця до олівця, аби по змозі точніше — до частки міліметра — визначити можливу різницю в глибині дірочок. Усі п'ятнадцять дірочок були однакові завглибшки. Отже, і останні постріли, де краї дірочок лишилися чисті, зроблено з тієї

самої відстані, що й перші. Чому ж тоді в перших дірочок обсмалені краї?

— А чому коло перших дірочок є сліди пороху?— голосно запитав Штудер.

Шраєр захихотів. Його неприємне хихотіння нагадало Штудерові про в'язницю. Воно звучало так затаєно-хитро.

— Ну, кажи вже, коли щось знаєш! — гримнув він.

— Та я не певен, пане вахмістре, — відказав Шраєр. — Але ви ж і самі знаєте: коли перед дулом тримати папірця, то всі порошинки зостануться на ньому, і...

Штудер розсердився:

— І ти собі уявляєш, що Вічі лівою рукою підніс до дула газету, а тоді вистрелив? Не розкажуй мені...

Шраєр похитав головою. Тоді видобув щось із кишені й присвітив ліхтариком. То був червоний прямокутничок картону. На ньому стояло: «Riz La Sgoix». Обкладинка з пачечки цигаркового паперу.

— Це я знайшов тут, у повітці, — скромно мовив Шраєр. — Тоді, коли нишпорив тут. На другий день після арешту Шлюмфа. Отак.

— Ну і що? — спитав Штудер.

— У Вічі ніхто не курив самокруток. Старий курив сигари, останнім часом — люльку. Армін курить англійські сигарети, ті, що вони продають у своєму кіоску. Отже...

— Що «отже»? — перебив Штудер. Шраєр почав його цікавити.

— Я зміркував собі так: старий Вічі брав кілька листочків, зминав їх і запихав спереду в дуло пістолета. Йому треба було випробувати, скільки листочків потрібно, щоб дірочка виходила чиста. Тому він і стріляв так багато разів. Поки нарешті вийшло...

— Щось схоже, — сказав Штудер. — Мудровано, але можливо.

Він замислено крутив у пальцях червоний клаптик картону. Коло нього ще був один тоненький аркушик. Штудер відірвав його, підпалив сірником, держачи в пальцях, і поклав на долоню. Папірчик згорів швидко, яким полум'ям. Штудер посвітив ліхтариком на попіл. Дрібочка чорних решток. І все ж, коли Вічі вживав по кілька листочків, попіл не міг пропасти весь. Сліди його мусили знайтись у рані. Але асистент у судово-медичному ні про що таке не згадував. А Штудер був певен, що дослідження провели ґрунтовно... Треба ще зателефонувати тому італійцеві, шкода, що сьогодні неділя...

— Це ти добре зробив, Шраєр, мені б таке й на думку не спало. Але чи зможемо ми переконати цим присяжних? А браунінг? Його ж не знайшли коло трупа... Хто його підібрав? І хто відніс кудись?

— Шлюмф, хто ж іще, — відказав Шраєр. — Але, може, ходімо вже, пане вахмістре? Бо стара, — Шраєр мав на увазі пані Вічі, — щохвилини може повернутися з роботи. Вона зачиняє кіоск десь між четвертою й п'ятою годиною. Навіть у неділю, а зараз уже п'ять хвилин на п'яту...

— Заховай ще двері, — сказав вахмістр.

Шраєр узяв двері, приставив до стіни, а перед ними нагромадив ящиків та коробок.

— Аби тільки їх не спалили, — зітхнув Штудер. — Бо тоді в нас не буде жодного доказу...

Еге, доказу... Гарний мені доказ!

Вони вийшли з повітки, перейшли садок, зупинились на хвильку в садовій хвіртці, озираючись на будинок. А коли вже хотіли вийти на вулицю, їм заступила дорогу чорна кошава постать.

— Ви прийшли до мене, добродію? Чи, може, шукали ще чогось? На моїй садибі? Пане вахмістре! — З кожним запитанням тон ставав трохи різкіший.

АНАСТАЗІЯ ВІЧІ, В ДІВОЦТВІ МІШЛЕР

Штудер досі бачив пані Вічі тільки побіжно, того дня, коли приїхав. І оте, що він подумки цілком мимоволі охрестив її Анастазією (навдивовижу, виявилось, що він угадав), мало цілком зрозумілу причину.

Річ у тому, що пані Вічі наче зійшла з карикатури на цензуру. А цензуру під час війни французи прозивали «Анастазією».

Висипавши всі свої запитання, пані Вічі перевела дух. Її несхвальний погляд був зупинився на Штудеровому супутникові. А цьому чого тут треба, спитала вона, і це останнє запитання було особливо їдке: голос аж зривався. Шраер почервонів.

Штудерові стало неприємно, але він не дав цього знака. А що великі пальці на його ногах виконували в черевиках маленький таночок, цього ж нікому не було видно.

— Ми до вас, пані Вічі, — відповів він, і то зовсім тихо — певне, щоб компенсувати надто гучний голос жінки. — Ми оглянули ваш садок. Гарний садочок, просто чудовий. Трохи занедбаний, але, звичайно, я розумію...

— Ви ще не були в мене? — спитала пані Вічі.

Штудер подивився на неї. Що це — пастка? Ні... Навряд. Отже, Зонья не розповіла нікому, що він приходив. А втім, пані Вічі й не чекала на відповідь.

— Коли вам, пане вахмістре, треба про щось спитати, заходьте... Я не маю чого приховувати, — сказала вона. — Нічогісінько. Наше сумління чисте, а це не всі можуть сказати про себе.

Тепер Шраер поблід. І затремтів. Просто диво, які вони насправді вразливі — ці буцімто биті й терті хлопці!

— Спокійно, спокійно, — тихо сказав Штудер і поклав руку йому на плече. — Іди вже. Дякую тобі. Ти мені дуже допоміг. Бувай.

Шраер мовчки простяг вахмістрові руку. З жінкою він не попрощався.

— Ви занадто добрі до цих людей, пане вахмістре. Заходьте, не стояти ж нам під дверима.

У кухні було прибрано. У зливальниці не стояв брудний посуд. Гребінець зі столу зник. І в вітальні теж поприбирали.

Вази під портретом Венделіна Вічі не стало.

— Сідайте, пане Штудер. Я принесу чогось випити. Ви ж, напевне, хочете.

Пані Вічі вийшла й повернулася з пляшкою малинового сиропу й двома склянками. Штудерові хіть-не-хіть довелося пити той сироп за компанію з господинею. Він ледь здригнувся.

— Мій сердешний чоловік... — сказала пані Вічі й шморгнула носом. Тоді втерла хусточкою очі, хоча вони й були сухі.

— Так, так... — мовив Штудер і прикрив долонею склянку, бо пані Вічі хотіла ще долити йому липкої рідини. — Сумно, що йому довелося отак піти з життя. Але, може, воно й не без добра...

— Добра? Якого це добра? Що ви маєте на думці?

— Ну, страхову суму... — пояснив Штудер і заходився неквапно розкурювати сигару. А на нього сипонула ціла злива слів. Штудер не зупиняв її...

Дивно: перед ним постало справжнє видиво.

У кімнаті раптом ніби стемніло. Лампа з зеленим дашком лле м'яке світло. На столі стоять порожні тарілки. За чільним краєм столу сидить покійний Венделін Вічі. Праворуч від нього — дружина, ліворуч — Зонья, навпроти — син.

Вічі мовчить, обабіч рота й на лобі в нього прорізалися зморшки втоми. Зате жінка торохтить не вмовкаючи. Вона нарікає. Це він в усьому винен, тільки він. Він загнав усіх у борги, тож тепер хай стягує родинний корабель з

мілини. Він брав гроші, нікого не питаючи, та й акції Кройгера хто купив, як не він? Хіба неправда? Вічі піднімає руку — білу, худу руку, — ніби хоче щось заперечити. Але жінка пиляє далі. А він хай мовчить, його діло мовчати. І раптом вона вимовляє пошепки: страхування б дало гроші... Нещаслива пригода... Нічого поганого. Але треба зробити все так, щоб було схоже на напад. У селищі вистачає таких, що вже бували за ґратами, на них і можна звернути все.

Втручається син. Адже сестра простоює з одним таким, то хай це вона впорає. Хай домовиться з ним про побачення, щоб він потім не мав алібі. Тоді можна буде звинуватити того типа, а ще як і батько його впізнає, йому вже не буде як викрутитися.

Вічі зціпив руки й увесь час трусить головою, але на нього ніхто не дивиться. Злива слів періщить далі. Син змінює матір, мати сина. Зонья сидить мовчки й плаче в хусточку. Марна річ, їй ніде шукати захисту від планів тих двох...

Чи часто розігрувалась ця сцена, отак, як бачив і чув її Штудер тут, у вітальні дому Вічі, поки стара Анастасія все переконувала його, а її слова свистіли повз його вуха, наче осоружний північно-східний вітер?

Штудер кивав головою, весь час кивав на жінчині слова. Однаково то все брехня, навіщо ж йому слухати? Він уже виразно бачив перед собою повітку.

Жінка тримає в руці ліхтар. А Вічі випробовує пістоleta. Стріляє у виструганий на дверях прямокутник — щоразу з відстані десять сантиметрів. Не більше й не менше. Пробує стріляти крізь цигарковий листочок, потім крізь три, крізь п'ять... При скількох папірцях порохових слідів уже не буде?..

...П'ятнадцять набоїв, подумав Штудер. А де ж коробка? Треба її розшукати. А перед очима знов картина: Венделін Вічі при світлі ліхтаря вправляється в стрільбі. Ну,

а дружина напевне тримає мішка, щоб приглушити постріли.

Чи можливо, щоб ніхто з сусідів нічого не чув? Може, вони щось і чули, найближчий будинок стоїть метрів за півсотні. Може, піти туди попитати?..

І раптом Штудер, немов крізь сон, тихо сказав, перебиваючи безперервний потік слів пані Вічі:

— А коли ваш чоловік стріляв у двері, ви там тримали мішка, щоб приглушити постріли?

Склянка випала з рук Анастазії на підлогу й розлетілась. Жінка широко розплющила очі; одне було затягнене білою плівкою.

— Як?.. Що?.. — пробелькотіла пані Вічі.

— Нічого, нічого, — втомлено відмахнувся Штудер. — Усе це ні до чого, адже Шлюмф у всьому признався.

Але з-під напівопущених повік Штудер зацікавлено придивлявся до жінки.

Вона перевела дух. Підвелася, вийшла в кухню, вернулася з совком і змела в нього скалки.

— Бити посуд — на щастя, — тихо сказав Штудер.

Злобний погляд жіночих очей. Тоді:

— Ах, так! Убивця нарешті признався! Щастя! Тоді вам більше нема чого тут робити, вахмістре. (Уже без «пане»! Штудер усміхнувся).

— Ваша правда, пані Вічі, мені більш нема чого робити...

Котра воно година? Надворі ще білий день. Повітка стояла в кінці садка, її було добре видно з вікна. Штудер довго дивився на неї. Він думав: «Сю ніч мені слід би чатувати десь тут поблизу, мати з сином спробують спалити двері. Може, не варт було казати? Та ні, все гаразд. Нагнати страху часом корисно. Хоча вся ця справа безнадійна. Темно, темно... Таки мав рацію комісар Мадлен! Убивство в селі... Може, не тривожити більше того Вічі?

Він пожертвував собою задля родини... Застрелився, щоб сім'ї виплатили страховку... А чи справді він застрелився?.. З відставленою під прямим кутом рукою?.. Може, за цією історією криється ще щось?.. Але хто ж тоді стріляв? Шлюмф? Таки Шлюмф?.. Можна стати вбивцею з кохання? Чом ні... Та однаково не йметься віри... Армін? Маднечлан?.. Ні, ні, такий боягуз... Мати?.. Тринди-ринди! Тоді хто ж? Якби тільки довідатись, хто купив пістолета, може, за це пощастило б зачепитися...

— А де працює в Берні ваша дочка? — спитав Штудер голосно.

— У Леба.

Голос старої жінки тремтів. Треба вже дати їй спокій, цій пані Анастазії, подумав Штудер. І простяг руку, щоб попрощатись. Але пані Вічі не побачила тієї руки. Дрібненько ступаючи, вона підійшла до дверей і відчинила їх. На обличчі в неї застигла усмішка.

— До побачення, пане вахмістре, — сказала вона. Штудер мовчки кивнув головою.

ШВОМ

Ще на вулиці Штудер почув музику. Особливо гучно бриніла ручна арфа. Здається, Шраєр знову зайняв своє місце...

І хто ж сидів за столом, наполегливо втовкмачуючи щось Армінові Вічі? Хто був той чоловік у сорочці з високим стоячим комірцем, сірих фланелевих штанях та чорних високих черевиках із шнурками?

Вчитель Швом.

Він схопився, коли Штудер проходив повз нього. Обличчя в Швома було якесь по-дитячому безпорадне. На верхній губі — біляві вусики.

— Пане вахмістре, — задихано сказав учитель Швом, — я чув, що ви розслідуєте вбивство Венделіна

Вічі. Я довго вагався, перше ніж відкрити вам те, що знаю про цю справу. Але сумління владно змушує мене допомогти правосуддю моєї батьківщини, і я...

— Швом, не балакай так багато, — брутально промовив Армін. Штудер суворо глянув на юнака. Той кивнув головою, ніби хотів сказати: «Витріщайся скільки хочеш, я тебе не боюсь!»

— Може, ви перейдете за мій стіл, пане вчителю? — чемно запросив Штудер і показав рукою на стіл, за яким ще сидів старий Еленбергер і замислено крутив між великим і вказівним пальцями свій келих.

Швом перейшов до того столу й сів. Сів на самий краєчок залізного садового стільця, потім витяг з кишені хусточку й утер лоба. Обличчя в нього було майже так само жовте, як і кучерявий чуб.

— Бачте, того вечора, коли бідолашний пан Вічі загинув від руки вбивці, — сказав, мнучи руки, вчитель Швом, — я випадково почув два постріли...

— Он як? — сухо перепитав Штудер.

— Пхе! — пхекнув старий Еленбергер і скривив кутики вуст.

— Так! — Учитель кивнув головою. — Два постріли. Того вечора я випадково пішов прогулятися у лісі. В супроводі... Гадаю, можна не казати, з ким я був у лісі?

Еленбергер гучно зареготав своїм басом, і вчитель іще дужче збентежився.

— А можна поговорити з вами наодинці, пане вахмістре? — спитав він і зашарівся.

Штудер похитав головою. Його цікавило не стільки те, що мав розповісти йому вчитель, скільки те, що він явно хотів замовчати. А з його поведінки можна було здогадатися, що саме він приховує.

Вчитель Швом прокашлявся.

— Близько десятої години я звернув з путівця на лісову стежку. Пішов до лісу просто так і не думав ні про

що. Вечір був тихий і лагідний, у гіллі щебетали заспані пташки...

— Пхе!— знову фиркнув старий Еленбергер, але Штудер відмахнувся од нього. За Арміновим столом уже не було нікого. Гербер знову танцював із Зоньєю під ненависними поглядами музикантів з «Convict Band», «Maquereau» танцював з офіціанткою і неначе щось їй завзято пояснював (може, хотів на щось намовити).

— ...і час від часу пробігав до місця свого спочинку якийсь звір. Я вже зайшов зі своєю... зі своїм супутником досить далеко в глибину спокійного лісу, коли раптом до мене долинуло зі шляху тріскотіння мотоцикла, що наближався звідкись, — легкого мотоцикла, хотів би я додати...

— Додавайте на здоров'я, — озвався старий Еленбергер й уривчасто захрипів. Чи то був сміх?

Але вчитель більш не давав збити себе з плигу.

— Ті звуки, коли дозволите так їх назвати, несподівано урвались. Я почув, як затріщало гілля...

— А ви можете оцінити відстань? Тобто відстань, на якій ви перебували від шляху? — спитав Штудер і зачадів своєю сигарою.

— Точно — навряд, — тихо відказав Швом. Він мав спантеличений вигляд. Його очі розгублено дивились у далину, а далиною тут був повний клієнтів садок при ресторації. — Можливо, я зумів би розшукати місце, на якому стояв...

— Добре, — сказав Штудер. — Далі, пане вчителю.

— На цю першу частину, тобто на наближення мотоцикла і на його раптову зупинку, я, звичайно, тоді не звернув особливої уваги. Лиш потім, коли в селищі заговорили про те, що на шляху знайшли легкого мотоцикла марки «Цендер», який нібито належав Венделінові Вічі, жертві нещасливого випадку, мені спало на думку...

«Нещасливого випадку»? — подумав Штудер. — Чому цей Швом спочатку говорив про «загибель від руки вбивці», а тепер уже — про «нещасливий випадок»? Це що, зумисне? Штудерові пригадалось, як брутально накинувся на вчителя Армін Вічі.

— Далі, — сказав Штудер.

Але Швомові не було потрібне це заохочення. Він сам уже говорив, супроводячи свою мову жестами, що мали додавати їй патетики.

— І ось раптом у лісовій тиші прогриміли два постріли. Моя... мій супутник здригнувся. Я заспокоїв його. Мовляв, нічого небезпечного. Та оскільки я боявся, чи, краще сказати, моя... мій супутник боявся, що на нас можуть напасти, ми кружним шляхом вийшли з лісу й опинились на шляху дуже далеко від села. Далі пішли вже шляхом. Трохи згодом побачили на узбіччі дороги покинутого мотоцикла. Він був прихилений до дерева...

Швом на хвильку замовк.

— Але ви не бачили нікого? — спитав Штудер.

— Ні, не бачили. Тільки чули. Після пострілів — тупіт ніг. Помітили ми і якусь темну тінь, але не з боку шляху, а з протилежного, там, де ліс межує з розсадником пана Еленбергера.

— Темну тінь? — спитав Штудер. — А ви не можете змалювати її докладніше?

Замість відповіді Швом дуже лагідно спитав:

— Адже справу вже вирішено, бо Шлюмф признався? Чи ні?

— Звичайно, звичайно. — Штудер дивився на свої сплетені пальці й прислухався до інтонацій співрозмовника. Чому цей учитель почав зі свідчення, а потім несподівано, ще не докінчивши, спитав, чи справу вирішено? Тут були дві можливості: або Швом просто хотів додати собі ваги, щоб відіграти в процесі важливу роль, і це була дуже ймовірна можливість, — або ж цей Швом

знав щось, але з певних причин не важився сказати правду й хотів виплутатися, повідомивши тільки про половину побаченого, — можна сказати, для заспокоєння власного сумління. Бо він таки знав щось, тут не було сумніву. Неспроста більш-менш освічена людина, — все ж таки Швом був учитель школи другого ступеня, — вдаряється в таку досить пусту фразеологію, як «заспані пташки щебетали в гіллі». Та ще й оте слівце, яке, мабуть, вихопилось в учителя цілком мимовільно: «жертва нещасливого випадку».

За столом панувала мовчанка. Музика затихла, мелодію дограно, і гомін голосів залунав гучніше. Троє з-за сусіднього столика повернулись. Зонья дивилась на вчителя байдуже — отже, вона, видно, не була «супутником» учителя, коли взагалі можна робити висновки. Зате Армінове обличчя було ледь перекривлене. Здавалося, він когось шукає. Кілька разів очі його ковзнули по Швомові, ухилилися, ніби знов почали когось шукати, зупинились на дверях, що вели з ресторації до садка... Там стояла офіціантка. І Штудер не стільки побачив, скільки відчув, як вона ледве помітно кивнула — легкий рух голови, здригання кутика вуст... Армін відхилився назад, позіхнув, прикрив долонею рота. Ледь помітний кивок — той позіх, певне, був лише спробою відвернути увагу можливих спостерігачів од руху голови...

Штудер уже не відчував втоми. Йому здавалося, наче він знову в гущі подій. Його не виведено з дії. Насамперед — видно було, що відбувається щось, слід чекати нових, Штудер відчував це кожною жилкою. Він лишався спокійний. Спочатку треба витиснути все, що можна, з оцього білявого губчастого чоловіка, з оцього вчителя, а потім...

У Штудера вже склався план на завтра.

Але ж скільки всього може ще статися до завтра!.. Попереду ціла ніч. Він, вахмістр Штудер, знав, що цієї ночі

спатиме небагато... Ну то й що? «Взявся — зробити все акуратно! — наказав він сам собі. — Хай хоч яка вся справа нечиста й заплутана, порядок має бути. Акуратність! Акуратність насамперед!»

— І який же вигляд мала та тінь?

Запитання було наче удар із-за рогу. Замріяний учитель стенувся.

— Вона шаснула («Шаснула!» — сказав учитель Швом), вона шаснула метрів за десять від нас... м-м... від мене. Якого зросту? Середнього... Так, середнього... — Вчитель раптом замовк.

— Середнього? — приязно перепитав Штудер. — Мені треба мати змогу порівняти. Який приблизно зріст вона мала, та тінь? Я, правда, мушу сказати вам, пане вчителю, що ця тінь, можливо, й не мала ніякого значення, але цілком можливе й те, що вона підтверджує наші підозри. Якби тінь була, скажімо, такого зросту, як обвинувачений Шлюмф, це було б дуже важливе для суддів: адже вони не надають ніякої ваги визнанню, поки не буде з'ясований цілком точно кожен рух обвинуваченого перед злочином і після нього разом з усіма психологічними мотивами. Я ж говорю з людиною, що має вищу освіту, чи не правда? В розмові з простою людиною я б не висловлювався так вчено. То якого зросту була тінь?

— Я, власне, мало знав Ервіна Шлюмфа. Але мені здається, що тінь була саме такого зросту...

— Для нас мало б дуже велике значення, якби ми могли почути думку вашої... вашого супутника, але це, мабуть, неможлива річ...

— Виключено, зовсім виключено... Я б ніколи й нізащо на це не погодився...

— Ну, гаразд, — перебив Штудер ці запевнення.

Він скося поглянув на Армінів стіл. Там, здається, сталися зміни. Армін щось із запалом нашіптував своїй се-

стрі, а перукарчукові жестом наказував мовчати. Потім Армін підвівся — офіціантка ще стояла біля одвірка, наче враз оглухнувши й осліпнувши, бо не зважала на те, що клієнти гукають її і махають до неї руками, підкликаючи. Але вона побачила, що Армін підводиться, повернулася і зникла за дверима. Армін мляво, понуривши голову, перейшов садок. Раптом він піддав ходу, почав ступати широко — а тоді відчинені двері поглинули і його.

— Ну, гаразд, — повторив Штудер після паузи. Він не міг відвести очей від Зоньї. Розпач, страх, безпорадність надавали тривожного виразу її дитячому личку.

«Якби ж вона довірилась мені», — думав Штудер. Він неуважливо слухав дальші слова Швома, а на думці в нього весь час була дружина. Якби вона була тут... Відколи він її відучив ковтати романи, Геді (пані Штудер звалась Гедвіга) дуже добре вдавалося викликати на відвертість пригнічених мовчазних людей — особливо жінок.

А вчитель Швом провадив:

— Звичайно, я не хочу твердити, що ніби заскочив Ервіна Шлюмфа під час його втечі після такого неподобного вчинку... (То «нещасливий випадок», а це вже «неподобний вчинок», майнуло Штудерові.) Та все ж мені запало в думку, що тінь рухалась у напрямі розсадника пана Еленбергера...

— Розсадник — царство тіней, хе-хе-хе... — захихотів старий Еленбергер. Штудер суворо глипнув на нього.

— І ви цілком певні, що почули два постріли, а після тих двох пострілів побачили, як у напрямі розсадника шаснула тінь?

— Я гадаю... — затинаючись, промимрив Швом. — Я гадаю, що чув два постріли. — І озирнувся круг себе, наче шукав підтримки. Але глянути Штудерові в очі не наважився.

— «Гадаю! Гадаю!» — докірливо мовив Штудер. — Такий чоловік, як ви, не має права гадати, він повинен бути певним. Отже, два постріли? Так?

— Та-ак... — неначе зітхнув Швом.

Мовчанка. Тоді знов заграла музика. Наче навмисне: «Коли вже серце віддаси...» Штудер побачив, що перукарчук Гербер знову запрошує Зонью танцювати. Дівчина похитала головою. Затисла під пахвою свою сумочку й побігла через садок. Це що, втеча? Чи, може, остання спроба наздогнати когось?

— Хто намовив вас розповісти мені про два постріли, тоді як я можу підкріпити твердженнями п'ятьох свідків той факт, що постріл був тільки один? (Щодо п'яти свідків — то було явне обморочування, бо в Мурманових протоколах нічого такого не було, але чого лишень не зробиш, аби з'ясувати правду.)

— Твердження п'ятьох свідків? — Швом поблід. — Підкріпити?

— Так, підкріпити! — різко сказав Штудер. — А втім, це мене зовсім не цікавить. У вас є якийсь тягар на сумлінні, пане Швом. І ви спробували полегшити душу, розповівши мені тільки половину... Та яку там половину! Тільки чверть правди. Не хочу більш нічого слухати! — Штудер відмахнувся, бо вчитель уже розкрив рота, щоб виправдовуватись. — Я більш не вірю вам. Дозвольте відкланятись.

Коли Штудер говорив з чистою літературною вимовою — а таке траплялося рідко, — дія його слів була завжди та сама, байдуже, йшлося про цивільних осіб чи про молодих оперативників. Тоді всі відчували, що вахмістра краще не дратувати.

— Гаряче, гаряче! — прохрипів старий Еленбергер. — Vous brulez, commissaire! Ви горите, комісарє! — Наче в тій грі, в якій треба розшукати захований предмет, і ті, хто знає, де його заховано, спрямовують шукача такими

словами, як-от «холодно, тепліше, дуже тепло, гаряче», — залежно від того, чи шукач наближається до предмета, чи віддаляється від нього.

— Не довіку й вам гратись, Еленбергер, — сказав Штудер. Його обличчя було дуже бліде, кулаки стиснуті. Потім він стенив плечима й рушив поміж гомінливими столиками до дверей, за якими зник Армін Вічі.

«The Convict Band» грав у синкопованому ритмі: «Ой чи я, ой чи я до міста поїду...»

КОХАННЯ ПЕРЕД СУДОМ

У понеділок уранці Штудер сидів у службовій кімнаті жандармського капрала Мурмана. Сидів біля вікна й дивився в садок, на який сівся дрібний дощик. Було холодно. Жарка неділя виявилась оманною.

Вахмістр був сам. Він мав утомлений вигляд. Знічено сидів у вигідному кріслі, в своїй улюбленій позі: лікті на стегнах, пальці сплетені. Обличчя скидалось на мокрий від дощу папір. Час від часу він зітхав.

У руці він тримав листа — два густо списані аркуші. Прочитавши його, він опустив руку, знову підняв, похитав головою. То був лист від його партнера по більярду. Нотар Мюнх сповіщав дивні речі, таке, що, можливо... можливо, дало б розв'язок, — розв'язок цієї клятої справи Вічі. Вгорі першої сторінки стояло: «Суворо конфіденційно». Як собі, власне, той Мюнх уявляє цю справу? Розповідає такі цікаві факти, а скористатися з них не дозволяє. В тексті йшлося про векселі. Векселі, які разом складали солідну суму. Векселі, акцептовані одним герценштайнським жителем, тепер чекали оплати. Той герценштайнський житель тиждень тому уклав угоду з кантональним банком. Векселі мали бути оплачені сьогодні, але тиждень тому насилу-насилу пощастило вмовити банк, щоб векселі було продовжено (нотар писав — «пролонговано ще

на тиждень».) Отже, вони мали бути оплачені аж через вісім днів. Десять тисяч франків. Мюнх не називав прізвища акцептанта, але здогадатись було неважко. А гроші одержав Вічі. Півроку тому...

Цей Вічі, видно, встряв у халепу по самі вуха, бо розкидав гроші, як полуку. Куди вони пішли? На спекуляції? Можливо. Мюнх писав, що Вічі стояв на порозі банкрутства (прикметно, що й той герценштайнець теж стояв на порозі банкрутства...). Нотар розповів дуже цікаву історію. Він писав:

«Крім того, я мушу розповісти тобі, любий мій вахмістре, ще одну цікаву історію. Ти, певне, пам'ятаєш, що тоді, за більярдом, коли ми побачили старого Еленбергера, я тобі розповів, що Еленбергер був у мене й зажадав оплати другого заставного листа, якого він мав на будинок Венделіна Вічі. Отож це неправда. Еленбергер уже приходив до мене за тиждень перед тим, приносив боргову розписку на п'ятнадцять тисяч франків, яку дав йому Вічі. Як заставу він додав поліс на страхування життя в сумі двадцять тисяч франків. Еленбергер узяв на себе виплату страховки. А тоді — не знаю, з яких мотивів — відмовився. Зажадав повернення згаданої суми, відшкодування виплачених премій і доручив мені повідомити Вічі про це. Я в понеділок пополудні зателефонував до Герценштайна Вічі й попросив його навідатись до моєї контори. Він прийшов о п'ятій годині. Я повідомив Вічі про наміри його кредитора. Вічі дуже схвилювався, сказав, що він банкрут і йому більш нічого не лишається, як накласти на себе руки. Я пояснив йому, що це нічого не направиць, а тільки погіршить становище, бо страхова компанія тоді взагалі відмовиться виплатити гроші...»

Далі йшло кілька чисто технічних пояснень, аж потім нотар Мюнх повернувся до розповіді: «Вічі почав скиглити, лаяти дружину й сина, що вони, як він висловивсь, от-

руюють йому життя вдома. Я спробував заспокоїти його. Але він хвилювався дедалі дужче, тоді раптом вихопив з кишені пістолета й почав мені погрожувати, що застрелиться в моїй конторі, якщо я не допоможу йому. Це вже почало мене дратувати, я хотів спекатись його, а він усе скиглив та нарікав: мовляв, староста хоче здати його на примусове лікування. Я його перебив: це мене не обходить, хай забирається геть із моєї контори, нащо мені така халепа. Тоді він знов розплакався: ні, він не піде, поки не одержить від мене поради. Та я сказав йому, що не можу дати ніякої поради. Ну, то я зараз застрелюся, сказав Вічі. А я на те: тільки не в конторі. Тут йому буде незручно це зробити, але в мене тут є вільна комірчина, тож хай буде ласкавий вийти туди, там спокійно накласти на себе руки. Ти, любий мій вахмістре, звичайно, подумаєш про мене: от який безсердий тип! Але я зовсім не безсердий. Зваж на те, що я в своїй практиці мав уже чимало таких випадків: погрози самогубством — дуже зручний метод шантажу. Люди зовсім не збираються вбивати себе, вони тільки хочуть напустити туману й спробувати щось викрутити. Це я кажу тобі довірчо, і ти повинен мене зрозуміти».

Штудер похитав головою. А може, Вічі був таки в справжньому розпачі? Перед очима виник Венделін, що лежав на столі в світлому, аж надто білому приміщенні судово-медичного інституту. На обличчі застиг спокійний вираз, щирий вираз полегкості...

А Мюнх писав далі, і те, що він писав, неначе його виправдовувало.

«Я завів того Венделіна до комірчини в кінці коридора й сказав: «Прошу!» Тоді зачинив двері. Не відійшов ще й п'яти кроків, як почув постріл. Я похолов. Повернувся, відчинив двері. Вічі стояв посеред комірчини. Старе дзеркало, що висіло там на стіні, розлетілось на скалки... Та себе Вічі пожалів. Мені тільки здається дивним, що через

два дні його знайшли застреленого в лісі. Тут я не можу висловити ніякої гадки...»

Двері відчинились. Увійшли дві жінки. Пані Мурман, велика, по-материнському турботлива, ввела до кімнати Зонью.

Штудер подивився на них обох і кивнув головою.

— Дякую, пані Мурман, — сказав він. — Обійшлося без галасу?

— Так, так, — відповіла жінка. — Я дочекалась її на станції, і вона охоче пішла зі мною.

— Ми з тобою зараз поїдемо до Туна, дівчино, провідаємо Шлюмфа, — сказав Штудер. — Ти згодна? Я тільки не хотів би, щоб твоя мати про це знала, тому й попросив пані Мурман, щоб вона перейняла тебе. Розумієш? Страшного тут нема нічого...

— Так, так, пане вахмістре, — закивала Зонья головою.

— Людей нас тут небагато, — провадив Штудер. — Але хай краще Мурман позичить мені свого мотоцикла, хай виїде наперед і чекає на нас. Ти сядеш на заднє сидіння, і о дев'ятій ми вже будемо в Туні. Раніше їхати нема сенсу. А зараз іди з пані Мурман. Мені треба ще попрацювати. Потім я скажу тобі, коли рушати. Підеш перша, і ми зустрінемося. Зрозуміла?

Зонья мовчки притакнула головою.

— Ходімо, дівчино, — сказала пані Мурман.

Але Зонья ще вагалась. Нарешті, затинаючись, спитала (і Штудер помітив, що вона насилу стримує хлипання), чи пан вахмістр не знає, де подівсь Армін.

— Що? Його нема вдома?

— Ні, він десь пропав. Відколи... відколи підвівся з-за столика у «Ведмеді». Але мама не стривожилась, уранці пішла до кіоска... Що ви про це думаєте, пане вахмістре?

Вахмістр Штудер, видно, не думав нічого, бо мовчав. Він сподівався чогось такого. Штудер цілу ніч просидів у

садку Вічі, зачаївшись за великим кущем ліщини, й не спускав з очей повітки. Перше ніж заступити на ті чати, він іще зайшов до повітки. Двері зі слідами стрілецьких спроб Вічі (власне, подумав він, ще ж не доведено, що саме Вічі вправлявся там у стрільбі) стояли на своєму місці, і за цілу ніч ніхто не спробував забрати їх звідти. В будинку було темно й тихо, стара пані Анастазія повернулася додому аж о десятій вечора. З годину в кухні світилося. Потім у всьому домі погасло світло аж до ранку. Штудер був певен, що пані Вічі знає, куди подався її син. Він напевне вигулькне, коли все владнається.

Але що змусило ховатись отого Арміна, того «Maquereau»? Може, голосно вимовлені слова арфіста Шраера: «Ах так? То Шлюмф признався? Може, Шлюмфове признання не було передбачене програмою?»

Як легко можна було б довідатись, де ховається Армін! Але Штудер поки що не хотів цього знати. Сьогодні вранці, за сніданком, у Берти, офіціантки, були заплакані очі. Вона час від часу шморгала носом, і Штудер приязно спитав, що сталося.

— Нічого не сталося, — відказала вона.

Тоді Штудер не втримався і так само приязно запитав інше:

— Скільки грошей довелось дати Армінові?

— П'ятсот франків, усе, що я навідкладала! Але ви, пане вахмістре, нікому цього не розповідайте! Як тільки виплатять страховку, ми з Арміном одружимося; так, це він мені пообіцяв, заприсягся навіть! Я й сама не знаю, навіщо кажу все це вам, пане вахмістре, краще б не казати нічого... Справа в тому, що Армін узяв своє слово назад...

І так далі. Штудер заспокійливо погладив жінку по руці. Ну й жіночка!.. Вже ж і не молоденька, весь час мусить усміхатися до клієнтів, вислухувати неоковирні жарти, терпіти, коли тебе лапнуть... І ось з'являється такий

собі Армін Вічі... Приязний, уважний, освічений, нещасливий. Що ж тут дивного, коли дівчина закохалась?

А може, той Армін не такий-то й поганий хлопець? Треба б якось поговорити з ним, подумав Штудер і сам собі всміхнувся: вахмістр Штудер у ролі свахи!

А Зонья чекала відповіді. Вона з надією дивилась на Штудера.

— Армін повернеться, — сказав він їй. — Зараз іди з пані Мурман. За годину поїдемо.

І Зонья пішла.

Штудер сів до письмового столу, взяв цілий аркуш паперу, поклав перед собою й написав угорі одне слово:

БАЛАНС

Тоді замисливсь, але не допомогло. Однією з головних особливостей справи Вічі, як видно, було те, що жодну її частину неможливо довести до завершення. Хіба, наприклад, він не хотів учора придивитись до поведінки Еленбергера й Ешбахера за партією «цугера»? І що ж йому перебило? Звісно, телефон, а потім Шраєрове відкриття.

Ну, і тепер, звичайно, задеренчав телефон. Штудер узяв слухавку й сказав, як звик говорити з-за столу свого службового кабінету в Берні:

— Так?

— Це ти, Штудер? — спитав голос у слухавці. То був голос начальника поліції. — Так, — відповів Штудер. — Що сталося?

— Слухай уважно. Райнгард уранці пішов перевірити збройові крамниці. І в першій йому таки пощастило. Господар був уже на місці й пригадав, що два тижні тому в нього купили браунінга. Модель збігається, номер збігається. Він пригадав і покупця...

— Ну? — сказав Штудер, бо начальник замовк.

— Не терпиться? Заспокойся, Штудер. А то знов у калюжу сядеш. Га?.. Мовчиш, Штудер. Так ось, Райнгард розповів мені, що власник крамниці ще добре пам'ятає покупця. Літній чоловік, зовсім беззубий, у напіввовняному костюмі. Продавцеві ще впало в очі, що на покупцеві були новенькі модні брунатні черевики й чорні шовкові шкарпетки. Але він не назвав свого прізвища...

— Та це й не потрібно. — Штудер аж затинався. З одного боку, таку новину важко було перетравити, з другого — він же й чекав чогось такого.

— Тепер слухай ти, — сказав Штудер. — Я пошлю тобі браунінга, я його тут розшукав, а ти зажадай із судово-медичного ту кулю, що вийняли з голови трупа. Маєш якогось експерта напохваті?.. Добре. Даси йому кулю й того пістолета, що я тобі перешлю, хай з'ясує, чи не з нього її вистрілено. А Райнгард хай простукає й інші крамниці. Може, продано й іншого пістолета такої моделі. Зрозумів? А висновок експерта потрібен мені сьогодні ввечері. Щонайпізніше — о п'ятій... Ну, бувай.

Штудер дуже обережно повісив трубку й зіперся щокою на кулак. Погляд його впав на слово «Баланс», яке він старанно вивів угорі на великому білому аркуші. «З цим ще встигну», — подумав він, закреслив слово, обережно згорнув аркуш і сховав у кишеню піджака.

Неприємно, коли шкарпетки мокрі. А надто якщо відчуваєш, що нежить, який почався два дні тому, збирається розвинути у тяжку застуду. Кінець кінцем, у певному віці стаєш вразливіший, дужче чіпляєшся за життя, починаєш боятися запалення легенів і волієш надягати суху білизну, аби уникнути цієї небезпеки. Та коли це неможливо (адже не можна отак просто попросити чепуруна-слідчого в шовковій сорочці: «Ви б не позичили мені пару сухих шкарпеток?»), то зціплюєш зуби, навіть коли

ті зуби виявляють недисципліновану охоту зацокотіти з холоду...

А все це від того, що ти, немов двадцятирічний юнак, який мотоциклом проїхав двадцять п'ять кілометрів під зливою. Й те, що Зоньїні панчохи теж намокли, було поганою втіхою.

Зонья сиділа за дверима, в коридорі. Маленька, зіщулена, сутулилась на дерев'яній лаві, а перед нею туди й сюди, ніби патруль, ходив поліцей.

А Штудер знову сидів на надто малому стільці, явно призначеному для допитуваних, — сидів навпроти слідчого, що крутив на пальці персня з печаткою й говорив:

— Я не розумію вас, пане Штудер. Адже слідство закінчено. Ми маємо визнання обвинуваченого, цілковите визнання, він свідчить... він свідчить... — Слідчий облишив свого персня й нервово почав шукати щось на столі. Нарешті в його руках опинилася синя картонна тека з наліпкою: «Ервін Шлюмф, убивство».

— Він свідчить... — промовив слідчий уже втретє, перебираючи неслухняні сторінки. — Гм... ага, ось: «Я перестрів пана Вічі, наставив на нього пістолета й примусив злізти з мотоцикла. Він пішов за мною в ліс, де я присилував його віддати мені свого гаманця, а також годинника й гаманчика з дрібними грішми. Не знаю, під дією якого імпульсу потім умертвив його пострілом, але гадаю, що це був страх, чи він не впізнав мене, хоча я й зав'язав був чорною хусткою нижню половину свого обличчя... Взагалі, мені необхідні були гроші, щоб купити велосипеда...»

Слідчий затнувся. Штудер заходився гучно сякатися, потім чхати, але те чхання дуже нагадувало тамоване хихотіння. Врешті він угамувався і, витираючи засльозені очі, спитав:

— Оце дослівно так говорив Шлюмф? Тобто такими словами, як «під дією імпульсу», «умертвив»?.. Він справді так казав?

Слідчий ображено підібгав губи.

— Ви ж самі знаєте, вахмістре, — суворо сказав він, — що до наших обов'язків належить і формулювання свідчень. Адже ми не можемо стенографувати всю балаканину обвинуваченого. Тоді слідчі справи виростили б до цілих томів...

— А ви знаєте, пане слідчий, мені це завжди здавалось великою помилкою. Я б не тільки стенографував слова обвинуваченого та свідків, а й записував би їх на грамофонну платівку. Тоді можна зберегти й використати кожную інтонацію...

Мовчанка. Слідчий видимо образився. Штудер вирішив уласкавити його. Він підвівся, підійшов до каміна в кутку кімнати (там палахкотіли дрова — це в травні!), став до нього спиною й почав гріти підосшви черевиків.

— Річ у тому, пане слідчий, — сказав він, — що я відкрив у цій справі деякі дивні обставини, тому мені важко повірити в те, що Шлюмф винен. Я привіз із собою свідка, якого хотів би звести зі Шлюмфом на очі. Цей свідок чекає в коридорі. Але не треба, щоб вони зі Шлюмфом зразу побачились. Може, ви маєте приміщення, де міг би почекати мій свідок? Я його покличу.

Слідчий кивнув, натиснув кнопку, ввійшов поліцей, і слідчий віддав йому наказ одвести вахмістрового свідка до чекальні (наче в зубного лікаря, подумав Штудер). Ще слідчий наказав підвести Ервіна Шлюмфа.

Перші Шлюмфові слова були:

— Я ж в усьому зізнався, чого ви ще від мене хочете?

Аж тоді він побачив вахмістра, кивнув йому, ледь підвівши очі, й хотів уже сісти, але Штудер ступив йому назустріч, простяг руку й спитав:

— Ну, Шлюмф, як тобі тут ведеться?

— Кепсько, пане вахмістре, — відказав Шлюмф, уклавши свою в'ялу руку в Штудерову. Штудер потиснув її.

— Я чув, що ти надумавсь інакше? — спитав він.
— Так, воно дуже прикро тисло мене.
— Пхе, — мовив Штудер і засміявся. Шлюмф здивовано підвів очі.

— Ви мені не вірите, пане вахмістре?
— Я вірю в те, що ти мені розповів у поїзді. — Штудер чхнув.

— На здоров'я, — машинально сказав Шлюмф. Він сидів на стільці для допитуваних, понуривши голову, й часом позирав скося на Штудера, ніби сподівався від нього якогось підступу. Мав вигляд школяра, що чекає запотилчника й хоче не прогавити миті, аби захиститися ліктем.

— Я тобі нічого поганого не зроблю, Шлюмф, — сказав Штудер, — хочу тільки допомогти. Ти знав того чоловіка, якого вчора посадили за крадіжку автомобіля?

Шлюмф аж тіпнувся. Широко розплющив очі, роззявив рота, хотів відповісти, але враз обізвався слідчий:

— Що це означає, вахмістре?

— Нічого, пане слідчий. Шлюмф уже відповів. — Потім, після коротенької паузи: — Ви ж не заперечуватимете, якщо я закурю? — Й видобув з кишені жовту пачечку, ошкірившись: — Сигаретку. Та й Шлюмф не від того. Воно якось підносить настрої...

Слідчий мимоволі всміхнувся. Химерний тип — цей Штудер... У кутку самотньо стояв стілець. Штудер ухопив його за спинку, переніс ближче, сів на нього верхи, зіперся на спинку, цупко глянув на Шлюмфа й мовив:

— Нащо ти морочиш голову панові слідчому? Це ж усе тринди-ринди, ти впорав Вічі зовсім не так. Що ти зупинив його, це, може, й правда, сказав йому, що хтось хоче з ним поговорити, а як він потім пішов поперед тебе, ти його застрелив. Тоді перевернув трупа горілиць і забрав гамана з грішми — так було? Труп так і зостався лежати на спині, адже так? Ну, скажи правду. Брехня не допоможе. Хто-хто, а я це знаю.

— Так, пане вахмістре. Він лежав на спині, а місяць світив, і Вічі витріщався на мене... А я все біг, біг...

Штудер підвівся й помахав рукою, як цирковий артист:

— Quod erat demonstrandum — що й треба було довести...

Він двічі ступив до столу, погортав документи справи, вийняв звідти фотознімок і підніс Шлюмфові до очей:

— Ось як він лежав, твій Вічі! Ницьма він лежав, бевзю, розумієш? І ніяк він не міг лежати на спині, бо до піджака не пристала жодна глиця. Ти це розумієш?

А потім, звертаючись до слідчого:

— А ще один знімок тут є? Той, на котрому видно тільки голову?

Слідчий утрачав самовладання. Він перебрав теку з документами.

Фотознімок там, звісно, був, він знав це. Їх було два: на одному весь труп Вічі, на другому — сама голова, голова з раною за правим вухом, а довкола всипана глицею земля. Нарешті він розшукав знімок і простяг Штудерові.

— Лупу, — попросив вахмістр. Це прозвучало як наказ.

— Ось, пане Штудер. — Слідчого аж страх узяв. Чи довго ще він муситиме коритися розпорядженням цього оперативника?

Штудер відійшов до вікна. В кабінеті запала мовчанка. Дощ монотонно тарабанив у шибки. Штудер довго вивчав знімок крізь лупу, нарешті промовив:

— Треба збільшити знімок. Можу я взяти його з собою?

— Це, власне, справа слідчих органів... — відказав слідчий, силкуючись, щоб голос його звучав суворо й по-діловому...

— Еге, а вони колупатимуться три тижні. Я маю на похваті фахівця, що зробить це ще до вечора. То можна

взяти? — Штудер знайшов на столі конверта, вирвав з блокнота сторінку, надряпав на ній кілька слів, заклеїв конверт і натиснув кнопку дзвінка. Поліцай заглянув до кабінету. Штудер уже стояв перед дверима.

— Сідай на велосипед і гайда на вокзал, та швидше! Ось гроші. Тільки ворущись!..

Поліцай здивовано глянув на слідчого. Той кивнув головою трохи зніяковіло й сказав:

— Тільки спершу приведіть свідка, якого привіз вахмістр. Ви, мабуть, і забули про свого свідка, пане Штудер...

— Ваша правда, — неуважливо відповів вахмістр. — Я справді забув.

Він провів рукою по чолі й потер повіки вказівним і великим пальцями.

Чорні цяточки на всипаній глищею землі біля голови трупа... що означають ці чорні цяточки? Схоже на малесенькі клаптики згорілого цигаркового паперу. От якби це можна було точно розпізнати на збільшеному знімку! Важко, але не зовсім неможливо. А коли так... А коли так, то, може, вчитель Швом і не брехав, коли говорив про два постріли! Тоді... так, тоді справа стала б далеко простіша... Дитяча забавка...

Тихий пронизливий скрик. На дверях стояла Зонья. Шлюмф схопився на ноги.

— Хоч руки потисніть, діти, — сухо озвався зі свого кутка Штудер.

Обоє стояли віч-на-віч, зашарілі, збентежені, звисивши руки. Нарешті:

— Здоров був, Ервіне.

Здушена відповідь:

— Здорова була, Зонье.

— Сядьте! — сказав Штудер і поставив свого стільця коло Шлюмфового. Зонья вдячно кивнула вахмістрові й сіла. Тоді ще раз промовила тихо, поклавши Ервінові на руку свою руку з не зовсім чистими нігтями:

— Здоров був. Як ти тут?

Хлопець мовчав. Штудер уже знову стояв коло каміна, гріючи литки, й поглядав на обох. Слідчий дивився на нього запитливо. Штудер заспокійливо кивнув головою: «Нехай». Тоді ще й приклав вказівного пальця до губів.

Від сильного подуву вітру тихо задеренчали шибки. І знов тільки монотонно шелестів дощ. Ще один подмух у димар каміна, і Штудера сповила блакитна хмара диму, йому залоскотало в грудях, але він стримав кашель. Не хотів розбивати тишу...

Зоньїна рука погладила хлопців рукав, спустилась до його зап'ястка і застигла на ньому.

— Хороший мій, — тихо промовила Зонья. Її широко розплющені очі прикипіли до очей друга. Шлюмф теж не відривав од неї погляду. Штудер насилу впізнавав його обличчя. Воно не було усміхнене, те обличчя. Воно було дуже поважне й спокійне, мало достеменно такий вигляд, наче Шлюмф щойно прокинувся зі сну.

— Дуже тяжко було? — спитала Зонья. Обоє неначе забули, що вони в кімнаті не самі. Раптом Шлюмф глибоко зітхнув і повалився тулубом уперед. Голова його впадала дівчині на коліна. А невеличка Зонья неначе виросла. Вона сиділа випростана, поклавши сплетені руки долонями на голову Шлюмфові.

— Так, ти хороший. Ти знаєш, я ввесь час думала про тебе. Ввесь час думала про тебе.

Це звучало, наче колискова пісня.

Затиноючись, ледве зрозуміло, бо не підводив голови з колін дівчини, та й тканина сукні глушила слова, Шлюмф відказав:

— Я радий був зробити це для тебе.

Потім голова підвелась, і Шлюмф усміхнувся. Усмішка була якась дивна, наче судомо; Шлюмф додав іще:

— А ти знаєш, я тут уже звик.

Хоч голова його й підвелась, але Зоньїні сплетені руки ще лежали в хлопця на потилиці. Вона притягла його до себе, поцілувала в лоб.

— Давай більш не думати про це, гаразд? Ніколи! Це вже минулося...

Шлюмф завзято закивав головою.

Штудер закашлявся. Він не міг інакше: дим відкладеться в легенях. І сякання знову пролунало, як звук сурми, тільки переможний. І обличчя слідчого теж зробилося м'яке. Він крутив у руках розрізального ножа, тарабанив пальцями по теці, на якій гарним почерком рондо було виписано: «Ервін Шлюмф» — а нижче: «Вбивство».

Він тихо поклав ніж і постукав текою рубя по столі. Потім узяв товстого детективного романа, що лежав край столу, підсунув під нього Шлюмфову справу і кілька разів лягнув долонею по книжці.

— Так, — промовив він, наче зітхнув. Він був старий парубок, видно, несміливий. Може, заздрив оцьому Шлюмфові. — Так, — сказав він ще раз, уже трохи твердіше. — І що все це означає, пане Штудер?

— О, нічого особливого, — відповів Штудер. — Зонья Вічі хоче дати свідчення.

Це, звісно, було перебільшення, бо досі Зонья Вічі вперто відмовлялась давати свідчення. Вона була німа, як риба.

— Панно Вічі, — підкреслено чемно звернувся до неї слідчий. — Зараз я викличу секретаря, й тоді ви нам скажете, чи маєте повідомити щось про смерть вашого батька. — Він говорив не підводячи очей і в душі сердився сам на себе за сказане.

Озвався Штудер. Сказав, що залюбки заступить писаря. Тоді воно буде якось більш довірчо. А друкувати на машинці він, коли треба, вміє цілком пристойно. Правда, двома пальцями. Але якщо Зонья розповідатиме не дуже швидко, якось устигатиме. Слідчий кивнув голо-

вою. Шлюмфові довелося підвестись, він став під стіною й невідривно дивився на Зонью. А Зонья почала розповідати.

СПРАВА ВІЧІ ВТРЕТЄ І ВОСТАННЄ

— За всім цим стоїть старий Еленбергер...

— Це власник розсадника в Герценштайні, — докинув Штудер.

— Звідки ви знаєте? — спитай слідчий у Зонї.

— Тато розповідав. Два тижні тому, я добре пам'ятаю. Ми вдвох пішли прогуляться, неділя була, так гарно. Ходили лісом. Тато сказав, що він уже не витримує вдома, бо мама так його мучить, та й Армін — через оте страхування: а тоді сказав, що за всім цим стоїть старий Еленбергер. Той увесь час під'юджує маму.

— Що то за страхування? — спитав слідчий.

— Та розумієте, оті журнальчики, — сказав Штудер так, ніби цим словом усе пояснювалось.

— А потім у нас було ще в одному товаристві застраховане життя, й від каліцтва...

Штудер знову перебив:

— І той поліс був теж заставлений старому Еленбергерові за п'ятнадцять тисяч франків, чи не правда?

Зонья кивнула головою.

— Це було ще два роки тому. Отоді-то й почалось усе лихо. Мамині гроші були вкладені в закордонні акції, не пам'ятаю вже, в які саме, там виплачували великі проценти... А потім ті акції стали нічого не варті... Отоді тато застрахував своє життя й заставив поліс в Еленбергера.

Тоді тато часто стрічався зі Швомом — учителем. Учитель мав родича в Ельзасі, а той родич служив у одному акційному товаристві — німецькому, і те товариство обіцяло 10% дивідендів. Так, здається, саме так. Тато був та-

кий радий, він іще казав, що тепер зможе повернути втрачені гроші, пішов до Еленбергера й позичив у нього грошей під страховий поліс. Швомів родич узяв ті гроші й поїхав із ними до Німеччини... І більше ми про них не чули. Родича того заарештували в Газелі. Він не тільки в Герценштайні обкрадав отак людей, у містах теж. Те акційне товариство в Німеччині справді є, але він там зовсім не служив. Швом став просити тата, щоб нікому нічого не розказував. І тато справді мовчав...

— Я гадаю, пане Штудер, що всю цю історію не варто заносити до протоколу, — сказав слідчий.

— Авжеж, авжеж, — відповів Штудер, перевів рядок на машинці й склав руки.

— Отоді вже стало зовсім зле, — повела далі Зонья. — Вдома просто годі було витримати. Грошей нема, боргів купа... Армін не міг далі вчитись, тож робився щодень лихіший, мама з ранку й до вечора нарікала. Тоді до нас часто приходив дядечко Ешбахер. О, він умів бути дуже ласкавим! Я його любила майже так, як тата. Він побачив, що я дедалі дужче журюся, й улаштував мене на роботу в Берні. А маму — в газетному кіоску. З татом дядько не ладнав. Я не знаю через віщо. А тато часом якось так поглядав на нього нишком... я аж боялась. За кого — сама не знаю... Він чудний чоловік, дядечко Ешбахер... — сказала Зонья і на хвильку замовкла.

— Звичайно він приходив увечері. Коли я бувала сама вдома. Адже мамі доводилось лишатися в кіоску до останнього поїзда, до дев'ятої години, тато також приходив пізно, а Армін... З Арміном важко ладнати.

Мовчанка. Сильний вітер за вікнами притих. Кімнату сповнювало якесь сіре світло.

— Ніхто в селищі цього не знав, — повела далі Зонья дуже тихим голосом, — але дядечко Ешбахер був дуже нещасний чоловік. А я це знала. І я його любила, хоч він не міг терпіти нашого тата. І сам тато...

— Так, так, добре, — перебив слідчий: він уже нетерпеливився. — Мене цікавить насамперед, що сталося того вечора, коли вашого батька вбито.

Зонья підвела погляд, з докором глянула на слідчого й промовила голосом, дуже схожим на материн:

— Таж я мушу спочатку розповісти, що сталося перед тим, а то ви не зрозумієте!

— Так, так, — озвався Штудер, — нехай розкаже. Куди нам поспішати? Шлюмф, закурити хочеш?

Хлопець кивнув головою. А Зонья повела далі:

— Десь із півроку тому щось перемінилося між дядьком Ешбахером і татом. Схоже було, наче дядько боїться тата. Це почалося... — Зонья затнулася. — Це почалося після одного вечора... — Вона почервоніла й скося зиркнула на Шлюмфа. Той стояв випростано, мовчки, глибоко затагуючись, курив, видимо схвильований...

— Того вечора я була в хаті сама з дядечком Ешбахером. Він був якийсь невеселий. Це було на початку грудня. Надворі вже стемніло. Я хотіла засвітити лампу, а дядечко Ешбахер каже: «Не треба світити, дівчинко, в мене очі болять». Потім замовк і приклав свою товсту руку до лоба над очима дашком.

Я сиділа за столом. «Усе валиться. Мене не обрали до комісії...» — «До якої комісії?» — спитала я. «Е, ти цього не зрозумієш», — відказує він. А тоді каже, щоб я підійшла на хвильку. Він сидів у глибокому кріслі, в найтемнішому кутку. Я підійшла, він посадив мене собі на коліна й обняв. Я зовсім не злякалась, бо він був завжди ласкавий до мене.

Зітхання.

— І враз розчахнулися двері, в кімнаті стало видно. У дверях були тато й Армін. «Ага, — каже тато, — нарешті я тебе заскочив, Ешбахер! Чого це тобі заманулось обнімати мою дочку?» Дядько відштовхнув мене, схопився й сказав: «Ти п'яний, Вічі!» А потім звелів мені вийти.

Більш я не почула нічого. Вони потім сиділи ще з годину. Армін теж був з ними. Дядько відтоді майже не розмовляв зі мною. Але з татом було чимраз гірше, старий Еленбергер із розсадника дав йому якісь папери, і він їх обмінював у Берні. Тоді тато почав кудись зникати з Герценштайна, на тиждень, на два, вертався втомлений і сумний. Коли я питала його, де був, він тільки казав: «У Женеві». Якось я випадково спіткала його в Берні. На головопштамті. Мені доручили відіслати негайний діловий пакунок. Він мене не бачив. Стояв перед абонементною скринькою, виймав листи, розривав конверти, тоді викидав. Був на вигляд невеселий і дуже старий, наче дід. Коли пішов, я підбрала одного з тих викинутих конвертів. Лист був із якогось женеvського банку.

— Спекуляція, знову спекуляція... — тихо мовив Штудер, і слідчий кивнув головою.

«Венделінові можна пробачити, — подумав Штудер. — Він робив це для родини. Хотів гроші повернути, дружинині гроші...»

А Зонья говорила далі:

— Він став дедалі частіше ходити до Еленбергера. І пив багато. Не щодня. Але раз чи двічі на тиждень вертався додому п'яний. Одного разу послав мене по горілку. Півлітра. Прийшов додому рано, й зразу нагору до своєї кімнати. Маму того вечора запросили до дядька Ешбахера. Вона прийшла додому зовсім пізно. Вранці пляшка була порожня. Я її викинула, щоб мама не побачила.

Знову мовчанка. Слідчий нервував, та Штудер угамував цього нетерплячого добродія заспокійливим жестом.

— Тиждень тому я, як звичайно, прийшла з роботи о пів на сьому. Тато був уже вдома. Стояв у вітальні коло піаніно й не чув, як я ввійшла. Я дивилася, що він робив. У руці тримав вазу, що весь час стояла на піаніно. Він її струснув, щось у ній забряжчало, а тоді тато поставив

вазу на місце й поправив букет з осіннього листя. «Що ти робиш, тату?» — спитала я його. Він оглянувся трохи злякано. Я й не стала більше допитуватися. Вранці прокинулася раніш за всіх. Подивилась, а у вазі п'ятнадцять гільз від набоїв. Отаке!

Зонья подивилась на слідчого, тоді на Шлюмфа. Вона сподівалась голосних вигуків подиву. Але ті обидва мовчали. Тільки Штудер за друкарською машинкою, на якій ще не надрукував жодного слова, відмахнувся:

— Це ми знаємо. Ми знайшли й ті двері, що правили твоєму батькові за мішень...

Аж тоді слідчого поїняла цікавість. І Штудерові довелось розповідати про знахідки в темній повітці, про виструганий прямокутник на почорнілих від негоди дверях і про дірочки від куль, на краях яких не було слідів пороху.

Слідчий усе кивав головою.

— А в вівторок увечері що ви робили, панно Вічі?

— Я пішла прогулятися з Ервіном, — сказала Зонья, так само бліда. — Ми пішли вдвох до лісу, вечір був такий погідний. Я вернулась додому об одинадцятій. Тата ще не було. Мама сидить у кухні за столом. Чогось наче схвильована. Арміна також нема. Я спитала, де вони обидва. Мама знизала плечима. «Десь надворі». О пів на дванадцяту прийшов Армін. Мама питає: «Ну, як він?..» Армін кивнув головою й почав викладати все з кишень.

— Стривайте! — зупинив її слідчий. — Пане Штудер, записуйте, будь ласка. — І після вступних формул кожного допиту свідка продиктував розповідь Зоньї.

— Далі, — сказав по тому. — Що саме він повикладав з кишень.

— Пістолет браунінг, гаманець, авторучку, гаманчик для дрібняків, годинник. Все це Армін поклав на стіл. Я вся тремтіла зі страху. І раз по раз питала: «Що сталося з татом?» Але вони не відповідали. Армін розкрив гаман-

ця й видобув звідти одну стофранкову й одну п'ятдесятифранкову купюру. Мама взяла їх, підійшла до секретера, сховала там п'ятдесятифранкову й повернулася з трьома стофранковими. Армін узяв гроші, поклав на стіл і сказав до мене: «А тепер слухай добре і завтра зробиш те, що я тобі зараз скажу. Батько застрелився». — «Не може бути! — вигукнула я й заплакала. — Не може бути! Це неправда!» — «Не скигли й слухай. Батько вирішив, що для нього так буде найкраще. Але він домовився з мамою й зі мною, що це не має вважатися самогубством. Бо за самогубство страхова компанія не виплатить нічого». Я заплакала. Потім сказала: «Але ж люди однаково здогадаються, що він застрелився. Таке буває тільки в романах, а не в дійсності». І хіба ж я не мала рації, пане вахмістре?

— Гм... може, й так, — промимрив Штудер і заходився поправляти папір у машинці, бо рядки лягали косо.

— Тоді я ще сказала Армінові: як же це він так легко погодився на те, щоб тато ради нас відібрав собі життя. Отак я його спитала... А він відповів, що вони домовилися з батьком, щоб він тільки поранився, завдав собі тяжкого поранення, тоді він теж одержить страховку як цілковитий інвалід — наприклад, прострелити собі ногу, сказав мені брат, але прострелити так, щоб ногу довелось ампутувати... Отак сказав мені брат...

— Це ж якесь божевілля, ідіотизм, навіженство! — зашепотів слідчий, підняв руки так, що рукава зсунулись мало не до ліктів, і замахав ними. — Це ж... Що ви на таке скажете, Штудер?..

— Локар — доктор Локар з Ліона, ви знаєте, хто це такий, пане слідчий, — в одній зі своїх книжок пише (і мій приятель, комісар Мадлен, дуже любив цитувати ці слова), що вірити, ніби на світі є нормальні люди, — це помилка. Всі люди принаймні наполовину божевільні, і цього факту не слід забувати в жодному розслідуванні. Може, ви пригадуєте справу того австрійця, зубного техніка, що

поклав свою ногу на дровітню й рубав її сокирою, поки вона повисла на смужечці шкіри — аби лиш одержати ви-соку страховку за нещасливий випадок?.. То був дуже гуч-ний процес...

— Так, так! — погодився слідчий. — Але ж то в Ав-стрії! А ми живемо в Швейцарії!

— Люди скрізь однакові, — зітхнув Штудер. — То що я маю записати?

Слідчий, затинаючись, почав диктувати, але його ре-чення так перепліталися, що Штудерові нелегко було роз-плутувати їх і давати лад.

— Далі, далі! Панно Вічі! — Слідчий утер лоба ма-леньким барвистим носовичком, і в кімнаті війнуло ла-вандою.

Зонья аж налякалась. Вона не зрозуміла їхніх слів. «Бо-жевілля? — думала вона. — Чому божевілля? Адже нам так прикро потрібні були гроші!..» Врешті повела далі:

— А тоді мама зовсім холодно питає: «Куди ж куля влучила?»

І Армін відповідає так само холодно: «За праве вухо». Тоді мама кивнула головою ніби схвально: «Це він добре зробив». Та враз її спокій де й подівся. Я ще ніколи не ба-чила, щоб мама плакала, навіть тоді, коли ми позбулися всіх грошей. Вона завжди тільки лаялась. А тепер упала головою на стіл, і плечі в неї здригалися. «Мамо, що ти! — каже Армін. — Адже так краще!» Тоді мама розізлилася, схопилась, почала бігати по кімнаті й торочити: «Двад-цять два роки! Двадцять два роки!»

Відчувалося, що Зонья переживає всю ту сцену зав-дуге, бачить усе уявки. Повіки в неї були опущені. Які довгі вії в цієї дівчини!

Штудер замислився. Отже, той образ, що склався в нього того дня, коли він заходив до її матері, був усе ж таки хибний... Тоді він бачив стіл, родину довкола нього: Анастазія Вічі втовкмачує чоловікові, щоб він не був бо-

ягузом... Звичайно, все це саме так і було. Він, Штудер, тільки бачив за столом одну зайву людину: Зонью.

Дівчина нічого не знала, їй нічого не розповідали, аж поки стало можливим поставити перед доконаним фактом... Та навіть і тоді вона б, мабуть, відмовилась, якби не... якби не оті прочитані романи.

Один називався «Без вини винні» — люди, подібні до оцього слідчого, не можуть і не хочуть розуміти таких складнощів.

Складнощів?

Та це ж проста річ! Проста, аж в очі б'є!

Але простий оперативник, видно, розумів такі складнощі ліпше за вченого правника... Зонья перейшла до супротивної партії. Цікава річ: усе почалося з того, що вахмістр утер дівчині сльози. Все це було таке тендітне, як оті павутинки, що літають над луками в бабині літо; міркувати про них можна, але розповісти про них?.. Коли почнеш висловлювати щось таке, тобі зразу тицьнуть під ніс твою ж таки цитату з Локара... І слушно! Слушно!..

Цікаво, як можуть змінюватись голоси! Коли Зонья повела далі, її голос був тихий і трохи хрипкуватий:

— А брат каже: ти ж знаєшся зі Шлюмфом. Ви навіть одружитись хочете. Хай же тепер покаже, чи справді любить тебе. Завтра скажи йому, нехай накликає підозру на себе. Щоб усе виглядало так, ніби це він убив нашого батька. Поки ми одержимо страховку. А потім подумаємо, як визволити його». Я спочатку відмовлялась, але недовго. Я ж була така дурна. Начиталась романів... А в романах неодмінно з'являється хтось такий, що жертвує собою заради жінки, добровільно сідає до в'язниці, аби не виказати її. Тоді ми все обговорили ще раз. Я мала наступного вечора піти до Шлюмфа, дати йому триста франків, і хай він у «Ведмеді» замовить собі щось випити й розмінє там сотню. А тоді брат подзвонив до Мурманана...

Це ж і був той телефонний дзвінок! Незнайомий чоловічий голос! Справді, все було скомбіновано, мов у романі... Треба б іще поговорити з Арміном. А яку роль відіграв у всій цій справі підмайстер перукаря? Гербер має мотоцикла; може, він уміє водити й авто? Авжеж! Треба б дізнатися, що такого дивного бачив Котеро, старший садівник Еленбергера? За що його якісь хлопці так змолотили?.. Штудер дедалі глибше поринав у свої фантазії. Старий Еленбергер купив пістолета... А може, все-таки було два постріли?.. Може, хтось і допоміг у цьому самогубстві?.. Може, підтримував руку Вічі? Або, може, Вічі вистрелив і не влучив, а хтось потім...

— А чому ти, власне, подарувала авторучку тому перукарчукові? — спитав Штудер у тиші. Він ніби навіч бачив Гербера з його занадто червоними губами, в халаті з блакитними вилогами.

— Він тоді ввечері бачив мене зі Шлюмфом, — тихо відповіла Зонья. — І нахвалявся розповісти намісникові, що Шлюмф не винен...

— А коли він вас бачив? — Штудер спитав уже вимогливо.

— Того самого вечора, коли сталось нещастя, у вівторок, о десятій годині, на другому кінці селища, далеко від місця, де знайшли тата...

— Он як, — відзначив Штудер. Потім знов заходився друкувати. Слідчий диктував повільно. Штудер легко встигав за ним...

І все ж то була марудна робота. Слідчий почав ставити запитання, і сяк і так, він хотів знати все, він доскіпував й доскіпувався, так минуло півгодини, потім ціла година. Навіть у Штудера виступили на лобі краплі поту, а Зонья трималася з останніх сил. Тільки Шлюмф був незворушний. Він стояв під стіною й відповідав коротко й чітко, коли запитання ставили йому. Одначе не видно було в ньому великої радості від того, що незабаром він

опиниться на волі. Штудер розумів його дуже добре. Роль героя дограно — а Шлюмф поводився зовсім не так, як герої в романах! Він запевняв, що не винен, він пробував відібрати собі життя... Ні, він поводився аж ніяк не блискуче. І слава Богу, подумав Штудер: він зовсім не захоплювався героями. Йому здавалося, що симпатичними роблять людей саме слаботи...

Нарешті слідчий скінчив свій допит. Нічого істотного він так більше й не з'ясував. Якби Зоньїну розповідь записати на платівку, подумав Штудер, тоді враження було б живіше й правдивіше, ніж сухий переказ протокольною мовою... Ну, що вдієш.

Слідчий аж тепер милостиво відпустив Шлюмфа та Зонью.

— Почекай мене, дівчино, — сказав їй Штудер, — відвезу тебе додому.

Але слідчий ще не все сказав.

— Я, звичайно, пораджуся з паном прокурором, — докинув він. — І тоді звільненню Шлюмфа ніщо вже не перешкоджатиме...

— Ой, краще не робіть цього, пане слідчий! — Штудер насварився пальцем, і в очах його був якийсь дивний вираз. — Поки що не вплутуйте пана прокурора в це діло. Адже вам потрібні підтвердження, ви повинні спочатку допитати Зоньїних брата й матір. Викликати на допит і хазяїна розсадника. Треба добути підтвердження...

— Ради Бога, Штудер, та ж тут ясно-яснісінько, що йдеться про самогубство!...

Штудер мовчав. Тоді сказав:

— Я б хотів поговорити з тим крадієм автомобіля...

— А чи треба?

— Треба, — відказав Штудер.

Слідчий здвигнув плечима, ніби кажучи, що ладен потерпіти й це. Але йому все ж таки хотілось бодай маленького тріумфу, тому він ущипливо сказав:

— Ви допіру цитували доктора Локара, адже так? Але... Ви... — Під Штудеровим поглядом слідчий раптом розгубився й не знав, що казати далі. Але вахмістр безцеремонно докінчив його думку:

— Ви хочете спитати, чи я сам не напівбожевільний? Але ж, добродію мій любий, — слідчий від такого звертання аж тіпнувся трохи: що за фамільярність! — у нас у кожного є свої джмелі в голові. В декого навіть цілі гнізда...

Слідчий поквапився натиснути на дзвінок.

КРАДІЙ АВТОМОБІЛЯ

Він скидався на гібрид такси з хортом. Від такси — криві ноги, від хорта — видовжена й загострена вперед голова. Звали його Ганс Аугсбургер, він уже п'ять разів був під судом. Йому загрожувало примусове лікування.

Штудер знав його, хоча Ганс Аугсбургер частіше віддавався своїй професійній діяльності в інших кантонах — він був грабіжник, але невдаха, дрібний, жалюгідний дилетант. Вахмістрові доводилось ловити його на прохання чужих поліцейних органів.

— Здоров був, Аугсбургер, — сказав Штудер. Він підвівся з-за друкарської машинки, ступив до приведеного й потиснув йому руку. Поліцай коло дверей глянув на те ледь здивовано, але Аугсбургера таке щире привітання зовсім не збентежило.

— О, Штудер! — сказав він. — Добридень, пане вахмістре!

Тоді обернувся до слідчого.

— Бачте, пан вахмістр — людина. З ним можна говорити. Пане вахмістре, чи не дасте закурити?

— Дам, якщо ти нам не брехатимеш. — І Штудер кліпнув очима на слідчого: мовляв, дозвольте допитувати мені. Слідчий кивнув головою, пошукав на столі теку з

наклейкою «Ганс Аугсбургер, викрадення автомобіля» й подав її Штудерові.

Той погортав папери. Нічого цікавого. «Під час чергового патрульного обходу... перед вокзалом... водія затримано... водійських прав не мав... ідеться про описаного в поліційному оголошенні... Опору не чинив... дав себе відвести...»

— А реєстр предметів, знайдених в Аугсбургера під час арешту, є тут? — спитав Штудер.

— Здається, є, — відповів слідчий, знову бавлячись розрізальним ножом.

— Ах, так, ось він, — похопився Штудер і зачитав:

«Портмоне, в ньому 12 фр. 50 рапів.

І носова хусточка.

І сорочка.

І штани...»

І раптом:

«І пістолет браунінг калібру 6,5 мм...»

Що це?

— Слухай, Аугсбургере, це кепське діло. Носіння зброї? Відколи це ти захопився пістолетами? Ти що, хочеш довічне дістати? Га?

Але Аугсбургер мовчав.

— Я б хотів побачити цього пістолета, — сказав Штудер.

Поліцай приніс браунінг, попередив:

— Заряджений!

Штудер узяв пістолет і розрядив його. В магазині було ще 6 набоїв, один у стволі...

— Нащо він тобі, Аугсбургере?

Аугсбургер уперто мовчав. Тільки на правому боці обличчя тіпалась жилка, мов у коня, якому докучають гедзі.

— Навіть цівка не вичищена? — Штудер говорив дедалі протяглише. Слідчий насторожився.

— Шість і п'ять, — сказав Штудер і кивнув головою. — Такий самий калібр мала куля, вийнята з голови Вічі...

— Що ви, вахмістре! Адже ми знаємо, що це було самогубство!

— Нічого ми не знаємо, пане слідчий. Ми чули про план, як чимшвидше добути гроші, але план, видимо, не вдався в такий формі, як був задуманий. — Помітивши, що Аугсбургер наставляє свої великі вуха, він намагався говорити по змозі загадковіше. — Я весь час думаю про те, що показав мені асистент у судово-медичному. Поза, якої мав прибрати покійний Вічі, аби влучити собі точно за праве вухо... І слідів пороху не було... Правда, може, тут допомогли ті цигаркові папірці, але я не дуже в це вірю, за цією історією таїться більше, ніж ми гадаємо...

Штудер несподівано замовк. Аугсбургер понурич очі.

— Де ти був останні два тижні? — раптом запитав вахмістр.

— У... у...

— На закури, — приятним тоном перебив Штудер.

Сигарета чомусь довго не розкурювалась.

— Слухай-но, Аугсбургер, — лагідно мовив Штудер. — Якщо ти не зможеш доказово повідомити, де ти був тієї ночі, коли вбито такого собі Венделіна Вічі, то я можу сказати тобі тільки одне: я... А втім, ні: тоді я вже не матиму з тобою ніякого діла. Тоді вже суд присяжних знатиме, що йому робити. Бо це було вбивство з метою пограбування...

— Але ж Шлюмф признався! — вигукнув Аугсбургер.

— І щойно взяв своє признання назад, ба навіть більше, я йому довів, що він ніяк не міг учинити те вбивство. А крім того, знайшовся ще один свідок, який присягається, що в згаданий час убивства був разом із Шлюмфом.

— То, значить, він мені набрехав! — злісно сказав Аугсбургер.

- Хто?
- Старий Еленбергер.
- Ах так! А нащо ти в суботу ввечері вкрав старостиную машину?
- В Герценштайні було занадто жарко, — відповів Аугсбургер, але недбалий тон його слів звучав трохи вимучено.
- А чому ти поїхав саме на привокзальний майдан? Ти ж добре знав, що там поліція тебе затримає.
- Я збився з дороги, я хотів їхати далі, до Інтерлакена...
- І поїхав через місто, хоч кожна дитина знає, що дорога туди йде горами?
- Я ще хотів випити.
- Відповіді були чимраз нерішучіші.
- А де ти вкрав браунінга?
- Браунінга? — Аугсбургер почав перепитувати, і це був добрий знак, Штудер бачив, що скоро «розколе» його. — Браунінга? — Тоді заторохтів, кваплячись:
- А він лежав в Еленбергера на письмовому столі, там я й узяв його...
- Гм... — Штудер мовчав. Він наче прикидав щось. Старий Еленбергер два тижні тому купив у Берні браунінга калібру шість з половиною міліметра. Чи то був оцей самий? Ще одного Армін звелів сховати у кухні пані Гофман — кому звелів? У дану мить це не було важливе.
- Ти мешкав в Еленбергера? — знову спитав Штудер.
- Так. — Аугсбургер кілька разів кивнув головою.
- У котрій кімнаті?
- Нагорі, в мансарді.
- А чому Еленбергер узяв тебе до себе?
- Ет, просто пожалів.
- А з іншими ти бачився?
- Рідко. Старий Еленбергер щоразу сам приносив мені їсти.

— І сказав тобі, щоб ти викрав старостину машину, дав злапати себе в Туні, а потім спробував умовити Шлюмфа признатись в убивстві?

— Що?.. Як?.. — перепитав Аугсбургер. Він, видно, справді злякався, а проте Штудерові й далі здавалося, що грає завчену роль.

— Адже ти сказав Шлюмфові, хай завтра сам зголо- ситься на допит і скаже слідчому, ніби це він убив Венде- ліна Вічі. І ти, певне, навів йому дуже поважну причину для того, щоб так зробити. Наприклад, сказав, що в слід- ства з'явилися сумніви, чи справді то було вбивство, а не самогубство, і що всій родині загрожує арешт за шахрай- ство зі страховкою. І що через це найкраще буде, коли Шлюмф візьме все на себе. Адже так було? Можеш спо- кійно признатись, якщо було так. Нам досить буде спита- ти в Шлюмфа.

— Це треба було зробити зразу, — озвався слідчий, зітхнувши. — Але ж ви такий бурхливий, пане Штудер, не даєте мені й слова сказати.

— Ви й самі про це не подумали! — коротко відповів Штудер. — Але ми можемо ще раз узяти Шлюмфа з каме- ри. Звести їх на очі... Та перше ніж це зробити, я хотів би поставити оцьому затриманому ще кілька запитань.

Він замовк і замислився.

— Пістолета знайшли в тебе, Аугсбургер, і ти ніяк не зможеш довести, що поцупив на письмовому столі в ста- рого Еленбергера. Ти це й сам розумієш, правда ж? А Елен- бергер заперечуватиме. Ти не зможеш довести, що вночі з вівторка на середу лежав удома в ліжку. Чи, може, це під- твердить старий Еленбергер?

— Мабуть... мабуть, так.

— Ну гаразд. Але хто доручив тобі вмовити Шлюм- фа? Ну, кажи.

— Ну... Армін. Армін Вічі.

— І ти мав сказати, що це переказує Шлюмфові Армінова сестра?

— Так.

— Ти з Арміном віч-на-віч розмовляв?

— Так, нікого більше при тому не було.

— А звідки ти його знаєш?

— Ну... просто так... Я колись його бачив. Давніше.

— Я б хотів іще оглянути вкрадене авто. Але, мабуть, пан староста вже забрав його?

— Так, учора, — кивнув головою слідчий.

— Тим ліпше! — сказав Штудер. — Як тільки я дізнаюся про щось нове, повідомлю вас. А Шлюмфа краще помістіть в окрему камеру. Він більше не намагатиметься вшатись... Ну, будьте здоровенькі. — Оте простацьке «здоровенькі» найдужче потішило Штудера.

Він іще сміявся в думці, йдучи коридором і ведучи Зонью до мотоцикла.

ВІЗИТИ

Зоньїні руки лежали в Штудера на плечах. Цей дотик був йому прийнятний. Дощ уже вщух, небо було біле. Віяв холодний вітер, але не дуже докучав, бо Штудер їхав за вітром. Добрячу машину надав йому Мурман. Двигун тріскотів негучно. Чорний асфальт перед очима в Штудера був покреслений білими лініями. Все було б добре, якби вахмістр не почував себе препаскудно. Боліла голова, а в грудях із правого боку, зовсім унизу, дедалі відчутніше колело. Біля першого ж шинку Штудер зупинився й замовив собі грог. То були в нього ліки від усіх хвороб.

— А звідки та офіціантка? — спитав він, ледь розтягуючи слова.

— Яка офіціантка? — перепитала Зонья.

— У «Ведмеді». Подружка твого брата.

— Із Цегершвіля. А що, пане вахмістре?
— Цегершвіля? Це далеко звідси?
— Та не так щоб дуже, — відповіла дівчина. — Але до-
рога туди погана. Такий собі хутірець в Ементалі. На
горі...

— А звідки ти це знаєш?

— Армін розповідав. Якось їздив туди з нею у вихід-
ний.

— А правда, що Армін хотів з нею одружитись? Адже
вона за нього набагато старша. Чи, може...

— Та це правда. Але в неї батько грошовитий, та й
сама Берті має якісь заощадження. Армін уже кілька ра-
зів був у старих удома.

— Може, й ми до них заїдемо? — спитав Штудер і за-
мовив каву з черешневою горілкою. Треба підкріпитися.
Колька в боці потроху миналась, біль у голові піднявся
вгору й відлетів, ніби кашкет, зірваний вітром.

— А чого вам там треба? — спитала Зонья.

— Ох ти ж дурненька! Арміна побачити. Мені треба
про дещо його розпитати.

— Ви гадаєте, що він...

— А де ж йому ще бути? Паспорта він не має, за кор-
дон виїхати не міг, міста боїться, адже так? — Зонья мовч-
ки кивнула головою.

— Отже, лишаються тільки майбутні тесть і теща. Як
їхне прізвище?

Креєнбюль, відповіла дівчина. А що хіба? Берта Ві-
чі-Креєнбюль, звучить непогано, навіть солідно. Солідні-
ше, ніж Вічі-Мішлер. А від прізвища залежить дуже бага-
то. Штудер ураз отямився. Що це за дурні думки? Він
нишком намацав лівою рукою пульс на правій. Невелика
температура є. Але зараз йому лягати в ліжко ніяк не ви-
падало. Спершу мусив з'ясувати всі обставини смерті
цього Венделіна Вічі. Неодмінно. Вічі-Креєнбюль чи Кре-

єнбюль-Вічі. Однаково! А, ось і кава. Кава була добра, може, ще одну випити? А що! І Штудер випив іще чашку кави. Зонья вмочала в свою каву булочку і їла. Ну, звісно, таке дівча мусить бути голодне.

Може, спершу відвезти її додому? Але ж там вона не дістане гарячої страви.

— Ти голодна, Зонье? — спитав Штудер. — Скажи, якщо хочеш їсти. Бутерброд із шинкою?

Зонья покрутила головою:

— Хай потім.

Креєнбюль-Мішлер, Ешбахер-Еленбергер, Гербер-Мурман... Стій! Яке ж було дівоче прізвище дружини жандарма Мурмана? Штудер перебрав стільки сполучень, аж голова обертом пішла. Він підвівся:

— Ну, ходімо. — Неслухняні пальці ніяк не могли позбирати зі столу здачу, йому допомогла Зонья.

Та тільки-но він опинився в сідлі Мурманового мотоцикла, все пішло добре. Зонья показувала дорогу. А шляхи були жахливі, глибокі виїжджені колії, мотоцикл підскакував, наче на змаганнях з мотокросу. Штудерові здавалось, наче все це відбувається вві сні.

Нарешті останній узвіз (за Бангертетлом Штудер мусив уже розпитувати про дорогу), і вони опинились на місці. Велика садиба. Старі ворота. Тиша. Ніде ні душі. Штудер перейшов подвір'я, двері до кухні були прочинені, він постукав.

— Прощу! — гукнув нетерплячий голос.

— Здоров, Арміне, — приязно сказав Штудер. — Зонья теж приїхала.

Армін Вічі був трохи скуйовджений. Хвилі чуприни вже не громадились над низьким лобом так переможно.

— Пане вахмістре! — пробелькотів він.

— Тихо! — шепнув Штудер і приклав пальця до вуст. — Навіщо всім знати, що до тебе приїздила поліція!

Ми по-дружньому навідалися, можеш спокійно сидіти тут, на горі, поки все вщухне. Нас ніхто не чує? — раптом запитав Штудер.

Армін покрутив головою. Тепер, наодинці, він уже не видавався таким нахабним. Звичайний наляканий хлопчина, що хотів, як видно, тільки одного: аби ця прикра історія чимшвидше минулася.

— А чого ти втік? Знаєш, я про це зразу здогадався, ще вчора пообіді, коли Берта кивнула тобі від дверей. Але навіщо тобі п'ятсот франків? На що ти їх тут, у горах, витрачатимеш?

Він хотів податись далі, пояснив Армін. Світ за очі. Нелегально перейшов би кордон, поїхав до Парижа, а там має приятеля, вже якось добув би паспорта.

— А де це Креєнбюлі?

— Здається, квасолю садять, — відповів Армін.

— Добре, — сказав Штудер. Те, що він хоче знати, можна розповісти в кількох словах.

Вахмістр видобув із кишені записника й раптом відчув, що серце стукоче дуже різко й часто, — але то не через справу Вічі в нього таке серцебиття.

— Твоя сестра вже все розповіла. Побачимо, чи можна буде якось залагодити з тим страхуванням, бо про це, певно, йтиметься, якщо... Еге ж, якщо. Тільки розкажи мені по щирій правді: про що ти тоді домовився з батьком?

І Армін Вічі слухняно розповів усе. Він був дуже покірливий, аж надто покірливий. Але так воно завжди буває в людей подібної вдачі, подумав Штудер. Вони козиряться в компанії, але як поговорити з ними віч-на-віч, то зразу притихають...

Батько, сказав Армін, довго не погоджувався симулювати нещасливий випадок. Але врешті, коли Еленбергер не захотів більше давати гроші і їм стало так, що хоч з мосту та в воду, батько таки погодився...

Він мав вистрелити собі в ногу, зачекати, поки Армін забере пістолета, а потім зняти крик. Хтось напевне прибіг би — адже Еленбергерів розсадник зовсім недалеко від того місця, яке вони обрали, а тоді батько сказав би, що на нього напали й пограбували його.

— Ми вирішили, що найкраще облагодити цю справу (Армін так і сказав: «справу»!) пізно ввечері. Тоді батькові повірили б, що він не розгледів напасника: адже було темно! І допитуватись дуже не стали б, а підозра впала б на Еленбергерових робітників: вони ж усі були вже суджені. Але ніхто б із них не потерпів; бо кожен зміг би довести, що не винен, і справу закрили б, а страхова компанія виплатила б нам гроші...

Штудер гмукнув:

— І що, потім усе обернулось не так?

— Ми вибрали такий день, коли батько ввечері мав повертатись додому з якимись там грішми, і навіть розповідали про це, тобто батько сам говорив у Еленберге-ра — при робітниках. Так ми розрахували. Батько мав при собі браунінга.

— А де він його взяв?

— Старий Еленбергер купив йому в місті...

— Напевне Знаєш?

— Так. Старий Еленбергер знав про всю цю історію. І дядько Ешбахер теж.

— Он як!

— Мати йому розповіла. Адже він її родич.

— І староста селища... — тихо промовив Штудер і покивав головою, наче старий єврей, якому раптом відкрилося значення якоїсь темної фрази з Талмуду.

— Так. Батько випробував браунінга, заpixав у дуло цигарковий папір, поки з'ясував, як треба робити, щоб не було порохових слідів. Отож того вечора я очікував його там. З десятої години. Я почув, як торохтить батьків мотоцикл, як він зупинився й устав із сідла, так ми домов-

лялись; він побачив мене, ще кивнув, поклав біля колеса гаманець, годинник, авторучку...

— «Паркер дуофолд», — докинув Штудер таким тоном, наче продавець, що хвалить свій товар.

— Точно. А тоді пішов у ліс. Я довго дожидав пострілу. І почув чомусь не один, а два. Мене це здивувало, бо постріли лягнули підряд, один за одним. Я нічого не тямив. Бо якщо він першим пострілом не поранився, то зразу стріляти вдруге було б дурне діло, адже треба спершу цигарковий папір у дуло запхати, а на це час потрібен...

Мовчанка. Зонья уривчасто зітхнула, видобула зім'яту хусточку й витерла очі. Штудер поклав долоню на її руку.

— Не плач, дівчинко. Це так, як у зубного лікаря: ти тільки чуєш, як він накладає свої кліщі, а далі все само йде.

Зонья мимохіть кволо всміхнулася.

В кухонній плиті тріскотів вогонь, із сковорідки на гарячу плиту падали краплі й сичали. Церата столу, за яким сиділи всі троє, була маска й холодна на дотик. Крізь відчинені двері було видно самотню курку, що марно греблась, наче хотіла вигребти камені, якими було забруковане подвір'я. Так старанно й так тихо греблась та біла курочка...

— Тоді я ввійшов у ліс і почав шукати батька. Ми з ним точно домовилися про місце, щоб я не мусив довго шукати пістолета. Нарешті я знайшов батька. Він лежав зовсім не там, де було домовлено.

— Зовсім не там? Ти певен?

— Так, ми домовлялися, що він буде під одним великим буком, але я знайшов його метрів за тридцять звідти, під ялиною.

— Так, під ялиною. На щастя... — тихо мовив Штудер.

— Чому на щастя? — здушеним голосом спитала Зонья.

— Бо інакше я не помітив би, що на піджак твого батька не налипла ялинова глиця.

Хлопець і дівчина втупилась у нього здивовано, але Штудер відмахнувся. В грудях у нього знов закололо, голова була гаряча. Не до пояснень йому тепер!..

— Він лежав під ялиною, і за правим вухом дірочка від кулі. Я ж присвітив ліхтариком, то й побачив. А пістолет лежав коло його руки.

— Правої чи лівої?

— Стривайте, пане вахмістре, я подумаю. Руки були простягнені вперед, обабіч голови, а браунінг лежав посередині...

— Це нам нічого не дає, — сказав Штудер.

— Я підняв зброю й подався геть. Дорогою все думав, що ж нам робити далі. Батько мертвий. Може, для нього воно й краще так. Я знав, що дядько Ешбахер тільки нагоди чекає, аби запакувати його до «Гансека».

— А ти підібрав гаманець та все інше зразу після того, як батько поклав їх?

— Ні, не зразу. Бо мені дещо перешкодило. Я почув, що над'їздить автомашина...

— Звідки? Від селища чи з іншого боку?

— Здається, від селища.

— Здається! Здається! А напевне ти не можеш сказати?

— Ні, бо я був у лісі, далеченько від дороги, коли почув ту машину.

— Ти був на тому боці дороги, де батько ввійшов у ліс, чи на іншому?

— На іншому, мені ще треба було перейти через дорогу...

— І більше машин не було?

— Ні. Але з тією машиною коїлося щось дивне. Вона їхала зовсім повільно, це я чув по звуку мотора, і фари

вже здалеку освітлювали дорогу, та й ліс, так що я мусив припасти до землі, аби мене не помітили. Там дорога вище й нижче того місця завертає таким коліном, і ніколи до пуття не знаєш, з якого боку їде машина, — додав Армін, виправдовуючись.

— Ну, а далі?

— Далі фари раптом погасли, і я вже не чув мотора. Я зачекав кілька хвилин, а потім помаленьку підповз до дороги. Але авта вже не було.

Старий Еленбергер мав невеликого ваговозика перевозити саджанці. Еленбергер виплачував і страховки...

— І тоді ти забрав ті речі, що батько поклав на узліссі, й подався додому?

— Так. — Армін кивнув головою.

— Поїдеш зі мною до Берна, дівчинко? — спитав Штудер. — Здається, ми дізналися тут про все, що нам потрібно. — Він видобув годинника. — Десять на другу годину приїдемо. Пообідаєш у мене вдома. І почекаєш там на мене. Тоді я ввечері відвезу тебе додому. До речі, а хто сховав пістолета на кухні в пані Гофман? Гербер? Я так і думав...

МІКРОСКОПІЯ

Годині о десятій вечора у доктора медицини Ноеншвандера (приймальні години — з 8 до 9-ї) задзвонив нічний дзвінок. Лікар був рославий, дужий довгобразий чоловік років під сорок, добре відомий і шанований у всій околиці. Він мав химерну звичку брати з заможних селян дуже високі гонорари. Зате в інших вряди-годи забував на кухонному столі двадцятку або п'ятірку. А якщо йому на те вказували, часом дуже сердився.

Коли пролунав дзвінок, Ноеншвандер сидів без піджака за письмовим столом. Він подумки перебрав усіх

пацієнтів, до яких його могли б викликати, але не зміг згадати жодного тяжкохворого.

— Може, нещасливий випадок, — промурмотів він і пішов одчиняти.

Перед дверима стояв кремезний чоловік у синьому плащі. Обличчя під чорним крислатим капелюхом було не дуже виразно видно.

— Що сталося? — сердито спитав лікар.

— Пане докторе, ви маєте мікроскопа?

— Що-що?..

— Мікроскопа.

— Аякже. Маю. Але нащо він вам? Оце зараз, уночі? Ви не можете почекати до ранку?

— Не можу.

Чоловік у синьому плащі енергійно похитав головою. Тоді відрекомендувався: вахмістр Штудер із кримінальної поліції.

— Прошу, — не дуже охоче сказав лікар і повів пізнього гостя до приймальні.

— Справа Вічі? — лаконічно спитав Ноєншвандер.

Штудер кивнув головою.

Лікар дістав із шафи світлу скриньку, в якій зберігав свого мікроскопа, поставив її на стіл, підійшов до водогінних кранів, обмив скляну пластинку, вмочив її в спирт, протер...

Штудер видобув з кишені конверта. Обережно витрусив з нього на скельце якісь порошинки, крапнув на них водою й поклав зверху ще одне, значно тонше скельце.

— Забарвити? — спитав лікар.

Штудер похитав головою. Обличчя в нього було червоне, аж пашіло, час від часу з горла виривався дуже неприємний хрип, очі просто-таки набігли кров'ю. Лікар придивився до вахмістра, підійшов ближче, наче пив на носа окуляри в роговій оправі, ще пильніше при-

дивився, тоді мовчки взяв за зап'ясток і стримано промовив:

— Коли скінчите, я вас огляну. Ви мені не подобаєтесь, пане вахмістре, дуже не подобаєтесь.

Штудер захрипів, закашлявся — кашель був видимо болісний.

— У вас починається плеврит. У ліжку, чуєте, негайно в ліжку!

— Завтра!— видихнув Штудер. — Завтра пообіді, коли хочете, пане докторе. У мене ще стільки клопоту... Власне, головне вже зроблено, і якщо ось оце...

Він посунув мікроскопа так, щоб світло від дуже яскравої настільної лампи падало на маленьке дзеркальце, й нахилився над окуляром.

Тремтячими пальцями крутив він гвинт, але йому ніяк не щастило навести різкість. Урешті лікар знетерпеливився й сердито сказав:

— Глядіть не розбийте скельця.

— Наведіть ви, докторе, — покірливо відказав Штудер. — Руки тремтять.

— Що ж ви хочете знайти таке важливе?

— Сліди пороху, — прохрипів Штудер.

— А-а! — протяг доктор Ноеншвандер і заходився обережно крутити гвинт.

— Різко, — сказав він нарешті й випростався. — Я, звісно, не судовий хімік, але дещо з курсу ще пам'ятаю. Оті великі кружальця, пане вахмістре, — то крапельки жиру, а в них видніють жовті кристали. Все сходиться. Але чи це достатній доказ для суду?

— Та це й не потрібно, — з зусиллям відказав Штудер. — І пробачте, пане докторе, що я вас так пізно потурбував...

— Дурниця! — сказав доктор Ноеншвандер. — Скажіть мені тільки, де ви знайшли цей пилок, — він показав пальцем на конверт. — Стривайте, не зараз. Спершу

скиньте піджак і сорочку, тоді ляжте отам на канапі, я трохи послухаю, що там робиться в ваших грудях. А тоді дам вам чогось на ніч.

Доктор Ноеншвандер довго слухав, вистукував, вистукував, знову слухав. Особливо цікавило його, видно, те місце, де Штудер відчував кольку. Встромив Штудерові під пахву термометра, трохи згодом подивився на тоненький стовпчик живого срібла, похитав головою й мовив споважніло: «Тридцять вісім і дев'ять!» Ще раз перевірів пульс, буркнув щось неначе: «Ну звісно, сигари!» — тоді відійшов до заскленої шафки. Набираючи щось із ампули в маленький шприц, іще сказав:

— Так ось, пане вахмістре: негайно в ліжку. Зараз я введу вам щось дуже сильне. Якщо добре впрієте вночі, то завтра можете довести до кінця своє діло. Але на власний ризик, майте на увазі! А коли скінчиться ваш аврал, ви вже дозрієте для лікарні. Я, будиши вами, взяв би зараз машину й поїхав прямо туди. Можете радіти, якщо це тільки сухий плеврит. Бо все може вилитись і в щось гірше. А тепер я справді дуже хотів би знати, чого це ви прийшли до мене просити мікроскопа. Стривайте ще! — він накрапав з кількох пляшечок у склянку різних крапель, долив гарячої води й дав Штудерові випити. Смак був жахливий, Штудер аж здригнувся. Потім дістав іще укол, з лікаревого дозволу вдягся й хотів був устати.

— Лежіть! — гримнув на нього Ноеншвандер.

І Штудер лишився на канапі. Лампа на письмовому столі мала зелений бляшаний дашок. На полицях стояли грубі томи. В кімнаті тхнуло аптекою. Штудер лежав горлиць, підклавши руки під потилицю.

— Ну? — сказав лікар.

Штудер глибоко зітхнув. Уперше того дня він зміг по-справжньому глибоко дихати.

— Сліди пороху, — сказав він, — стали останньою ланкою, як то частенько дуже гарно кажуть у романах. Ця ланка, власне, була мені вже й непотрібна. Бо й так усе ясно...

І розповів, як їздив до Туна, як посвідчила Зонья, як він бачився з Арміном Вічі, як потім їздив до Берна.

— Я сьогодні вже раз заглядав у мікроскоп, — сказав він і всміхнувся, дивлячись у стелю, а рясні краплі поту котились у нього по обличчі, й він час від часу втирав лоба тильним боком долоні.

— І знаєте, докторе, — Штудер несподівано заговорив чистою літературною мовою, тільки цього разу не гнів змусив його забути рідну швейцарську говірку, а скорше гарячка. — Знаєте, докторе, та куля, що її знайшли в голові в пана Венделіна Вічі — а пан Венделін Вічі, як засвідчив доктор Джузеппе Малапелле з судово-медичного інституту в Берні, мав у крові понад два проміле алкоголю, — отож куля та вистрелена з револьвера, якого я сьогодні вранці вилучив у грабіжника-дилетанта Аугсбургера. — Штудер захихотів, ніби школяр-хлопчисько. — Якби пан слідчий знав, що я підмінив йому пістолета! Славний хлопець той слідчий, тільки надто молодий! А ми такі старі! Правда ж, докторе? Старезні. Ми розуміємо все, ми мусимо все розуміти. Як це сказала пані Гофман? Не судить, то й не суджені будете! Щира правда! Чудово! Хто ж пак це сказав? Я вже не пам'ятаю. А потім ще нелегко було розв'язати питання, звідки взявся той пістолет. Але цього Штудер вам не відкриє... Як у вас жарко, пане докторе, невже й ви у травні ще топите? Як отой слідчий? Мені якось приснився розкішний сон про відбиток великого пальця, величезний відбиток великого пальця. Ви ж не тлумач відбитків... м-м... не тлумач снів, пане докторе? Мені якось довелося працювати над однією справою, що розігралась у божевільні. Тоді я мав діло з одним... стривайте, як же це називається? —

ага, з психоаналітиком. Він тлумачив сни, а потім міг вам достеменно сказати, що з вами діється. Помер він, той пан психоаналітик, так, помер, і ніяке тлумачення снів не допомогло йому. Але що ж пак я хотів вам розповісти? Усе переплуталось... Ви хотіли знати, де я знайшов цей пил? Заждіть іще... Ви знаєте Котеро? Старшого садівника? Так? Що ви про нього скажете? Трохи вже пісок з нього сиплеться, правда? Він щось знає, і його якісь типи налупцювали. Він його бачив — того, котрого... Я не назву його на ім'я. Він його бачив того вечора, або, коли хочете, тієї ночі. А коли, власне, кінчається вечір і починається ніч? Ви можете сказати мені це, пане докторе?.. Ви ж знаєте оті кишені зсередини на дверцятах автомобіля? Туди ще часом кладуть карту місцевості. Отож цей пил я вишкріб із такої кишені. Остання ланка, пане докторе, вахмістр Штудер не осоромився. Але вахмістр Штудер і уявлення не має, чим скінчиться вся ця історія. Уявлення не має! Подумайте лишень!.. Я хочу спати, — раптом сказав Штудер. Закрив рота, зморшкуваті повіки стулились, він глибоко зітхнув.

— Бідолаха! — сказав доктор Ноєншвандер. Тоді пішов і покликав сусіда. Вдвох вони перенесли вахмістра до вітальні, роздягли й укрили як слід. Ноєншвандер іще налив у грілку гарячої води й поклав її до Штудерових ніг, холодних як крига. Тоді вернувся до свого письмового столу, але дверей до вітальні не зачиняв. Там він сидів і читав до першої години. Час від часу підводився глянути на вахмістра. Тому, видно, снились важкі сни. Він часто мурмотів усе ті самі слова. Можна було розібрати: «мікроскоп», «відбиток великого пальця». А ще — ім'я дівчини: «Зонья».

О четвертій годині доктор Ноєншвандер іще раз устав. Температура в Штудера вже впала до тридцяти семи градусів.

СПРАВА ВЕНДЕЛІНА ВІЧІ — ВОСТАННЄ

Похмурий похорон.

Звичайно, знову йшов дощ. На кладовищі сліди від ніг наповнювалися жовтавою водою майже зразу, ледве-но витягнеш черевик із глевкої глини. Труну Венделіна Вічі оточувало десяток парасольок, і дощові краплі вибивали на натягненій чорній тканині тихий жалібний дріб.

Священик не даявся довго. Зонья хлипала. Пані Вічі стояла, випростана, поруч дочки. Вона не плакала. Армін не прийшов. Після священика кілька слів сказав староста Ешбахер — видимо, через силу.

Штудер стояв поруч доктора Ноєншwandера й був радий, що може спиратись на лікареву руку. Та коли всі повільно рушили до цвинтарної брами, Штудер пустив ту руку, наздогнав Ешбахера й сказав:

- Пане старосто, мені треба з вами поговорити.
- Зі мною, пане вахмістре?
- Так, — відповів Штудер.
- То ходімо!

Ешбахерове авто стояло на вулиці.

Староста відчинив дверцята, втиснувся на сидіння за кермом, кивнув Штудерові. Вахмістр на прощання потис руку лікарєві, сів поряд з водієм і сам зачинив дверцята.

Сидіти було тісенько — обидва аж ніяк не худорляві. Ешбахер натиснув на стартер. Штудер утупив очі в кишеньку на внутрішньому боці дверцят.

Ешбахер мовчав. Авто розвернулось і рушило назад у селище, минаючи вивіску за вивіскою. Герценштайн, селище крамниць і гучномовців!.. Коли це Штудер прозвав селище так? Чи давно? У суботу. А сьогодні вівторок. Усього два дні минуло!

Гучномовців не було чути. Або ще зарано, або музики й слів не чути за фурчанням автомобіля.

Селище — чи село — Герценштайн! Справді село? А де ж тут селяни? Їх не видно. Звичайно, вони живуть десь за фасадами крамниць, на затиллях.

Ешбахер сопів. Певно, його багато що гнітило.

А Штудер, поки машина звертала на Станційну вулицю, на короткому відтинку шляху від Головної вулиці до друкарні «Герценштайнського вісника», ще раз переживав учорашній вечір.

Котеро нарешті зважився заговорити. Той самий Котеро, що бачив, як Ешбахер сховав браунінга в кишеню на внутрішньому боці дверцят автомобіля. Котеро все пам'ятав дуже добре. Того вечора, у вівторок, він вийшов прогулятись. А втім, він бачив усіх учасників драми — і вчителя Швома, який вибрався на прогулянку з однією третьокласницею школи другого ступеня (того ж то він і мовчав так підозріло!), і Венделіна Вічі, як той устав зі своєї мотоциклетки й зник у лісі, і Ешбахерове авто він упізнав, і старосту бачив, як той рушив услід за Вічі...

— Зайдімо, мабуть, до мене додому, — сказав Ешбахер. Авто вже зупинилось перед залізними ворітьми з позолоченими шпичаками нагорі. Он стовп із дуговим ліхтарем, при його основі — дебелі червоні тюльпани, он будинок станції з кіоском, у якому звичайно читала романи Анастасія Вічі, дожидаючи клієнтів. Пані Анастасія Вічі, старостина родичка...

Як вона сказала, дізнавшись, що її чоловіка вбито?

«Двадцять два роки!»

І почала ходити по кімнаті туди й сюди.

— Як хочете, — відповів Штудер на Ешбахерове запитання, яке, власне, було не запитанням, наказом. Вахмістр нишком поглянув збоку на товстуна.

Канцелярія. Дівчата, що сиділи за друкарськими машинками, шалено затарабанили по клавішах, коли Ешбахер став на порозі.

— Добрий день, пане директоре, здорові були, пане старосто...

Ешбахерові заступив дорогу якийсь дідок — майже карлик. У руці він тримав задрукований аркуш паперу. Кінчик указівного пальця, яким він водив по рядках тексту, шпарко говорячи до Ешбахера, був скалічений. Штудер бачив усе те надзвичайно виразно. Але він почував себе паскудно. Його ноги були неначе позшивані з клаптиків фланелі й натоптані тирсою.

На просторікання сивоголового карлика Ешбахер відповідав неуважливо. Він сунув уперед, уперед. Капелюха скинув, на лобі, як звичайно, налипло каштанове пачомце.

Невеликі двері. Сходова клітка. На другому поверсі — двері до помешкання. Коло дверей жовта латунна табличка, на ній чорні літери: «Ешбахер». «Ні імені, ні звання, нічого. Якраз по його натурі».

— Заходьте, пане вахмістре, — сказав староста. Що це — невже голос його ніби надтріснув? Правда, він звучав іще так, як у диктора з Бернського радіо, але щось у ньому змінилося. «Чи це мені, може, вчувається? — подумав Штудер. — Через хворобу?»

Він стояв у коридорі помешкання. Двері до кухні були відчинені. Пахло квашеною капостою й салом. У Штудера аж під горло підступило. Він від учорашнього полудня нічого не їв. Шлунок оголосив загальний страйк. Чи довго ще йому стояти в цьому коридорі?

З кухні вийшла жінка. Маленька, худорлява, а коси білі, як цвіт білого бузку. Так, наче бузок. Сірі очі, сумирні-сумирні. Мабуть, не завжди так просто бути дружиною старости.

— Моя дружина, — сказав Ешбахер. — А це вахмістр Штудер.

У сірих очах — легеньке здивування. Потім їхній вираз змінився, став тривожний.

— Невже щось лихе сталося? — тихо спитала вона.

— Ні, ні, — заспокоїв її Ешбахер, поклавши велику товсту руку на вузьке плече дружини, і той рух був такий ласкавий, що Штудерові раптом здалося, ніби він тепер знає старосту багато краще, ніж доти. В житті воно завжди буває зовсім інакше, ніж ми гадали. Хай там яка брутальна буває людина, але вона, видно, вміє й інакше...

Велика кімната, опоряджена, видно, як вітальня-курільня. На стінах висіло кілька картин; Штудер не знався на живопису, але ті картини йому сподобались. Великі репродукції, кольорові, соняшники, краєвид з півдня Франції, кілька офортів. Шпалери сірі, на підлозі білий килим із чорно-червоним візерунком.

— Це все дружина опорядила, — сказав Ешбахер. — Сідайте, пане вахмістре. Що питимете?

— Що завгодно, — відповів Штудер, — тільки не малиновий сироп і не пиво.

— Коньяк? Гаразд? Щось у вас кепський вигляд, пане вахмістре. Що з вами? Може, сказати дружині, щоб приготувала грог? Ви ж, мабуть, любите грог?

Неприємна ситуація. Чому цей Ешбахер раптом став такий запопадливий? Що за цим таїться?

Староста запропонував Штудерові сигару, а сам вийшов. Сигара була добра, за десять рапів, але Штудерові вона тхнула смаленою гумою. Проте Штудер з відвагою смертника затягався нею.

Повернувся Ешбахер. Він ніс у руках три пляшки: коньяк, джин, віскі. За ним ішла дружина. Вона поставила на стіл тацю: цукор, нарізана кружальцями цитрина, кухоль з окропом, дві склянки.

— Треба полікувати нашого вахмістра, — сказав Ешбахер і всміхнувся з-під котячих вусів, — бо він застудився. А застудженому оперативникові дуже важко заарештувати когось, правда ж, вахмістре?

Й Ешбахер поплескав Штудера по коліні. Штудер хотів був уже присадити цю фамільярність, підвів очі — й зустрівсь очима з поглядом старости. В тому погляді було прохання.

Штудер зрозумів. Ешбахер знає. Він просить за свою дружину. «Що ж, про мене — нехай...» — подумав Штудер. І засміявся.

— Ну, до побачення, пане вахмістре, — сказала пані Ешбахер. Уже взявшись рукою за клямку, вона всміхнулася. То була силувана усмішка. І Штудер раптом збагнув: вони обоє намагаються розігравати комедію. Обоє знають, що сталось, але не хочуть того показати.

Дивне подружжя, дивне подружнє життя було в старости Ешбахера...

Двері тихо причинилися. Чоловіки zostались наодинці.

Ешбахер усипав цукру на дно склянки, налив туди до половини окропу й поколотив ложечкою. Тоді влив із кожної пляшки чималеньку порцію: коньяк, джин, віскі. Штудер дивився на все те широко розплющеними очима.

А коли Ешбахер підніс йому ту склянку, він спитав трохи налякано:

— Це для мене?

— Чудовий засіб, пане вахмістре, — похвалив староста свою мішанку. — Коли я застуджусь, то не вживаю нічого іншого. А коли відчуєте, що це для вас занадто, моя дружина пізніше зварить для вас каву.

— На вашу відповідальність, — сказав Штудер і душеком вихилив склянку. Він підсвідомо відчував, що на тверезу голову тут каші не звариш. — Але щоб і ви теж.

— Аякже! — відказав Ешбахер і намішав того самого й собі.

По всьому тілі в Штудера розлилося лагідне тепло. Повільно, зовсім повільно піднялась темна завіса. Може, все воно й не таке складне, не таке жахливе, як він собі уяв-

ляв. Ешбахер поринув у глибоке крісло, взяв сигару, розкурив, випив свій грог, крекнув, хвильку помовчав, а тоді спитав начебто зовсім байдужим голосом:

— І знайшли ви вчора ввечері в моєму гаражі те, що шукали?

Штудер теж затягся сигарою (вона раптом стала куди смачніша) й спокійно відповів:

— Так.

— А що ж ви знайшли?

— Пил.

— І більш нічого?

— Досить і цього.

Пауза. Ешбахер неначе щось обмірковував. Потім спитав:

— Пил? У кишені для карт?

— Так.

— Шкода... Краще б ви прийняли мою пропозицію в неділю. А як хочете, то я ще й з власної кишені щось докладу. Це ви розумно придумали в тій кишені подлубатись. Більше ніхто не додумався б.

— Пропозицію? — перепитав Штудер. — Що ви хочете цим сказати, Ешбахер?

Той аж стенився. Мабуть, через таке звертання: «Ешбахер». Вже не «пане старосто», а «Ешбахер»... Так, як кажуть «Шлюмф».

— Маю на увазі службу в мого знайомого, Штудер.

— А, пригадую... Таке мене не цікавить, Ешбахере, нітрохи не цікавить. А гроші? Ви пропонуєте мені гроші? А я чув, ніби ви ось-ось оголосите банкрутство...

— Ха-ха-ха! — засміявся Ешбахер якимсь театральним сміхом. — То я сам чутку розпустив, щоб Вічі дав мені спокій. Я ж не хотів запхати всі свої гроші йому в пельку лише тому, що випадком його дружина — моя родичка...

— Отак? Ви давали Венделінові Вічі гроші?

— Вахмістре? — сердито відказав Ешбахер. — Ми ж не шулери якісь. Ми граємо відкритими картами. Коли хочете щось знати, питайте, і я вам відповім. Мені все це давно вже остобісіло...

— Гаразд, — відказав Штудер. — Як вам завгодно.

Він відхилився на спинку стільця, поклав ногу на ногу й став чекати.

І під час тієї довгої мовчанки, що запала в кімнаті, Штудер багато передумав. Але все те, що думав, якось не вкладалося в систему: ну гаразд, він знайшов винного, але яке з того пуття? Слідчий нізащо в світі не наважиться допитувати Ешбахера. Жоден прокурор не висуне звинувачення проти старости селища. Хіба лиш тоді, коли докази будуть такі переконливі, що нікуди не дінешся. Ешбахер колись, певне, був дуже значною особою. Це випливало з усіх відомостей, які Штудер зібрав учора пообіді в Берні. Навіщо кому такий скандал! Та й які в Штудера докази? Свідчення Котеро? Господи! Та Котеро нізащо в світі не наважиться підтвердити їх. Мікроскопічне дослідження пилу? Для нього, Штудера, це вагомий доказ. Але для суду — для суду присяжних, у якому засідатимуть селяки?... З нього ж тільки посміються! Насамперед — слідчий.

Зостається полишити справу як є. Вічі сам укоротив собі віку, це можна довести, це буде неважко довести, слідчий уже й так переконаний; Шлюмф вийде на волю, родині Вічі доведеться продати будинок, стара й далі сидітиме в кіоску та читатиме романи, Армін одружиться з офіціанткою й купить ресторацію, а Зонья? Зонья вийде за Ервіна Шлюмфа, Ервін згодом стане старшим садівником, а Ешбахер? Господи, чи він буде єдиним убивцею, що безкарно гуляє на волі?

— Маєте рацію, вахмістре, — пролунав у тиші Ешбахерів голос. — Розслідувати справу далі — марна річ. Ви тільки осоромитесь. Хіба ви вже не осоромились один

раз — у тій банківській справі? Довіртеся своєму капітанові й послухайтеся його ради. Так буде краще, повірте мені, Штудер. Ще грогу?

— Залюбки, — відказав Штудер і знову запав у мовчанку. Чи не диво, що Ешбахер уміє читати думки? Штудера морозило. У грудях знов закололо, виступив холодний піт. За вікнами висів сірий туман — наче хмари лягли на землю. В кімнаті було холодно. Штудерова сигара погасла, і йому не ставало духу знов розкурювати, у нього взагалі вже не ставало духу ні на що, він був хворий, у нього плеврит, хай йому біс, він хотів лягти в ліжку! А коли в людини плеврит, вона лежить у ліжку, а не корчить із себе проникливого англійського слідця з дедуктивними методами Шерлока Холмса. Піл у кишені для карт! То й що? Коли далі так піде, він скоро повзатиме по підлозі з лупою в руці й досліджуватиме килим!

— Пийте, Штудер, — сказав Ешбахер і посунув щойно наповнену склянку по столі. Йй вахмістр слухняно випив грог.

Все ж таки це свинство, думав він далі. Одержуєш платню в кількасот франків на місяць, і цього вистачає, більш-менш вистачає. А за цю скупеньку платню ти зобов'язався бути чистильником клоак. Паскудство. Мусиш нюшити, розкопувати чужі злочини, мусиш усюди стромляти носа, не маючи спокою й на хвилину, навіть відлежати не можеш, захворівши. Ешбахер задоволено смоктав сигару. Його очиці зловтішно поблискували.

І раптом Штудер знову згадав свій сон. Величезний відбиток пальця на чорній дошці, вчитель Швом у білому халаті й Ешбахер, що обняв Зонью і сміється з нього, Штудера.

Згодом Штудер ніколи не міг напевне сказати, чи це справді згадка про той сон раптом піддала йому духу, чи,

може, його роздратував глузливий усміх Ешбахера. Та хай там як, а він випростав спину, зіперся ліктями на розставлені стегна й утупив очі в підлогу. Він заговорив повільно, бо відчував, що язик не має великої охоти слухатись його.

— Гаразд, — сказав він, — маєте рацію. Я осоромлюсь. Але ж не в цьому річ, Ешбахер. Я роблю свою роботу, ту, за яку мені платять. Мені платять за розслідування. Мене привели до присяги, щоб я казав правду. Я знаю, ви сміятиметесь, Ешбахер. Я теж не вчорашній. І я добре знаю, що та правда, яку я знайду, не буде справжньою правдою. Але я дуже добре знайомий із брехнею. Коли відмовлюсь од розслідування і Шлюмфа звільнять, а суд закриє справу, тоді все буде знову добре. І, зрештою, я не суддя, а вам доведеться самому якось розраховуватися за свій учинок. — Штудер говорив дедалі повільніше. Він не підводив очей, не хотів зустрічатись поглядом з Ешбахером, а розпачливо вдивлявся у фрагментик візерунка на килимі: чорний прямокутник, помережаний червоними нитками: то візерунок не знати чому нагадував йому потилицю Вічі. Точніше — ріденьке волосся, через яке тяглися цівочки крові.

— Самому розраховуватись, ось у чому річ. І я не знаю, чи ви на це спроможні. Ви любите гру, Ешбахер, ви граєте з людьми, граєте на біржі, граєте в політику. Я дещо чув про вас. Я б залюбки дав вам спокій, але... Є ще ота історія з Зоньєю. Чуєте, Ешбахер, із Зоньєю. Дівчині довелося не солодко. Ви були посадили її на коліна, а тут нагодився батько... Чи Венделін Вічі тоді справді не мав рації, сказавши так? Ні, мовчіть поки що. Говоритимете потім. І не думайте, що я святенник. Я розумію жарти, Ешбахер, але жартам треба знати міру. Ви маєте на сумлінні багато, не самого лиш Венделіна Вічі. І я не хотів би, щоб ви мали на сумлінні ще й Зонью. Розумієте?

Хмари за вікном опускалися чимраз нижче, в кімнаті погустішала сутінь. Ешбахер сидів, утиснувшись у крісло, й Штудер бачив тільки його коліна. Почулося хрипке крехтання: чи то він прокашлювався, чи здушено сміявся.

— Що він знав про вас іще, той Венделін Вічі, я не довідався... — Тепер Штудерові було легше говорити. Але він говорив іще повільно, і, що було найдивніше, його свідомість наче роздвоїлася: він бачив кімнату згори, бачив себе самого на стільці, нахиленого вперед, зі сплетеними пальцями, й думав: «Ти, Штудер, схожий достоту на священика, що прийшов з візитом співчуття». Але й це минулось, і він раптом побачив кабінет слідчого й Шлюмфа, що поклав голову дівчині на коліна.

— Коли вже ми зачепилися за цю справу, — сказав Штудер, — то треба з'ясувати ще одне. Я чув, що ви спекулювали грішми підопічних, Ешбахер; адже ви тут член опікунської ради... Гроші ви вклали назад, але Вічі знав про цю історію. Він теж був у комітеті, правда? Чи, може, ні? Не треба відповідати. Я кажу вам усе це тільки для того, аби ви не думали, ніби Штудер — макуха. Вахмістр Штудер теж дещо тямить...

Мовчанка. Штудер підвівся, так само не дивлячись на Ешбахера, простяг руку до пляшки, налив собі міцного трунку, вихилив, знову сів і дістав з портсигара свою дешеву сигару. Дивно, але тепер вона йому смакувала. Правда, серце билось ще з переборами; але, подумав він, сьогодні пообіді я таки поїду до лікарні. Там матиму спокій.

— Може, розповісти вам, як розігрувалася вся ця історія, Ешбахер? Можете не говорити. Не казати ні «так», ні «ні». Я однаково розповідаю більше для себе.

Штудер знову сплів пальці й утупив очі в те місце на килимі, де був чорний прямокутник, помережаний червоними нитками.

— Ваша родичка розповідала вам, що збирався зробити Венделін Вічі. Від неї ви дізналися також, коли той надумався здійснити задумане. Але ви не довіряли йому. Ви знали, що він боягуз — що там балакати, кожен шантажист — боягуз, — і думали, що він не наважиться навіть поранити себе. Тому ви й поїхали своєю машиною на те місце. А місце знали точно. Аугсбургер тоді вже жив у вас. Навіщо ви забрали його до себе? Може, заздрили Еленбергерові? Хотіли теж мати свого колишнього в'язня? А втім, чи не однаково... Отож ви своєю машиною поїхали на те місце, розраховуючи, що Армін сховається, почувши звук вашого мотора. Так воно й вийшло. Тому ви мали досить часу, аби подивитися, що лежить у гаманці Вічі. Певне ж, там був той документ, що ним він шантажував вас? А потім ви пішли далі в ліс. Услід за Вічі йти було неважко, він, певно, добре шелестів там. Потім стало тихо, і ви чекали. Почувши постріл, підійшли ближче. Вічі стояв із браунінгом іще в руці — не поранений. Що ви тоді сказали йому, я не знаю. Я певен — ви зіграли свою роль добре. Обняли рукою за плечі, втішали його, провели трохи далі. А пістолет, мабуть, лежав у вас у кишені. Потім ви попрощалися з ним, відійшли на крок-другий, може, на метр — і застрелили його ззаду.

Пауза. Штудер ще хильнув із склянки. Дивно, але він не відчував сп'яніння, навпаки, став тверезіший, йому здавалося, ніби в голові дедалі яснішає, прикра колька в грудях щезла. Він знову неквапно розкурив сигару, яка була погасла, поки він говорив.

— Дві помилки, Ешбахер, дві великі помилки! — сказав Штудер, ніби вчитель, що хоче не зганити обдарованого учня, а, навпаки, ще підохотити. — Перша: чому ви не взяли пістолета у Вічі? Армін би його знайшов, і вся історія пройшла б як по маслу. Я докопався б щонайбільше до самогубства, не далі. А друга помилка, з якої потім ви-

пливли всі подальші: нащо ви покинули браунінга в тій кишені для карт? Хтось же міг його там знайти. І те, що його припало знайти саме Аугсбургерові, цьому дрібному грабіжникові-дилетанту, було невдачею... Невдачею? А може, ви саме цього й хотіли?

Очі Штудера нарешті відірвались од чорного прямокутника. Тепер вони були втуплені в іншу частину візерунка, схожу на будинок, і він згадав слова, написані на стіні синьою фарбою, що вже трохи облупилась: «Заходьте до оселі, несіть думки веселі».

— Дивна річ трапляється з нами людьми, — провадив Штудер. — Ми інколи робимо саме те, чого хотіли б уникнути, від чого остерігає нас наш розум. Один мій знайомий, він уже помер, завжди говорив про підсвідомість. Ніби вона має власну волю. І про вас, Ешбахер, я мимохіть увесь час думаю щось таке. Бо ж ви зробили все, аби звернути підозру саме на себе. І це не можна пояснити вашою любов'ю до гри, отже, тут, мабуть, таїться щось інше. Власне, в глибині душі ви весь час хотіли, щоб це вбивство було розкрите. Інакше б не послали Гербера й Арміна вашою машиною поїхати до Еленбергера й старого Котеро. Хто вам розповів, що Котеро бачив вас? Аугсбургер?

— Я брав із собою Аугсбургера тоді, коли хотів перестріти Вічі. — Голос Ешбахера звучав зовсім спокійно. Він анітрохи не тремтів од хвилювання. Голос бринів точно так само, як голос диктора, що повідомляє: «Повені в басейні Нижньої Рони затопили великі території».

— І ви не боялися, що він вас викаже?

— Він хлопець вірний. Потім я сплавив би його за кордон.

— Але ж його шукали. І викрадення машини...

— Господи Боже, — сказав Ешбахер, — хіба такі люди трусяться над своїм життям так, як ми?

Штудер кивнув головою. Це була правда.

— А іншим двом хлопцям, — провадив Ешбахер, — я наговорив, що «мент» хоче стромляти носа в наші тутешні справи... Вони ж, ті хлопці, поначитувались детективних романів, то й зробили все залюбки. Хотіли погратись у Джона Клінга.

На хвилику вахмістра пойняла невимовна гордість. Адже він домігся від Ешбахера, що той заговорив, змусив старосту визнати все. А тоді вперше звів погляд — і гордість розвіялась. Перед ним у глибокому кріслі сидів і важко дихав зломлений чоловік. Обличчя густо почервоніло, руки трусяться, рот ледь розтулений. Правда, той чоловік лишався таким усього коротку хвилику. Потім рот стулився, очі знов дивились прямо перед себе, повз Штудера, в бік вікна.

— Ті двоє хлопців, — сказав Штудер, — таки добряче змолотили старого Котеро. Він нічого не хотів мені розповідати. А старий Еленбергер теж знав про всю цю справу?

— Можливо, дізнався пізніше. Котеро спочатку теж не знав, що то я застрелив Вічі. Я тільки хотів не допустити, щоб Котеро зразу розповів вам, що бачив мене там.

— А коли ж він вас розпізнав?

— Коли я сідав у машину. Тоді ж таки й Аугсбургер його побачив — Котеро тобто...

«От би фонограф сюди, — подумав Штудер. — Щоб записати всю цю розмову!»

— А нащо ви послали Аугсбургера до Туна в викраденій машині, щоб його там заарештували? Ви цього хотіли?

— Що ви питаєте такі дурниці, вахмістре! — Це вже знову говорив староста селища. — Звичайно, я його послав. Причини дві: він міг почути про винагороду, про яку ви оголосили, то я й вирішив перекреслити ваші розрахунки. Адже коли Шлюмф визнає свою провину, це вам

шах і мат, хіба ні? А Аугсбургер був знайомий із Шлюмфом, мав якось увійти в контакт із ним і переказати йому від імені Зонї, нібито справа повертається кепсько і йому треба взяти вину на себе, а то їх усіх заарештують за махінацію зі страхуванням. Я, звичайно, навіть не сподівався, що в Туні так легко підуть мені назустріч і посадять Аугсбургера в одну камеру зі Шлюмфом. Хочете знати ще щось? Аугсбургер напартачив, я знаю. Але він не надарований талантом винахідливості, тому валив усе на Еленбергера.

— Еге ж, Еленбергер, — промовив Штудер цілком приязно — так, ніби розпитував про щось у свого колеги. — Яка ваша думка про Еленбергера?

— Ет, — пирхнув Ешбахер. — Ви ж знаєте цей тип людей. У них завжди має щось робитися, завжди вони повинні грати якусь роль, бо всередині ці люди порожні. Пащекують, клелять із себе щось дуже цікаве, хваляться якимись марокканськими резидентами, організують «Convict Vand». (Єдине, за що я поважаю Еленбергера, так це те, що він симпатизував Шлюмфові.)

Мовчанка. Все зроблено. Лишилось найважче. Як же тепер його заарештувати? В нього, Штудера, підламуються ноги, він хворий. А Ешбахер рославий, масивний чоловік, і телефон, по якому можна б викликати Мурмана, — в іншому кінці кімнати, правда, пістолет із собою, в кишені, й ордер на арешт теж є. Але...

— Ви, вахмістре, прикидаєте, як мене найкраще заарештувати. Чи ні? — спокійним голосом озвався Ешбахер. — Не турбуйтеся. Я поїду з вами до Туна. Але поїдемо ми моєю машиною, і за кермом сидітиму я. Маєте досить духу?

Ешбахер не тільки вгадав, що думає Штудер, він влучив вахмістра у вразливе місце.

— Чи я не боюсь? Я? — ображено спитав Штудер. — Їдьмо!

— Я... я ще... я ще попросаюся з дружиною. —
Ешбахер аж затинався. Штудер кивнув головою.

На порозі Ешбахер іще сказав:

— Налийте собі вахмістре, — і показав на пляшки, що стояли на столі.

Штудер налив. Тоді впав у своє крісло й заплющив очі. Він стомився, страшенно стомився. Він уже не почував гордості. Не міг дотямити багато чого. Чому Ешбахер признався в усьому? Може, завважив, що всі подробиці знає самий тільки Штудер? Може, й про «дух» він спитав через це? Що ж, побачимо...

Власне, Штудер іще залюбки погомонів би з пані Ешбахер. Що воно за жінка? Говорить так незвичайно. Чужоземка? І де той лобуряка Ешбахер підхопив собі таку витончену дружину... Ця, мабуть, не читає ночами романчиків, зате, може, грає на фортепіано? Або на скрипці. Знов заболіла голова. Та вже скоро це скінчиться. Власне, можна було зажадати, хай пришлють із Берна єфрейтора, щоб привіз Ешбахера. Тоді можна було б зразу залізити в ліжку. Хіба не краще поїхати додому й там завалитися? Геді його доглянула б незгірше. Чому він притьмом хоче до лікарні?

Ту мить двері відчинились.

— Ідемо?— спитав Ешбахер так спокійно, немов ішлося за прогулянку.

Штудер підвівсь. У роті було сухо. Він відчував якусь чудну порожнечу в шлунку й утішав себе, що це від температури, від голоду, від спиртного натщесерце. Але відчуття ніяк не миналось.

ПРОГУЛЯНКА В МАШИНІ Й КІНЕЦЬ

Якби не руки, оті великі м'ясисті руки на кермі автомобіля, що сіпались час від часу, спрямовуючи машину, Штудер міг би сказати, що сидить поруч кам'яної статуї.

Ешбахер не ворушився. Губи міцно стиснуті, погляд — просто вперед. «Двірник» хитався туди й сюди й витинав із каламутної шибки геометричну фігуру, яку Штудер пам'ятав іще з шкільної дошки.

— Ваша дружина чужоземка? — спитав він несміливо, аби порушити мовчанку.

Відповіді не було. Штудер скосував на свого супутника й побачив, що по його негладеньких щоках протекли дві великі сльози, всоталися вусами, тоді витекли ще дві й зникли. Штудер сором'язливо відвів погляд. Це здавалося трагічним і гротескним, як багато що в житті.

Одна рука пустила кермо, пошукала чогось у кишені. Гучне сякання.

— Клятий нежить, — промовив хрипкий голос. — Вона виросла у Відні. Але батько й мати швейцарці.

— І що ж вона думає?

Штудер ладен був дати собі по пиці. Ну як можна було таке ляпнути! Так, це справді був промах. Бо несподівано Штудер зустрів погляд... Злий погляд, як того разу у «Ведмеді». Давно ж це було! Штудер побачив короткий рух руки, яким Ешбахер розпустив свої карти віялом...

Але голос прозвучав зовсім спокійно:

— Ось про це вам не слід було питати, вахмістре!

Дорога бігла понад озером, хоча самого озера майже не можна було розгледіти. Попереду пливло широке шосе, а за невисоким парапетом ледь видніла розлога мокра рівнина, сіра, зовсім сіра, розпливчаста й холодна. Авто їхало поволі.

Котра вже година, власне? Штудер хотів був витягти годинника, вже застромив і два пальці в кишеньку на камізелці, але враз почув зовсім чужий голос, анітрохи не схожий на голос диктора Бернського радіо:

— Ану, геть! А то...

Штудерів годинник вилетів з кишеньки, права рука конвульсивно стиснула ручку дверцят, надавила її вниз,

смикнула вгору (цікаво, як ця ручка функціонує?, Штудер усім своїм огрядним тілом ударив у дверцята, вони розчачхнулись, він вилетів на дорогу, зачепившись однією ступнею за нижній край дверцят, і його трохи протягло по дорозі. Плечі, голова вдарились об щось тверде, на нього впала величезна тінь, зникла... А потім стало вже зовсім темно.

— Ні, тепер не треба ніякої мікроскопії, — промовив чийсь тихий голос. Була ніч. Десь горіло зелене світло. Штудер відчайдушно силкувався згадати, де він уже чув цей голос.

— Пікрин... — прошепотів він. І почув у відповідь сміх.

— Клятий оперативник, нікому ніколи спокою не дасть. Пильнуйте його, сестро. Як я вже сказав, щогодини корамін, щотри години транспульмін, зрозуміли? Слава Богу, міцний чолов'яга. Це не жарти, коли з двома переломами, та ще й...

Далі Штудер уже не чув нічого. То перш перед ним була чорна завіса, а тепер його покрила червона, щось шуміло, дзвонили дзвони. Віскі було пекуче.

Від цього хотілося пити. Яке ж було на вигляд озеро? Розлога рівнина, сіра-сіра, холодна й мокра...

Тоді раптом знову з'явилося сонце і якісь дуже знайомі звуки. Штудер прислухався. Клац-клац, клац-клац... Що це таке? Колись цей звук доводив його до шалу, він був дуже знайомий. Що ж це таке? А-а, звісно! Плетільні шпиці! Він тихо покликав:

— Геді!..

— Що?

Сонце заступила тінь.

— Добридень, — сказав Штудер і закліпав очима.

— Драстуй, — відповіла пані Штудер так, немов то була найприродніша в світі річ.

— Що це зі мною таке? — спитав Штудер.

— Нічого надзвичайного, — відповіла дружина. — Температура, плеврит, перелом ключиці та руки вище від ліктя. Будь радий, що живий.

Вона вдавала сердиту. Час від часу стискала губи.

— А-а, он що, — мовив Штудер і ту ж мить заснув знову.

За третім разом було вже більш-менш добре. Колька в грудях зникла. Але права рука була ще важка. Штудер випив чашку бульйону й знову заснув.

Учетверте він прокинувся від якогось гамору за дверима кімнати. Чийсь сердитий голос вимагав, щоб його впустили, інший голос (чи не доктора Ноеншwandера?) відповідав гнівно, з лайкою. Говорили нестерпно гучно.

— Хай там замовкнуть! — прошепотів Штудер.

І справді вони враз замовкли.

І ось нарешті він прокинувся зовсім. Був ранок, у кімнаті стояла прохолода — мабуть, щойно відчинили вікно. Кімната була маленька, стіни пофарбовані зеленою олійною фарбою. На підвіконні цвіли герані.

Оглядна медсестра ладналась замітати в кімнаті.

— Сестро, — промовив Штудер уже твердим голо-
сом, — я хочу їсти.

— Так, так, — тільки й сказала сестра, підійшла ближче й нахилилась над Штудером. — Уже краще?

— Де це я? — спитав Штудер і засміявся. Адже так завжди питають герої в романах отієї... отієї... як же її звать, ту стару квочку, що все пише романи? Феліцітас? Так, Феліцітас...

— У лікарні селища Герценштайна, — відповіла сестра. Десь грала музика.

— Що це? — спитав Штудер.

— Портова музика — Гамбург, — відповіла сестра.

— Герценштайн і гучномовці, — промурмотів Штудер. А потім йому подали молоко, булочку, масло й

джем. Штудерові закортіло викурити звичну дешеву сигару. Та коли він висловив це бажання, медсестра розсердилась.

А потім одного дня він пообіді лишився в палаті сам. Дружина повернулась до Берна й пообіцяла приїхати по нього під кінець тижня.

І ось увійшла сестра й сказала, що якась дама (так і сказала: «дама») хоче поговорити з вахмістром. Штудер кивнув.

Коси в тієї дами були білі, як... як цвіт білого бузку.

Штудер знав, що Ешбахер потонув в озері. Нещасливий випадок, сказали йому. Штудер покивав головою. Дама сіла на краєчок ліжка, медсестра вийшла. Дама мовчала.

— Bonjour, madame, — безпорадно спробував пожартувати Штудер. Дама кивнула.

Мовчанка. Через кімнату, гудучи, пролетів джміль. Певно, був уже кінець червня.

— Це я винен, — тихо сказав Штудер. — Я спитав його про вас, madame, і він заплакав. Сльози котилися в нього по щоках. Отак. А потім я ще спитав його, що думали ви — ну, про всю цю історію. А він іще остеріг мене. І я насилу встиг вискочити з машини. Тобто перше ніж він перелетів через парашет... Ви не думаєте, що так воно краще?

— Так, — погодилась дама. Вона не плакала. Вона поклала руку на плече Штудерові. Легеньку-легеньку руку.

— Я нічого нікому не скажу, madame, — промовив Штудер зовсім тихо.

— Дякую, пане Штудер.

І це було все.

А то ще прийшла Зонья Вічі. Теж подякувала. Страховку їм не виплатили. Слідчий викликав до себе всіх трьох — матір, Арміна й Зонью. Вирішено було не заво-

дити справи про махінацію зі страхуванням. У суді раді були тихо закрити всю справу Вічі...

— А як там Шлюмф? — поцікавився Штудер.

— Добре, — відповіла Зонья й зашарілася.

...Ластовиння на перенісці, на скронях...

— Армін теж скоро одружиться, — сказала вона. — Мати ще торгує в станційному кіоску.

А на довершення завітав і слідчий. Цього разу на ньому була кремова шовкова сорочка. Персня з печаткою він так само мав на пальці.

— Я вже приїздив одного разу, пане Штудер, — сказав він. — Але лікар був такий брутальний. Я завжди думаю, що люди з вищою освітою, насамперед лікарі, можуть бути такі невиховані.

— Що правда, то правда, — відповів Штудер. Він поклав руки зі сплетеними пальцями на уквивало й крутив великими пальцями один круг одного.

— Чому ви тоді поїхали з Ешбахером, пане Штудер? Ви відкрили щось важливе? Кидали якісь дивні натяки. То Вічі, кінець кінцем, не сам відібрав собі життя, насправді його вбито? Покійний староста селища про щось вас повідомив? Щось дуже важливе? І хотів повідомити й мене теж? Чого ви мовчите, Штудер? Що сказав вам Ешбахер, аж ви так заквапились їхати з ним до Туна?

Штудер якусь хвилю мовчав, утупивши очі в стелю. Потім сказав безбарвним голосом:

— Нічого надзвичайного...

ЗМІСТ

Фрідріх Глаузер та його роман «Вахмістр Штудер». <i>Іван Мегеля</i>	3
Це вже стало набридати	17
Справа Венделіна Вічі — вперше	29
Більярд і хронічний алкоголізм.	39
Феліцітас Розе і «паркер дуофолд»	48
Крамниці, гучномовці, жандарм.	54
Потроху все остобісіло.....	58
Кімната до винайму	67
Удома в родині Вічі.	73
Справа Венделіна Вічі — вдруге	80
Відбиток пальця	91
«The Convict Band»	98
Анастасія Вічі, в дівочтві Мішлер	115
Швом	119
Кохання перед судом	127
Баланс.	132
Справа Вічі втретє і востаннє	141
Крадій автомобіля	151
Візиту	156
Мікроскопія	163
Справа Венделіна Вічі — востаннє.	169
Прогулянка в машині й кінець	183

Літературно-художнє видання

ГЛАУЗЕР Фрідріх

ВАХМІСТР ШТУДЕР

Кримінальний роман

Переклад з німецької

Головний редактор *К. В. Васильцова*
Відповідальна за випуск *А. М. Гончаренко*
Художній редактор *Л. П. Вировець*
Технічний редактор *Г. С. Таран*
Комп'ютерна верстка: *В. М. Амелін*
Коректор *Л. В. Дмитрієва*

Підписано до друку 06.08.14. Формат 84×108 ¹/₃₂.
Умов. друк. арк. 10,08. Облік.-вид. арк. 8,66.
Тираж 1500 прим. Замовлення №

ТОВ «Видавництво Фоліо»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

61057, Харків, вул. Римарська, 21 А
Електронна адреса:
www.folio.com.ua
E-mail: realization@folio.com.ua
Інтернет-магазин
www.bookpost.com.ua

Надруковано з готових позитивів
у ТОВ «Видавництво Фоліо»
61057, Харків, вул. Римарська, 21 А
Свідоцтво про реєстрацію
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

Глаузер Ф.
Г52 Вахмістр Штудер: кримін. роман / Ф. Глаузер; пер. з нім.
Ю. Я. Лісняк; худож.-оформлювач Г. В. Кісель. — Харків:
Фоліо, 2014. — 189 с. — (Майстри).

ISBN 978-966-03-7020-3 (Майстри).

ISBN 978-966-03-7021-0.

Фрідріх Глаузер (1896—1938) — відомий швейцарський письменник. Набув слави майстра кримінального роману, отож недарма його прозвали «швейцарським Сіменоном».

Ф. Глаузер прожив хоч і недовге, але бурхливе життя. Письменник встиг побувати і у війську, і у в'язниці, і в психлікарні. Можливо, такий перебіг подій і став йому в нагоді при написанні двох автобіографічних творів — «В п'ятьмі» та «Людина в сутінках», а також великого роману про легіонерів «Гуррама». Окрім цих творів, його перу належать п'ять детективних романів: «Чаювання трьох літніх дам», «Вахмістр Штудер», «Температурний листок», «Китаєць», «Крок і компанія». Майже всі вони пов'язані образом вахмістра Штудера — блискучого слідчого, дивака і мрійника, який нагадує скоріше приватного детектива, ніж поліціанта.

ББК 84(4ШВА)